

E l ő s z ó

A Gazdaságföldrajzi Dokumentáció 1965. évi 5. száma a "szociálgeográfia" néven kibontakozó új kutatási területről kíván tájékoztatót adni.

Válogatásunk alapján földrajzi szakembereink betekintést nyerhetnek a polgári szemléletű tudósok "társadalmi térkutatási" munkái elméleti problémáiba, azokba, amelyek a földrajz határterületeit képviselik.

Erich Bodzenta és Erich Dittrich cikkei 1964-ben jelentek meg Bécsben a "Beiträge zur Raumforschung; Festschrift zum 60. Geburtstag von Hans Bobek"- című kötetben. G.J. van den Berg értekezése ugyancsak 1964-ben a "Berichte zur Landesforschung und Landesplanung" VIII. évfolyam 3. számában Bécsben látott napvilágot.

A fordításokat az Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda munkatársai készítették.

Erich Bodzenta;

Megjegyzések a társadalomökológia fejlődésére és
problémáira vonatkozólag

A. Előzetes megjegyzések

25 évvel ezelőtt egy nem nagyon barátságos beállítotttságu kommentárban a társadalomökológiát /szociálökológia, társadalmi környezettan/ az "amerikai szociológia egyik, legtöbbször meghatározott és legbefolyásosabb iskolájának" nevezte /1/. Mindez pontosan egy olyan időszak kezdetén következett be, amikor az Amerikai Egyesült Államokban a huszas években üstököszerű gyorsasággal kifejlődött új kutatási irányt annak első "klasszikus" tételeit heves bírálattal illették. Az ökológiai /környezettani/ iránynak rendkívüli mértékű hatása a két háború közötti időben valójában annyira érezhető volt és az irányzat jelentőségének túlbecsülése olykor olyan mértékben jelentkezett, hogy egyesek hajlamosak voltak a szociológiát magát általában és a földrajz egyes részeit is egyszerűen az ökológiával azonosítani. Az is kétségtelen tény volt, hogy alig két évtized alatt a meghatározásoknak és a tárgymegjelöléseknek, célkitűzésmegállapításoknak tarka sokfélesége alakult ki és nem vitásan szükség volt a helyzet és a fogalmak tisztázására.

Az éles kritikai állásfoglalások, az elméleti tétel helyesbitései, a korábbi eredmények felülvizsgálata és új /elméleti/ tételek jellemezték ennek a tudományos irányzatnak a negyvenes és a korábbi ötvenes évek folyamán kialakult helyzetét. A mérleg megvonását késleltették az új és kialakulóban lévő nézetek. Mármost úgy tűnik, hogy körülbelül egy évtized óta a társadalomökológiai kutatás újra fellendült, mégpedig az előzőeknél egzsztább utakon, módokon és irányokban. Ennek a fejlődésnek során meglepetéssel észlelhető, hogy viszonylag milyen csekély volt a visszhang az európai társadalomtudományok részéről, és érdekes megjegyezni azt is, hogy mennyire aggályoskodtak a társadalomökológia kifejezéseinek és módszerének átvételét illetően. Ez annál inkább is feltűnőbb, mert a második világháború után az egyéb szakterületeken nagy mértékben átvették az amerikai társadalomkutatás eredményeit. Mindennek indoka talán részben abban keresendő, hogy az ilyen jellegű tipikus kérdésfeltevéseket nálunk részben már más /vagy csupán másként elnevezett/ kutatási irányok elvégezték. Már elfoglalták ugyanis előzőleg a terepet azok a tudományágak, amelyeket Franciaországban "társadalmi morfológiának", Hollandiában és Németországban "szociográfiának" /leíró társadalomtudomány/ neveznek, továbbá az ugynevezett antropogeográfia, az emberföldrajz, mint a társadalomföldrajz szakterülete, valamint a pragmatikus térkutatás, amely Európában talán jobban ki van fejlődve, mint Amerikában.

Mindennek ellenére úgy tűnik, hogy Európában a társadalomtudományok és a társadalomtudományok határterületén bizonyos módszertani hézag áll fenn, ez olyan hiányosság, amelyen talán úgy lehet segíteni, ha közelebbről megismerjük a nagyfejlettségű amerikai társadalomökológiát.

B. Általános jellegű megjegyzések

I. Az ökológia /környezettan/ fogalma

A tudományos megvitátás területére először Ernst Haeckel által 1866-ban bevezetett "ökológia" /környezettan/ fogalom /2/ a görög cíkos szóból került levezetésre, amelynek jelentése = ház és udvar, család, élettér. A szógyök azonos az "ökonómia" kifejezés szógyökével. Az "ökológia", mint szakkifejezés, egészen általánosságban véve az élőlények helyétől, illetőleg környezettől függőségének, meghatározottságának elméletét jelenti. Charles Darwin útján ez a fogalom nagy szerepkörhöz jut a biológiában, tekintettel arra, hogy központi jelentőségű helyet foglal el Darwinnak a létért folytatott küzdelemről szóló elméletében. Darwin úgy vélte, hogy az életfolyamat három szakaszban, fázisban megy végbe, amely szakaszok egymással szoros függőségben vannak. Az említett három szakasz a következő: a szervezeteknek a kölcsönös alkalmazkodás érdekében kifejtett erőfeszítése, az említett folyamatoknak a létért való küzdelem céljára való kialakítása és végül a környező világ tényezőinek a létért való küzdelem alkalmazkodási feltételeire gyakorolt hatása. Ezt az életfolyamatot különböző állatok és növények szinbiózisán /biológiai együttélésén, életközösségén/ tanulmányozták, mégpedig a mindenkori színhelyen a környezet befolyásának figyelembevételével, vagyis ökológiailag, környezettanilag.

Azt követően, hogy ez a heurisztikus /megértést, felfedezést szolgáló/ elv oly nagy mértékben eredményesnek és gyümölcsözőnek bizonyult a biológiában, ebben az értelemben létrejött az összes élőlényekre vonatkozó általános, átfogó jellegű ökológia /környezettan/, amely mind a növényekre, mind pedig az állatokra és az emberekre kiterjedt. Ez a totális, átfogó jellegű ökológia annak a célkitűzésnek kívánt eleget tenni, amely szerint ki kell kutatni "az összes szervezeteknek a környezetükkel kapcsolatos összes vonatkozásait, azok teljes kiterjedésében" /3/, tekintettel arra, hogy "az életet gondolati síkon nem lehetséges és nem is lehet a környező világ, a környezet nélkül felfogni és elképzelni." /4/. Ezzel az elmélettel évtizedeken keresztül egy külön erre a célra szolgáló folyóiratban /"Ecology"/ foglalkoztak és Amos H. Hawley, az idősebb nemzedék egyik vezető ember-ökológusa, még ma is azt az álláspontot képviseli, amely szerint az ember tulajdonképpen egy biológiai-determinisztikus folyamat részese. Ez tűnik ki a következő megállapításából: "Minden egyes élő szervezet, növény és állat - ideértve az embert is - a külső környezethez való alkalmazkodás állandó folyamatának állapotában van" /5/. Ilyen alapon érkeztek el azután az ökológia holisztikus fogalmához, amelynek következtében azonban végezetül valamilyen módon egy egész sorozat tudományos területet bevontak a kutatások körébe, azok elősegítése végett. Egy ilyen jellegű elképzelés, amelynek a lényege az ökológiának, mint valamiféle "csuetudománynak", összefoglaló tudománynak kialakítása lett volna /élén az ökológussal, mint a tudományok képviselőjével/, nem mutatkozott azonban realiztikusnak. Gyakorlatilag és tárgylogikailag szükségessé vált a területek megfelelő felosztása. Magának a biológiának oldaláról már bekövetkezett a jelentős elkülönülés egyfelől a növény-ökológiát, másfelől az állatökológiát illetően, amely utóbbiból szükségképpen kikülönült azután az emberökológia a különböző antropológia szakterületekre. Annak ellenére tehát, hogy körülbelül az első világháború végén a három élő szervezeti kategóriát illetően a környezethez való

kapcsolatok külön-külön kerültek vizsgálatra, az "ember-kategória" területén a bonatikusok és a zoológusok fogalomrendszeri és elméleti - a későbbiekben még kifejtendők szerint - igen hosszú ideig nagy jelentőségűek maradtak.

Az embernek ilyen, ökológiai jellegű szemléletét illető eljárás mód, vagyis az embereknek a környezetükkel fennálló kapcsolatukat illető szemlélete azonban két, egymástól alapvetően eltérő síkon megy végbe:

1. Az első az egyes embernek magatartása, viselkedése a talaj, az éghajlat, a távolság, a falu, a város, a szomszédság stb. részéről felmerülő hatásokkal kapcsolatban.

2. Az emberi csoportoknak, az emberek csoportjainak magatartása, viselkedése az említett környezeti befolyásokkal, behatásokkal szemben.

Az első szemléletmódot, amely az embert a tevékenységében és reagálásaiban /akcióiban és reakcióiban/ személyileg elkülöníti, izolálja, "autökológiainak" nevezhetjük. Ennek keretében több tudományág van a kezelés, problémamegoldás szempontjából érintve, mint például részben a fizikai és a filozófiai antropológia, az orvostudomány és a pszichológia. Példának okáért Willy Hellpach dolgozott ebben az irányban /6/. Ezt a legutóbb említett irányzatot, minthogy ez arra tesz kísérletet, hogy a legkülönbözőbb formájú emberi közösségeket a környezeti, illetőleg társadalmi kapcsolataikban közelítse meg és fogja át, "társadalomökológiainak" nevezhetjük el.

A szociológia szempontjából /és a mi további kifejtésünk szempontjából is/ csak az a szemléletmód jöhet tekintetbe, amely a környezeti befolyásoknak az emberi csoportokra gyakorolt befolyásait, behatásait veszi figyelembe, illetőleg az emberi csoportoknak a környezetre gyakorolt behatásait, amiért is kizárólag a "társadalomökológia" fogalmának alkalmazása mutatkozik helyesnek. Ugyanez áll az amerikai irodalomban válogatás nélkül szinonim értelemben használt "human ecology" /emberi ökológia/ és "social ecology" /társadalomökológia/ kifejezések fordítására vonatkozólag is. /Meg kell jegyeznünk, hogy az első kifejezés - a "human ecology" - történeti síkon indokolt, minthogy kifejezi a növényökológiával, illetőleg az állatökológiával szemben fennálló különbséget/. Amennyiben az R. König által kiadott "Empirikus társadalomkutatási kézikönyvben /Handbuch der empirischen Sozialforschung/ megtekintjük A.Hawley cikkét, láthatjuk, hogy ő, aki angol nyelven főként a "human ecology" kifejezést alkalmazza, állandóan tulajdonképpen a társadalomökológiáról beszél. /6/.

Az ökológiai problémafeltevésből az amerikai szociológia az évszázadunk elején egészen döntő jellegű ösztönzéseket kapott, az ösztönzések egyfelől egy egzakt, empirikus módszer kifinomítására irányultak, másfelől saját elmélet képzésére, amelyek határozottan meggyorsították azt a folyamatot, amelyhez képest a szociológia levált a filozófiától és a gazdaságtudományoktól. Az első időkben azonban még fennmaradt bizonyos függőség a biológiai elméletekkel és a gyakorlati földrajzi munkamódszerekkel kapcsolatban.

II. A "klasszikus" társadalomökológia 7/

A szakirodalomban a "human ecology" /emberökológia, társadalomökológia/ kifejezés első ízben 1921-ben merült fel a Robert E. Park és Ernest W. Burgess által kiadott következő című munkában: Bevezetés a szociológia tudományába /An introduction to the science of sociology/ /9/. A szerzők ennek keretében arra tesznek kísérletet, hogy a növény- és állatökológia elméleti alaprendszerét alkalmazzák az emberi közösségek tanulmányozására. A biológiai analógiáknak ez a hangsúlyozása - amint már korábban említettük - döntő jelentőségű marad az első fejlődési szakaszt illetően. A társadalomökológia három "szülőatyja", Park, Burgess és McKenzie által közösen kiadott és nem sokkal az előbb említett munka után megjelent könyv, amelynek címe: A /nagy/ város /The City/ /10/, első ízben foglalkozott ezután az ökológiai módszernek mind az elméletével, mind a gyakorlati alkalmazásával a társadalmi tények szempontjából. Az említett kis kiadvány "az amerikai szociológiára a következő két évtizedben a leggyümölcsözőbb elméleti ösztönző hatást gyakorolta. /11/. Az említett ösztönzések közül a legismertebbé minden bizonnyal Burgess munkájávált, - Chicago építészeti és társadalmi övezetkialakulása - amely elméleti társadalomökológiai iskola a társadalmi csoportok környezeti kapcsolatait csaknem kizárólag a község kis téregységében kereste. Így már kezdettől fogva az volt a helyzet, hogy alig lehetett egymástól elkülöníteni - különösen a nagyvárosokra vonatkozó kutatás területén - a "községi - közösségi - kutatást", a "community research"-et és az "ökológiai, környezettani kutatást", az "ecological research"-et.

Az empirikus kipróbálás és a tisztázási jellegű megfontolás egy évtizede után a "klasszikus" társadalomökológia elméleti rendszerét a legvilágosabban Park fejtette ki /12/. Kiindulva abból az alapvető meggyőződésből, amely szerint fennáll az életnek egy olyan komplex összefüggése /web of life = az élet szövedéke/, ahol az élőlények számához és fajtájához igazodó egyensúly uralkodik, az emberi együttélés legfontosabb folyamatát a versenyben, a kokurrenciában /competition/ látja, amelynek útján mindig újabb és újabb egyensúlyi helyzet keletkezik, újból és újból helyreáll az egyensúly. A versenyküzdelem azonban lényegileg a talajhoz, a földhöz kötött, és a harc a tőrért, illetőleg a jobb helyért folyik /struggle for space/. Röviden szólva tehát az emberi társadalomban a kiválasztásnak ugyanaz a folyamata zajlik le, mint a növények és az állatok világában, a flora és a fauna szintjén, a különbség mindössze annyi, hogy "a létért folytatott küzdelem magasabbrendű és finomabb formákat öltött." A munkamegosztásra épült társadalomban fennálló nagyfokú egymásra utaltság, egymástól függő viszony folytán azonban a verseny soha nem lesz totális, hanem többé-kevésbé automatikusan vagy legalább is nem előre megtervezve bizonyos együttműködést is magában foglal. Ennek a verseny keretében kialakuló együttműködésnek/cooperatív competition, együttműködő verseny/ eredményeképpen nem tervszerű, "természetes", szimbiózis jellegű társas kapcsolatok jönnek létre. Ilyen jellegű "szimbiózisoknak" minősülnek a városok, mint komplexumok és ugyancsak lehet ilyen szimbiózisokat az egyes városrészekben is találni "természetes" vagy "funkcionális" övezetek /területek, "area"-k/ formájában.

Minden egyes életközösségben meg lehet állapítani egy vagy több uralkodó jellegű faj, fajta jelenlétét. A növények közös-

ségében ezek általában azok, amelyek a napfényért folytatott küzdelem győztesei. Amennyiben például az óghajlat és a talaj az erdők növekedésének kedvez, ebben az esetben a fák jutnak uralkodó helyzetbe, míg ugyanakkor a cserjék /bokrok/, fűvek és más hasonló növények az árnyékban kénytelenek létezni. Ugyanígy fejti ki hatását az "uralkodó jelleg" /tulsuly/ elve az emberi közösségeken is. Ez a "szervezetnek az a funkciója, amely az összes összefüggő szervek funkciói szempontjából lényeges feltételeket ellenőrzi, szabályozza." /13/ A moderna városnak kereskedelemmel és közigazgatással ellátott központja látja el ezt az uralkodó szerepet, amelynek hatása messze célér a várost környező vidékekre, állapítja meg McKenzie /14/ Ennek folytán tehát mind a központban lévő üzleti vagy banknegyed, mind pedig a tulsufolt nagyvárosi szegénynegyedek, a "slum"-ok közvetve ugyan a verseny következtében jönnek létre, de közvetve azoknak a tényezőknek tulsulya hatására, amelyek az uralkodó jellegüket érvényesítették. Ugyancsak ehhez az erőrendszerhez igazodik az ipar és a kereskedelem erőfeszítése a stratégiai pozíciók, helyek megszerzéséért, de ugyancsak ez határozza meg a lakosságnak és lakóterületeinek megoszlását, szétoszlását is. Általában a telekárak szintje mutat az uralkodó jellegű helyek kialakulására. Az uralkodó jelleg - a természetföldrajzi környezet egyes vonásai /a szintkülönbségek, folyók stb./ által befolyásolva - az oka a belső városi rend kialakulásának, továbbá a különböző lakónegyedek minden máshoz való funkcionális kapcsolatainak keletkezésének.

Az uralkodó jelleg, uralkodó helyzet továbbá - Park felfogása szerint - közvetlenül előidézője az "egymásra következés", az "egymásutániség" jelenségének, amennyiben az említett uralkodó helyzet célja a stabilitás megteremtése. Ez a jelenség szintén a biológiai ökológiából vett analógia és a társadalmi változás egyik különleges törvényszerűségét kívánja megfelelő megjelöléssel meghatározni. A városi növekedési folyamatban, amint az az első, viszonylag nem stabil állapot irányából egy bizonyos érettség pontja felé halad, a kiterjeszkedés célját szolgáló területeken egymást követően bizonyos lakosságcserelődésre kerül sor /így például az elővárosi területek felé költöző régebbi lakosok helyébe új bevándorlók költöznek/, egy "invázióra", előzönsésre, amely több szakaszban megy végbe. A folyamat olyan sokáig tart, amíg csak egy bizonyos meghatározott csoport annyira alkalmazkodik a környezetéhez, hogy a területet az ellenőrzése, irányítása alatt képes tartani. Park döntő jelentőségűnek tartja azt a vonatkozást, hogy a fejlődés nem egyének, egyes személyek részéről indul ki, hanem magának a társadalomnak, a közösségnek részéről, hasonlóan a növények és az állatok körében észlelt helyzethez. Ez annyit jelent, hogy az "egyes fajták, kategóriák közötti kapcsolatrendszer ugyanúgy be foglalt, beiktatott a változás és a fejlődés rendszeres folyamatába."

Park/és vele együtt a legtöbb társadalomökológus/ az elméletéhez képest úgy véli, hogy az emberi társadalom - amely Park szerint kétségtelenül nem sorolható be teljes mértékben a biotikus rendszerbe - két szinten kerül megszervezésre: a biotikuson és a kulturálison. A biotikus és egyben szubszociális, a társadalom foka alatt elhelyezkedő szint szolgáltatja az alapot a nem racionális, ugynevezett "természetes" társadalomszervezéshez, a szimbiózishoz. Az ezen a szinten kialakult verseny meghatározza a személyek helyi megoszlását. Másként kifejezve ez annyit jelent, hogy a térbeli megoszlás a társadalom csupán biotikusnak minősülő szférája visszatükröződése. Ezzel szemben a kulturális

szférát, szektort, amely személyes kapcsolatokban, tudatos megegyezésekben, egybehangzásokban, szakújság és értekezés kialakulásában jut kifejezésre, az előbbi szféra feléül állónak, feltételezett építménynak minősül. A biotikus szféra park szerint a "község" formájában jelentkezik társadalmi jelenségként, megfelelően általában a térbeli társadalmi alakzatnak, ezzel szemben a kulturális szféra a "társadalom" formáját ölti. És a biotikus szféra egyedül az, amelyet a klasszikus társadalomökológia kutatási területének tekint, míg a "kulturális" jellegű tényezőket ki vannak zárva a vizsgálatból. - Mindennek következményeként az a helyzet alakult ki, hogy az ökológiai tanulmányok hosszabb időn át csupán bizonyos témakörre és a község területére, illetőleg a nagyvárosra korlátozódtak.

Csupán kis mértékben eltérő elképzeléseket alakított ki a klasszikus korszaknak ugyancsak a legbefolyásosabb társadalomökológusai közé számítható Roderick D. McKenzie.¹⁰ Az ő elmélete már inkább közgazdasági irányzatú és kevésbé biológiai vonalú. Ugyancsak jellemző rá az is, hogy a kulturális tényezőket nem zárja ki szigorúan az elemzés területéről. Nem kevésbé csatlakozik szorosan és nagy mértékben Parkhoz is és a versenyben az ökológiai folyamat alapját látja. Ennek csuespontja a városok központosítási, centralizációs folyamata, a koncentráció /töndrülés/, a belső város területén végbemenő különválás /szegregáció/ és a lakosság mozgásának /költözködésének/ egymásra következése, egymásutánisága, szukcesszivitása.

A városnövekedés koncentrikus övezeteire vonatkozó ismert és már általánosan is említett elméletében éri el a harmadik klasszikus, E.W. Burgess munkája a csuespontját. Ő is, mint az előző két szerző túlnyomó részben biológiailag gondolkodik, hangsúlyozza a központi üzleti negyed uralkodó jellegét és helyzetét. Ebből kiindulva úgy látja, hogy ez az uralkodó jellegű üzleti negyed határozza meg a viszonylag homogén, egyfajta lakosság és a hasonló jellegű telekkihhasználás által jellemzett, természetes módon kialakult övezeteket, körzeteket illetően jelentkező változatokat. /Az öt övezet, körzet belülről kifelé haladva a következő: "The Loop", va yis Chicago központi üzleti negyede, amelyet közhasználatu megjelöléssel "downtown"-nak, belvárosnak neveznek; az "átmeneti" övezet /"in transition"/ könnyűiparral, a tömeg-lakónegyedekkel és a színes lakossággal; az ipari munkások lakóövezete; - - a /felsőbb osztályok/ lakóövezete és a helyiérdekű közlekedéssel elérhető városrész, a "Commuters Zone"./ Burgess maga is úgy véli, hogy az ilyen jellegű városépítési mód az amerikai városokra jellemző /16/ és az említett övezeteket, "köröket", "gyűrűket" csak elvont ideális modellnek minősíti. Ennek ellenére az említett tételt általában elfogadták és azokat különféle formában városelvezéseknél is gyakorlatilag alkalmazták.

A klasszikus ökológiai elmélet utolsó fontos építőelemét végül Harvey W. Zorbaugh /18/ szolgáltatotta. Ugyanakkor, amikor minden egyéb szempontból - ideértve a koncentrikus növekedés elvét is - követi a fentebb megjelölt személyek álláspontját, mégis szükségesnek tartja hangsúlyozni azt, hogy a város még kisebb részekre tagolódik. Ezeket a kisebb részeket "natural areas"-nak, természetes területeknek nevezi, mert ezek ugyanúgy, mint a nagy övezetek, a város növekedésének nem tervszerűen létrejött eredményei, következményei. Egyfelől a topográfiai eltérések, a közlekedési vonalak, a parkok és körutak /városi főutvonalak/, másfelől a társadalmi verseny a lakosság átrostálásával, kiválogatásával rögzítik a különböző formájú belvárosi negyed határait. Az ugynevezett

"natural area", természetes terület egy olyan, földrajzilag körülhatárolt terület, melyet mind annak pszichikai egyénisége, egyedisége, mind az ott lakó személyek kulturális jellegzetességei jellemeznek" /19/. Hasonlóan a növényi közösségekhez a megfelelő személyi csoportok is hozzákapcsolódnak meghatározott helyi feltételekhez és körülményekhez. Ezeket a személyi csoportokat illetően az alkalmazkodási folyamat keretében hasonló üzletek /vállalkozások, üzletkörök/, intézmények, sőt egyenesen hasonló életfelfogások alakulnak ki. Az ingatlanárak és a helységréti díjak természetesen döntő fontosságú szerepet játszanak.

Számos nagyobb amerikai városban volt megállapítható az, hogy ott a "natural areas"-ba, a természetes területekbe való tagolásban jelentkező, egymáshoz hasonló rendszerek keletkeztek. Egyes típusok, mint például a "Black belt" /fekete övezet/, a Chinatown /a kínai városrész/, a Greenwich Village /Greenwich falu/ vagy a "Gold Coast" /Aranypart/ /20/, mindig újra és újra észlelhetők, megjegyezve ugyanakkor, hogy a nagyságrend és a funkciók megkezdés eltéréseit mutatnak. Zorbaughnak nyomban fel is tűnt az eltérés a közigazgatási és a "természetes" egységek között, amely körülményre geográfusok és történészek - legalább is, ami az országokat és államokat, tehát nagytereket illeti - már sokkal korábban rámutattak. Ismerősen hangzik számunkra az, amikor azért panaszkodik, hogy a valóban társadalmilag minősülő egységek felmérését illetően teljes mértékben elégtelenek a statisztikai adatok, mert a szokásos statisztikai felmérési területek /területi körzetek/ önkényesen vannak megvonva. Az említett elképzelések közül sokat a későbbiek során bírálatnak kell majd alávetni. Ennek ellenére azonban Zorbaugh következő mondata olyan, amely az elméletéből feltétlenül helytálló maradt, " . . . bizonyosnak látszik az, hogy a várostervezés csak akkor lehet gazdaságos és eredményes, ha az felismeri és elismeri a város természetese szervezetét." /21/

A fentiekben ismertetett elméleti jellemzők és annak fogalmi rendszere számos empirikus vizsgálatnak szolgált alapjául a huszas és a harmincas években. Amerikában is sor került különböző tényezőknél ökológiai szempontból való tanulmányozására^{11/}. Ennek okát abban kell keresnünk, hogy élénké vált a tudósok társadalmi reformra törekvése, amelynek célja az volt, hogy a nagyvárosok vad, rendszertelen és egészségtelen növekedését rendezéssel korlátok között tartsák.^{12/} Ily módon került sor bizonyos népességi kategóriák tanulmányozására, mint például a Hobokenben /New York/ élő cigányokéra és a Philadelphiában élő, elvált asszonyok területi megoszlásának vizsgálatára /22, 23/. Ugyancsak vizsgálat tárgyául szolgált a betegségeknek /24/, a bűnözésnek /25/ és a bűncselekményeknek /26/ a város területét illető megoszlása. Állandóan visszatérő téma a telekárak és a földterület kihasználásának témaköre /27, 28/ és ugyancsak kísérletet tettek arra is, hogy az egymásra következést /egymásutániségot, szukcesszivitást/ az ingatlan tulajdonosok egymásra következésének példáján fel tudják mérni /29/. A nagyobb városok és települési területek /lakótelepek/ ökológiai tagolása fontos, de csak ritkán feldolgozott és végrehajtott feladatkör /30/. Az amerikai geográfusok gyorsan alkalmazkodtak a módszertanhoz és ugyancsak bekapcsolódtak megfelelő tanulmányok elvégzésével /például: 31, 32/. Végül történtek kísérletek arra is, hogy az Egyesült Államokban kielemezett ökológiai mintákat más országokban is felülvizsgálat alá vonják, ilyenre először Dél-Amerikában került sor /33/, majd később Európában /34/ és Ázsiában /35/ ^{13/}.

C. A társadalomökológia fejlődése Európában

Még azelőtt, mielőtt részletesebben foglalkoznánk a klasszikus álláspont bírálatával és rámutatnánk az említett álláspontnak egyfelől túlzott megállapításaira és hibáira, másfelől az érdemre és a jelenlegi társadalomökológia új kiindulásaira, szeretnénk egy egészen rövidre fogott, nem teljességre törekvő pillantást vetni a megfelelő európai különösen pedig a németnyelvű irodalomra. Egyet már előljáróban meg kell állapítani: az itteni fejlődés nem ér fel a már vázolt amerikai fejlődéssel, amennyiben ugyanazt az időszakot vesszük tekintetbe. Ez meglepő fejlemény tekintettel arra, hogy már igen korán jelentkeztek olyan ösztönzések, amelyek ebben az irányban megfelelő hatást gyakorolhattak volna. Mindenekelőtt ilyennek volt minősíthető a Th. Peterman által 1903-ban kiadott gyűjteményes munka /37/ folytán erőteljesen meginduló nagyváros-kutatás, amelynek révén gyümölcsöző és eredményes kapcsolatok kialakulására került sor az azonos anyagi tárggyal foglalkozó különböző tudományágak között. Ugyanebben az összefüggésben említendők meg S.R. Steinmetznek és amsterdami iskolájának azok a fáradozásai, amelyeknek célja az volt, hogy egyesítsék a szociológiát, az etnológiát és a földrajzot. Erre a célra vezette be Steinmetz a szociográfiának, a leíró szociológiának egyébként többértelmű kifejezését /38/.

Az európai szociológia azonban túlságosan nagy mértékben belekeveredett elvi vitákba és fejtegetésekbe E. Durkheim és M. Weber elméleti rendszereivel kapcsolatban ahhoz, hogy már az évszázad elején hozzá tudjon kezdeni a témakör empirikus feldolgozásához, noha ennek előfeltételei a század elején már teljes mértékben fennálltak. Minden erőt és energiát igénybe vett az értékvita, továbbá a neheztelésekkel és sértődésekkel telített megvitátás a közösséggel és a társadalommal kapcsolatban, végül az elméleti, spekulatív jellegű viták a "valódi" államra vonatkozóan. Még Steinmetznek ösztönző javaslatait is, aki megvetését fejezte ki a "haszontalan a-priori fecsegéssel" szemben és aki se mi mást nem akart, mint hogy mindenekelőtt "csendben dolgozzanak", a német szociológusok mindenekelőtt arra használták fel, hogy egy hosszabb lélegzetű terminológiai vitát folytassanak, ^{14/} Mig végre A. Vierkandt és Th. Geiger már tényleg a dolgok lényegével kezdett foglalkozni, máris bekövetkezett az 1933. évi megszakadás és a német szociológia a száműzetés helyzetébe került. Inkább Franciaországra kell utalnunk akkor, amikor a társadalmi szerkezet térbeli vonatkozásait illető kutatás kezdeményezését keressük. Különösen Maurice Halbwachs-ot kell ebből a szempontból megemlítenünk. A vizsgálatait, amelyeket a demográfia, a vándorlás, a család, a politikai és vallási csoportok témakörében folytatott le azoknak térbeli vonatkozásait és városi agglomerációit, tömörüléseit illetően, a "morphologie sociale", társadalom-morfológia elnevezés alatt ismertek /30, 40/.

A földrajz szakterületén tulajdonképpen állandó jelleggel vizsgálat alá kerültek egyes társadalmi tények, azok térbeli jelenségei, különösen azóta, hogy Fr. Ratzel megírta az antropogeográfiáját, az emberföldrajzát /1822. és köv. old./, valamint P. Vidal de la Blache a maga "géographie humaine"-jét, emberföldrajzát. Ennek keretében azonban elsősorban az egyes tényeket hangsúlyozták, így a fajokat, a vallásokat, a lakosságsűrűség problémáit, bizonyos mezőgazdasági művelési módokat, települési formákat és más hasonló kérdéseket, mégpedig a koncentrációjuk, illetőleg szétszórtságuk szempontjából és nem abból a szempontból, hogy mennyiben jut kifejezésre a táj, a vidék jellege a társadalmi komplexumokban.

Ugy csak jellemző volt az is, hogy inkább az államokat és / zövétséges állambeli/ országokat, tartományokat, tehát a nagytereket vették vizsgálat alá és a módszer tulajdonképpen statikus jellegű szerkezetek felmérésére, elemzésére szorítkozott. A földrajztudomány, tekintettel arra, hogy nem állt egy társadalomelmélet - az elterjedési és kapcsolati elméletén túlmenően - rendelkezésére, nem volt képes a csoportok dinamikájával és a vidéknek, tájéknak általa meghatározott alakításával foglalkozni.

Hugo Hassingernak az antropogeográfiára, az ember-földrajzra vonatkozó, tisztázó jellegű módszertana mellett - véleményünk szerint - a késői huszas évek óta külön helyet foglal el H. Bobek küzdelme, amelynek célja a "társadalomföldrajz" elméleti megalapozása volt. Már 1927. óta közelítette meg valódi földrajzi szempontú módon a tipikus társadalmi csoportszerkezetek térbeli kikutatásának problémáját. /41/. Ez a szemlélet, amely nem csupán az embert magát vagy az egyes művi létesítményeket, mint például a településeket /lakótelepeket/ stb. fogta át és mérte fel, hanem a társadalmi összkomplexumokat is, szerkezetek és funkciók szerint vett térbeli értékelésükben, teljesen újszerű jelleggel jelentkezett a földrajzi területkutatás síkján. ^{15/} Már az Innsbruckról szóló tanulmányában - amely a városföldrajz szakterületén sok szempontból ^{16/} mintaszerűen kialakított munka - megmutatkoznak az új gondolkodási iránynak példászerű, egyes példákban jelentkező megnyilvánulásai /42/.

Végezetül meg lehetne állapítani azt, hogy W. Christaller /43/ ugyancsak rátapintott arra a térbeli "missing link"-re, hiányzó láncszemre, amelyet meg kellett találni egyfelől az országokra /tartományokra/ és államokra vonatkozó tanulmányok, másfelől az ökológusoknak a kis térre vonatkozó vizsgálataik között; ez a "központi helyek" és "kiegészítő területeik" rendszere, annak főként gazdasági siku meghatározottságában. A központi helyi befolyásterületek hálózata ugyanis pontosan azt a területet tölti be, amely az elsősorban tárgyalt pólusok, a városok és az országok között foglal helyet. Christaller munkája azonban módszertanilag is azt jelenti, hogy megtörtént - ha nem is az egyetlen, de a harmincas évek legfontosabb - ugrása a funkcionális gondolkodáshoz, a régi, statikus emberföldrajzot meghaladóan. - Az országos szintű földrajztudomány és a városkutatás között elterülő közbenső szakterületet hamarosan elfoglalta Európában egy további, pragmatikusabb tudomány, nevezetesen - a gazdasági és technikai problémafeltevésekkel összekapcsolódva - a térkutatás és annak technikai vonatkozásu megfelelője, a tértervezés.

D. A klasszikus társadalomkológia bírálata és az új megindulás

A klasszikus elmélet, mindenekelőtt pedig Burgess városnövekedési gyűrűmodellje elleni első támadást Maurice R. Davis vezette a Yale egyetem részéről /44/. New Haven, amelynek központjában működik a Yale egyetem, láthatóan egyáltalán nem felelt meg tagolását illetően az uralkodó álláspontnak. Davis részletes és kimerítő adatfelvétel alapján, amely a telekfelhasználásra, illetőleg a lakónegyedtípusokra, az utcahomlokzatok funkcionális feltérképezésére és a lakosságnak különböző társadalmi ismervek szerinti megoszlására vonatkozott, megállapította, hogy New Haven-ben egyáltalán nincs gyűrűszerű tagolás, hanem eheleyett 25 különböző "natural area"-ból, természetes körzetből álló mozaik észlelhető.

Ugyanakkor, amikor ezeket a területeket nem lehet övezetekké összefoglalni, nagyobb vonalirányú alakulások mutatkoznak meg például az üzleti életnek a /központból/ kivezető utvonalak mentén való kifejlődésével kapcsolatban, külső alközpontok kibontakozásával egyidejűleg. Ugyancsak megmutatkozik az is, hogy az alsóbb rétegek /osztályok/ lakóterületei és az ipari létesítmények a vasutvonalak mentén alakulnak ki. Davie további 20 várost felölelő tervtanulmányaiból azt a következtetést vonta le, hogy kutatásának eredményeit általánosságban igazoltnak lehet tekinteni. Végezetül a jelenkor városait - további következtetéssel - "multinukleárisnak", "többmagvunak", többközpontunak minősítette.

Két évvel később^{17/} H. Hoyt több amerikai város lakónegyedeinek kialakulásán kimutatta a szektorok szerinti városnövekedés irányzatát /45/. Különösképpen a következőkre mutatott rá; 1. Az ipari jellegű vidékek nem gyűrűk formájában, hanem lineárisan, egyes vonalak mentén alakulnak ki, mégpedig vasutvonalak vagy a tengerpart mentén /ennyiben Davie-val egyező álláspontot foglalt el/. 2. A felsőbb osztályhoz tartozók lakónegyedei nemcsak a városok peremén keletkeznek, hanem különböző városrészekben, szektorosan elhatárolva. 3. A város növekedése során a jómódúak a saját szektoruk peremterületeire költöznek át /ennyiben a véleménye meg- egyezik Burgess véleményével/, átadva régebbi lakásaikat az alsóbb osztályoknak, vagy pedig az említett jómódu személyek egyes kiválasztott pontjait foglalják el a tájnak, így például a dombokat vagy a tengerparti részeket. - végezetül többek között W. Firey /46/ arra mutatott rá, hogy az ökológiai egységek fenntartásának céljára szimbolikus jellegű presztizsértékek esetleg sokkal fontosabbak lehetnek, mint a gazdasági tényezők. Erre a szempontra a későbbiek során még részletesebben vissza fogunk térni.

Időközben megjelent Milla Alihans kritikai könyve /1/, amely ökológusok biológiai alapelméletét alaposan szétzúzta. Különösen arra mutatott rá, hogy milyen irreális az, ha a társadalmi folyamatot egy biológiai és egy kulturális szintre igyekszünk szétválasztani. W.A. Gettys és A.B. Hollingshead /47,48/ ugyanilyen irányban mértek csapásokat. Az álláspontjukat talán így foglalhatnánk össze; a biológiai analógia talán ösztönzőleg hathatott, mint gondolkodási modell, nem vehető azonban tekintetbe az emberi társadalom térvonatkozásai törvényességét feltáró elmélet alapjaként, különösen ha megfelelkezünk az analóg jellegről, azaz arról, hogy teljességgel eltérő szférák összehasonlításáról van szó és ha arra teszünk kísérletet, hogy a pusztán kíségetés célját szolgáló képből közvetlen levezetéseket végezzünk. Minden emberi magatartás, viselkedés ugyanis - még a legprimitívebb szinten mozgó is - szellemi síkon van - legalább is részben - színezve és nem tisztán "biotikus", élettani jellegű, gyakorlatilag nem lehet izolálni, elkülönítve szemlélni az emberi tevékenységnek egy olyan rétegét, amely ténylegesen szubszociális /társadalom "előtti" vagy alatti/ és nem kulturális jellegű. Ezenfelül egyre inkább fel kell ismernünk azt, hogy a térbeli környezeti befolyásoló körülmények milyen kis mértékben meghatározó jellegűek az emberi társadalom szempontjából. Az említett vonatkozásokat legfeljebb esélyként vagy lehetőségként lehet jellemezni^{18/}, amelyekkel azonban a csoport keretében tevékenykedő ember igen különböző módokon képes élni. Az egyre jobban kifejlődő technikai haladás azzal az eredménnyel jár, "hogy mindenütt minden lehetőségessé válik." - Ennek ellenére semmiképpen sem szabad szem elől tévesztünk azt, hogy a gyakorlatban az idő /korszak/ és a társadalmi forma szerint eltérően elbírálandó térbeli tulajdonságok nem lebecsülendő szerepet játszanak, sok esetben gazdasági okokból, de egyben hagyományok,

stratégiai elképzelések és más indokok által meghatározottan vagy clyker egyszerűen csak annak folytán, mert az ember hajlamos a megállapodottságra, a tehetetlenségi nyomaték-hatása alá kerülésre, illetőleg arra, hogy a legkisebb ellenállás vonalán haladjon előre.

A matematikai statisztika bírálata sem váratott magára, különösen nem a részletkérdéseket illetően. Meglehetősen könnyelműen került sor többek között arra, hogy bizonyos százalékos értékeknek egy bizonyos területen való egybeeséséből, összetalálkozásából a lakosság egyéni jellegű tulajdonságaira vonatkozólag vontak le következtetéseket. Amennyiben például egy bizonyos területen a lakosság nagy százaléka néger és ugyanakkor megállapítható volt az irástudatlanság nagy százalékban való előfordulása is, ennek alapján úgy tűnt, mintha a négerek között nagyobb mértékben fordulna elő az irástudatlanság, mint a fehérek körében. Pontosan ezen a példán mutatta ki W. S. Robinson /49/, hogy az ilyen jellegű eljárás téves eredményekre vezet. Az ökológiai korrelációkat nem lehet egyedi korrelációként felhasználni. A későbbiek során mindenesetre sor került egyes speciális közelítési módszerek kifejlesztésére is, annak érdekében, hogy a magukban véve különböző, eltérő jellegű matematikai korrelációk közelítő összehasonlítására mód nyíljen /approximáció/. /50/.

A "natural-area"-fogalmat /természetes terület-fogalom/ is támadásnak vetették alá. Miután megelőzőleg már Alihan rámutatott a tervezetlen és a tervezett magatartásmódok kettős jellegére a klasszikus elmélet hívei által kizárólag természetesnek minősített "area"- /terület-, körzet-/ képzéssel kapcsolatban, P. Hatt egy további oldalsortüzet adott le az említett elmélet ellen /51/. Abban a kis cikkében, amely Seattle-ből említ fel ellentétes előjelű példákat, azt a súlyos kifogást emelte, amely szerint csupán újból felfedezték azokat az egységeket, amelyeknek fogalmát már előzőleg saját maguk magukban kiformálták. Szerinte az a helyes eljárás, ha az említett eleve rögzített elképzelések helyett minden egyes konkrét kutatás céljára mindenekelőtt annak saját ismérveit dolgozzák ki, olyan ismérveket, amelyek igazodnak a kutatási tárgyhoz.

Egy francia monográfia, amely eredetileg egyáltalán nem kritikai jellegű munkának készült - és amelyet az egyértelmű eredményei miatt kell külön kiemelni - közvetve, bennrejlően alkalmas volt arra is, hogy kimutassa a naiv "natural-area"- /természetes terület-/ keresés törékeny voltát /52/. Rouen egyik nyomornegyedében igen kevés volt észlelhető valamely "homogén" /egyforma jellegű/ lakosság természetes kölcsönhatásaiból. Egyfelől az egyébként élesen körülhatárolt terület néhány igen kis szomszédsággá esett szét, másfelül észlelhető volt például, hogy igen tudatosan kialakult a távolságtartás például a dokkmunkások és a kisebb szintű /havibéres/ alkalmazottak között. Chombart de Lauwe is rámutat a Párizsról szóló tanulmányában igen kis sejtekre, mint amilyenek például a szomszédságok és kisnegyedek, ahol egyedül észlelhető az, hogy szoros társadalmi kapcsolatok alakulnak ki, ennek keretében alapos vizsgálat alá veszi a szomszédság és a lakónegyed közötti különbségeket is, de ezeknek ismertetése és taglalása a mi részünkről tulságosan messze vezetne /53/.

René König egy másik szempontra mutat rá. A lakosság bizonyos jellemvonásainak és jellemzőinek keretében statisztikailag megállapított egyöntetűségek, homogén szempontok általában elenyésznek, mihelyt ugynevezett mikroelemzésbe kezdünk, vagyis háztömbről háztömbre

vagy házról házra haladunk^{19/} /56/. Ebből König azt a következtetést vonja le, "hogy azok a jellemzők, jellegzetességek, amelyek a legtöbb lakónegyedet illetően megállapíthatók, kizárólag statisztikai jellegű fogalmak, amelyeket világosan meg kell különböztetni a társadalmi dologi /tárgyi/ összefüggésektől" /57/. A szociológiai szempontból jelentőséggel bíró egységek ennek következtében szükségképpen sokkal kisebbek, mint a városnegyedek vagy a "natural area"-k, a természetes területek. Egyébként - König megfogalmazásához képest - "ugyszólván soha nincs szó a község pontosan körülírható részletéről" /58/, hanem a határok - kevés kivétellel - igen folyékonyak, elmosódóak és egymást részben fedők. Annak ellenére, hogy bizonyos mértékig tényleg találkozunk "natural area"-kkal, természetes területekkel - amint ezt Hatt, König és más bírálók minden további nélkül elismerik - az említett fogalmat mégis a lehető legnagyobb óvatossággal és elővigyázattal kell alkalmazni, főként a "kényszerítő jellegű" és a "természetes" törvényszerűségeket illetően. Egyébként véleményünk szerint az elméleti megalapozás a témakörrel kapcsolatos bőséges szakirodalom ellenére is még meglehetősen kevésbé világos, ez áll arra a bizonytalan megalapozottságu feltevésre is, amelyhez képest az építészeti és a társadalmi egység egybeesik /ha olykor számot kell is vetni bizonyos történelmi fáziseltolódásokkal/.

A társadalomökológia mindezeket a kritikai állásfoglalásokat túlélve ismét feltámadt, mint a fénixmadár a poraiból. A legutóbbi évtizedben világosan tanúi lehetünk az ilyen jellegű kutatási munka újabb fellendülésének. A fogalomrendszer és a módszertan azonban felülvizsgálat alá került és kifinomodott és az elméleti tételek megfogalmazásában is nagyobb elővigyázat, óvatosság mutatkozik. G.A. Theodorson a legutóbbi korszak amerikai társadalomökológiáját - nagylelkűen felölelve mind az általános városszociológia és a társadalomföldrajz egyes részeit is, amennyiben azok ökológiai témákkal foglalkoznak - három irányzat keretébe sorolta be /59/. Ezek a következők: a "neo-ortodox"-irányzat, a "social area"- /társadalmi körzet-/ irányzat és a "sociocultural" /társadalomkulturális/ irányzat. A továbbiakban az ő észszerű tagolását fogjuk vizsgálatunk során követni.

1. A társadalomökológia neo-ortodox irányvonala

A neo-ortodox irányvonalat illetően a vezető helyzetet még mindig James A. Quinn /lásd többek között: 60/ és Amos H. Hawley /8, 61/ foglalják el. Mindketten elvetik a társadalomnak biológiai és kulturális szférákba történő klasszikus, éles elkülönítését. Quinn azonban elfogad és fenntart bizonyos enyhébb formájú különbségtételt a társadalmi és a társadalomalatti /szubszociális/ síkok között. Az utóbbi szint az ő felfogása szerint korlátozott segédforrások /erőforrások/ és a korlátozott tér hasznosítását öleli fel, azonban pontosan ezek a jelenségek azok, amelyek a társadalomökológiának a tárgyai. Mindkét szerzőnek közös jellegzetessége az, hogy nem kívánják a tudományos szakterületüket úgy kialakítva látni, mintha az magában véve a térbeli elosztás problémáira irányulna. Ez csupán annyiban jelentős a számukra, amennyiben visszatükrözi a község-szerkezet mintáját. Hawley ugyanakkor, amikor minden emberi magatartást elvileg társadalmi és kulturális síkon szemlél, több gazdasági tényezőt is bevon tanulmányai körébe, mert azok számára jelei annak, hogy társadalmi jelenségekkel állunk szemben. Például szolgál erre a szolgáltató iparra vonatkozó tanulmánya és vizsgálata /megjegyzendő, hogy a szolgáltató iparon a kisipart is érti/ különböző nagyságrendű amerikai városokban.

Ennek a tanulmánynak keretében felismerte azt, hogy az üzleti szerkezet függvénye a lakosság életkor, nem, rétegződés stb. szerinti mindenkor eltérő jellegű összetételének /62/. Az utóbbihoz hasonló jellegű tanulmány elvégzésére egyébként földrajzi szempontból skóciát illetően is sor került /63/.

Ennek az irányzatnak egy olyan, figyelmen kívül nem hagyható fiatal képviselője, aki a chicagói egyetemen megkísérel továbbfejleszteni egy régi hagyományt, Otis Dudley Duncan. Ő az eddigiek során egyfelől kritikai, módszertani jellegű munkákat készített /lásd 50/, másfelől több fontos helyszíni tanulmányt is lefolytatott. Duncan az álláspontját kifejezetten Robert Park régi tételére alapítva /"a társadalmi viszonyok sokféleképpen, sokszorosán és elkerülhetetlenül kölcsönös kapcsolatban állnak térbeli vonatkozásokkal"/, de a felfogását kritikai módszertan keretei között kifejtve, szakmai /foglalkozásbeli/ /64/, etnikai /65/ és vallási /66/ differenciálódásokat tett vizsgálat tárgyává a város térbeli káépébe helyezve.

II. A "social area"-/társadalmi körzet-, terület-/irányzat

Social-area-elemzésekre /társadalmi körzetelemzésekre/ elsőizben Eshref Shevky részéről került sor²⁰ és azok lebonyolításának színtere mindenekelőtt az Egyesült Államok nyugati tengerparti vidéke volt /67, 68, 69/. Shevky, ellentétben azokkal a kutatókkal, akik a községnek, mint sui generis társadalmi szerkezetnek elemzésével foglalkoztak, az elméletét már eleve beilleszti a modern társadalom összképébe, teljes komplexumába. A városi tömörüléseket, agglomerációkat nem elszigetelt, különálló, önmagukból folyóan meghatározott egységként veszi vizsgálat alá, hanem mint a további kapcsolatrendszerek részét, onnan kölcsönzi a kategóriákat és a fogalmakat a részletelemzések számára²¹. Véleménye szerint a modern társadalmat a legmegfelelőbbben a következő három változó jellemzi: a "social rank" /társadalmi rang vagy másként gazdasági státusként is megjelölve/, továbbá az "urbanisation" /urbanizálódás vagy csd ádi státus/ és "segregation" /elkülönülés, szegregáció vagy etnikai státus/. Ezeket a változókat számszerűen a bőségesen feldolgozott Egyesült Államokbeli népszámlálás adataiból kiszámított index-/mutatószám-/konstrukciókkal határozza meg, amely indexszámokat egyenként számítja ki a népszámlálási körzeteket /census tract-okat/ illetően. A hasonló indexértékeket felmutató körzeteket nagyobb egységekké csoportosítja, amelyeket "social area"-knak, társadalmi területeknek, körzeteknek nevez. /Adott körülmények között egyetlen népszámlálási körzet is lehet ilyen társadalmi terület, körzet/. Ezzel azután túllépett a község területén annak érdekében, hogy nagyobb tereket is kikutasson. Az említett és a mutatószámok alapján tipizált övezetek leíró jellege ilyen módon anélkül nyer megfelelő kihangsúlyozást, hogy - a korábbi helyzettel azonosan - a szimbiózisok vagy a községi érzületek /közületi érzések/ nagyszabású beiktatásához kellene folyamodni.

Ennek a módszernek az értéke a következőkben mutatkozik meg: 1. megvan a mód arra, hogy városi, de ugyancsak falusi körzeteket is összehasonlítsunk bizonyos meghatározott népszámlálás időpontjára vonatkozólag annak érdekében, hogy egy sorozat kérdést tisztázni lehessen /ilyen kérdések lehetnek: különböző városok és területek társadalmi-rétegződési tagolásában mutatkozó különbségek, négerék vagy bevándorlók

előfordulása tulajdonban felsőbb, illetőleg tulajdonban alsóbb osztályokhoz tartozó rétegek által lakott övezetekben; tipológiák stb./, ugyanazt a vidéket illetően lehet panelszerű /lásd a magyarázatot a 23. jegyzetben/ vizsgálatokat végezni²² időben eltérő népszámlálások alapján. Az említett vizsgálatokra tehát a társadalmi változás folyamatában kerül sor, amikor is viszont nagyobb országos szintű és nemzetközi jellegű fejlődések leolvashatók a kis téren. 3. A "social-area"-k, a társadalmi körzetek viszonylag gyorsan és egyértelműen ábrázolható keretként alkalmasak arra, hogy alapul szolgáljanak mélyebbre hatoló más kutatási feladatok megoldására. /Amennyiben például szomszédsági kapcsolatokat, csoportértékeket és más ilyen jellegű jelenségeket kell vizsgálat alá vonni, mód van arra, hogy először a "social area", a társadalmi körzet tagolását állapítsák meg és annak alapján történik meg majd a szűrőpróba céljára szolgáló tipikus területek, körzetek kiválasztása. A különböző "social area"-k, társadalmi körzetek lakossága ennek folytán alkalmazható kiválasztási, összehasonlítási vagy kontraszt /szembeállítási/ csoportként.

III. A "társadalomkulturális" irányzat

Azok az ökológusok, akik a "társadalomkulturális" irányzat hívei, a társadalmi térvonatkozások megvilágításának céljára a kulturális tényezőket tartják elsőrendű fontosságúnak. Ebben a kategóriában jelentős helyet foglal el a már említett Walter Kirey /46/. Ő azt hangsúlyozza, hogy a térnek jelképes, szimbolikus értéke lehet, amellyel kapcsolatban a gazdasági költségek szempontja már nem minősül kizárólagosan döntőnek. Boston két városnegyedével foglalkozó tanulmányában beigazolja, hogy bizonyos intézmények és berendezések, például az erdei temetők, vagy a hagyományok által megszentelt községi legelő /common/, régi templomok és klubházak meghatározhatják valamely vidék értékét. Ezek az intézmények, létesítmények ugyanis, amelyek a központi üzleti negyedben terülnek el, a leghatározottabban kifejezésre juttatják azoknak a gazdasági szempontoktól független jellegét. Az a körülmény, hogy az említett intézményeket a gazdasági szükségletek nyomásával szemben is fenntartották, továbbá az említett "tér-fétis" környékén kialakult magas telek- és lakásárak /lakbárek/ kizárólag bizonyos szimbolikus, jelképes értékekben lehetnek magyarázatukat.

Az ilyen irányú számos más tanulmány köréből a plasztikusabb magyarázat érdekében még egy tanulmányt emelhetünk ki, amelynek során már korábban egyértelműen bebizonyosodott az, hogy egyes ökológiai vonatkozásokban a kulturális tényezők vannak uralkodó helyzetben. Albert E. Seeman, a geográfus, aki sem nem érzi magát ehhez az irányzathoz tartozónak, sem nem foglalkozik ezen irányzat speciális problémái megvitatásával, mégis szükségesnek tartja, hogy Utah állam mormon községeiről szóló tanulmányában az ökológiai elemzés során rámutasson a "társadalomkulturális" változókra /71/. Rámutat arra a fontos szerepre, amelyet a vallási értékek játszanak a mormonok települései, községei formájának kialakulása során. Az említett települések általában egy mag, központ körül kialakuló falusi lakótelepek formáját öltik fel, ellentétben a szétszórt lakóhelyek tipikus amerikai mintakialakulásával. Ehhez hozzá kell venni még jellemző momentumként azt is, hogy a községek fizikai formáját - ideértve a városokat is - a mormonok az erkölcsi értékelképzelésekkel egybehangozón tudatosan és szándékosan így tervezték meg.

Az amerikai társadalomökológiának a fenti irányo-
nak megfelelő tagolását nem szabad úgy felfogni, mintha azok egymás-
versengő tendenciájuk lennének, vagyis mintha azok igyekeznének egymás
álláspontját megcáfolni. A többféle irányzat kialakulása inkább a magas
fejlettségi fok kifejeződése, amelynek keretében inkább a megegyezések,
mintsem az ellentétek kerülnek hangsúlyozásra. Milyen helyzet alakult
ki ezzel szemben ez idő szerint az európai, főként pedig a német nyelvű
szakirodalomban? Félreismerhetetlenül kirajzolódik itt is egy olyan
fejlődés, amelyre a társadalomökológiai problémák felvetésének ki-
széledése a jellemző, részben az ökológia zászlaja alatt, részben más el-
nevezések felhasználásával.

IV. A jelenkori európai társadalomökológia

A háború utáni időkben végzett tanulmányok közül az
egyik első tanulmány, amely az egyébként más szempontból vizsgálatnak alá-
vetett város ökológiai tagolásával is foglalkozott, Auxerre-re vonatkozott,
amely Párizstól délre fekvő kisebb városka /72/. Időközben azután egy
egész sereg hollandiai, belga és francia kiadványban merült fel a társada-
lomökológia fogalma és munkamódszere. Egészen ötletszerűen hivatkozunk
ennek keretében ezuttal mindössze a holland községszociográfusokra /73/,
a francia "géographie électorale"-ra /választói földrajz/ és "sociologie
religieuse"-re /vallási szociológiára/ /74, 75/, továbbá a belga nagy-
városvizsgálatokra és regionális vizsgálatokra /76/, amelyek az említett
szempontból tipikusnak tekinthetők.

A németnyelvű társadalomkutatás ugyan bizonyos mér-
tékig tartózkodóbb maradt, különösen az ökológia fogalmának alkalmazását
illetően /amely fogalmat az említett nyelvterületen még mindig jobbra
a biológusoknak engedik át/, de mégis találkozunk példás tanulmányokkal,
így R.König tanuló köréből /77/, a Dortmundi Társadalomkutató Intézetből
Ip sen és mások osztályában /78, 79/. Az idevágó munkálatok terjedelme
lényegesen megnövekedik, ha figyelembe vesszük azokat az ökológiai szem-
pontokat is, amelyek a földrajzi és térkutatási munkálatokban találhatók.
A városok és központi helyek hatásterületeire /80/, a nagyvárosok
"funkcionális" tagolásaira /81/, a községtipológiára /82, 83/ vonatkozó
tanulmányokat - az elfoglalt elméleti állásponthez igazodóan - többé
vagy kevésbé a társadalomökológiához kell számítani. A jelen cikknek a
szerzője is több munkája során /többek között; 84, 85, 86/ kísérletet
tett arra, hogy legalább is részben és amennyire a rendelkezésre álló
segédeszközök erre lehetőséget adtak, társadalomökológiai szempontokat
is figyelembe vegyen. Szorosabban körülhatárolt és éppen ezért módszer-
tanilag egzaktt módon megalapozott L.Rosenmayr egyik tanulmánya /87/,
amelyben kiválasztott ökológiai egységek kerülnek alkalmazásra egy város-
szociológiai vizsgálatra támaszkodva. - Feleslegesnek látszik, hogy kö-
zelebbről foglalkozzunk az ismert újkeletű német irodalommal.

E. Társadalom a térben, mint kutatási probléma

Tekintsük át ismét az eddig elhangzottakat. Már legkésőbb az előző évszázad második fele óta tiszta és határozott kép alakult ki azt illetően, hogy sokféle és sokszoros kölcsönös kapcsolatok állnak fenn az emberi társadalom és a tér között. Thiunennek az a gondolkodási modellje, amelyhez képest a helységbérleti díj koncentrikus körök szerint csökken, volt annak idején az első ilyen jellegű kifejeződés a gazdaságtudományokban /88/, ez még mind a mai napig érezteti a hatását. A földrajz és a társadalomtudományok nem kevésbé érezték annak szükségességét, hogy az említett problémakörrel foglalkozzanak, míg azután a társadalom és a tér közötti kapcsolatokra vonatkozó különböző gyökerekből kisarjadt a társadalomökológia, mint önálló tudományág. Kifejlesztésének és problémafelvetésének egyes fokozatait a fentiekben már felvázoltuk. A társadalomökológiának azonban nem volt és ma sincs monopolhelyzete a problémakör tárgyalását és kezelését illetően.

A tér szempontjából szemlélt társadalom, mint kutatási probléma véleményünk szerint inkább a különböző tudományok egymással határos területein helyezkedik el és egyetlen egyedi tudományág által sem ölelhető fel a maga teljességében, totalitásában. A szociológia, amelyhez a felvázolt formájú társadalomökológiát a társadalmi szerkezeteket és folyamatokat illetően elsősorban fennálló érdeklődési körére tekintettel kénytelenek vagyunk hozzásorolni, az említett problémakör tanulmányozásával éppen annyira szükségképpen foglalkozik, mint a földrajz, amely egyfelől a térbeli szubsztrátumot veszi vizsgálata alá, másfelől a természet által kialakított tereknek az emberi csoportok által történő továbbalakítását, azaz a kulturtájat, kulturvidéket. Szoros kapcsolatok állnak fenn az alkalmazott tudományok irányában is, mint amilyenek a térkutatás és a tértervezés, mint művészeti elmélet, továbbá a gazdasági szaktudományok irányában, amelyek ugyancsak a teret hangsúlyozzák tényezőként, mégpedig egyre fokozottabb mértékben. Éppen ezért sürgősen szükségünk van arra, hogy a komplex vizsgálati tárgy megfelelő megragadása és feldolgozása érdekében a különböző tudományágak együttműködése kialakuljon.

Amennyiben a jövőre vonatkozólag azt a kérdést tesszük fel, hogy mely tudományágaknak kell és milyen mértékben együttműködniük, a vita célja ugyan szükségképpen az, hogy szert tudjunk tenni egy világos módszertani különválasztásra, de ugyanakkor a lehetőség szerint elkerüljük az elveken való természetlen lövaglást. A tudomány egy olyan kontinuum, folytonosság, mint maga a valóság, amelyet ki kell fürkésznie és éppen ezért mindig sor fog kerülni arra, hogy az érdeklődési területek részben fedik egymást. A lényeges momentum azonban az, hogy a szabatos tagolás, problématerületfelosztás csak a döntő jellegű problémafelvetésekre vonatkozzék. Ha figyelembe vesszük azt, hogy E. Durkheim már hetven évvel ezelőtt a munkamegosztást tekintette modern társadalmunk leglényegesebb ismérvének /89/, nem lehet akadálya annak, hogy ezt a gyakorlati szempontot végre a "szintetikus" tudományokat illetően is figyelembe vegyük, amely szintetikus tudományok közé a legtöbb, a cikkünkben érintett tudományág is tartozik. Ezt az előzetes megfontolást itt tudatosan hangsúlyozzuk, mert nemcsak elméletileg áll fenn az a veszély, amelyhez képest, "mindenki mindent akar csinálni". Amennyiben azonban az egyik tudományág túlságosan nagy mértékben átnyul egy másik tudományág területére, szükségképpen megcsinyli ezt a munkálatok minősége /és nem utolsó sorban szenvednek amiatt a túlterhelt tanulók is/.

Ezek után a fejtegetések után nem fog meglepetést kelteni az az eloadói vélemény, amelyhez képest a térben lezajló társadalmi jelenségeket több tudományág közreműködésével²⁴⁾, egyedi tanulmányok esetében pedig több tudományág képviselőiből összeállított együttes közbeszövéssel kell vizsgálat alá vonni. Tekintettel azonban arra a tulnyomó föltosságu helyzetre, amelyet a kérdéses szakterületen a szociológia és a földrajz foglal el, közelebbről kívánunk foglalkozni végezetül az említett két szaktudomány konkrét téma körvonalazásával, megjegyezve még azt is, hogy a két szakterület között az eddiginél szorosabb kapcsolatokat kell létesíteni a jövőben.

A földrajz egészében véve a földfelület, illetőleg egyes részei jelenségeinek leírásával és megnagyarázásával foglalkozik, megjegyezve azt, hogy ma a kutatás menete már az elemi egységektől vagy geofaktoroktól /földtényezőktől/ kiindulva a nagyobb, integrált komplexumok felé, vagyis a regionális vidékek és országok felé halad előre /90/. Elméletileg külön tudományágként alapította meg Bobek a társadalomföldrajzot, a szociálgeográfiát, amely a lakosság megoszlásának és mozgásának pusztán mennyiségi szempontjain túlhaladva megkísérli felmérni azt a küzdelmet, amelyet bizonyos konkrét, specifikus magatartású emberi csoportok folytatnak az adott térrel /91/. Annak ellenére, hogy Bobek új szemléletmódja még egyáltalán nem jutott teljes mértékben érvényesülésre és elismerésre²⁵⁾, mégis úgy tűnik számunkra, hogy a legmegfelelőbb lehetőséget biztosítja a módszertanilag szilárdan kimunkált emberföldrajz továbbfejlesztésére. Ezenfelül nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt a - számunkra még nagyobb jelentőségű - szempontot, amely szerint Bobek szemléletmódja úgy illik a problémákra vonatkozó szociológiai törekvésekre, mint az anyacsavar a csavarra. /Az ezt illető részletesebb tájékoztatás kérdésében utalunk az idézett tanulmányokra./

König a szociológia feladatait egészen általánosan a következőképpen körvonalazza /92/: "a társadalmi élet általános rendjeinek, mozgási és fejlődési törvényeinek, a természetes világ által adott környezethez, a szó általános értelmében vett kultúrához, az élet konkrét területeihez és végezetül az ember társadalmi-kulturális személyéhez fűződő kapcsolatainak tudományos, rendszeres kezelése". Specht pedig a részszakterületet a következőképpen határozza meg: "A társadalomökológia a térbeli vonatkozásaiban és meghatározottságaiban szemlélt emberi élet összes jelenségeinek kikutatása. Ennek keretében azonban többet ölelünk fel, mint csupán a földrajzi térségnek az ember társadalmi életére gyakorolt behatását, nevezetesen ugyancsak ebben a keretben kerülnek vizsgálat alá azok a hatások, amelyeket bizonyos meghatározott társadalmi magatartásmódok, az emberek kulturális, etnikai, vallási, rendi, szakmai /foglalkozásbeli/, nyelvi és más tulajdonságai gyakorolnak az embereknek és társadalmi komplexumoknak a térben lezajló életére, vagyis a térbeli eloszlásukra." /93/.

Amennyiben Specht meghatározását a mi értelmünkbe véve az "emberi csoportoknak a térbeli vonatkozásaikat illető tulajdonságaira" korlátozzuk, vajjon nem úgy tűnik-e, hogy a társadalomföldrajz és a társadalomökológia egymást kiegészítő tudományágak? Amennyiben felhasználjuk Bobek egy korábbi képét /94/, amely szerint a társadalmi csoportok a természetes tájra nyomott nyomási eszköz formájában alkotják meg a kultúrtájukat, a kulturvidéket, a kép továbbfejlesztéseként a következő megfogalmazást adhatjuk: a szociológia az említett nyomási eszközt tanulmányozza, a földrajz pedig a nyomási munka eredményét. Ezzel kifejezésre juttat-

tuk a világosan meghatározott munkamegosztást is, köznapi nyelven kifejezve; a geográfusok részéről nem merül fel annak szükségessége, hogy bizonyos meghatározott csoportok társadalmi szerkezetéről és funkciójáról való tájékozódás végett szűrőpróbaszerű felméréseket végezzenek, mert az ilyen jellegű információt megkapják a szociológusoktól és fordítva viszont a szociológusoknak nem kell térképeket készíteniük, minthogy ezekről megfelelőbben tudnak a geográfusok szolgálni.

De ilyen messze még nem érkeztünk el. Mindaz, ami az elméletben egyre inkább világossá válik, anélkül mindenesetre, hogy még végelegesen megértnek lenne minősíthető, a gyakorlatban még sok munka befektetését igényli. Maradjunk meg a szociológiánál. Igaz ugyan, hogy a számszerű egyedi vizsgálat áll rendelkezésre, mégpedig egyre nagyobb szabotossággal és pontossággal /lásd a szakirodalmi összeállítást/, de viszont 2. még csupán a kezdeti mutatkoznak a törvényszerűségek felismerésének. A társadalmi valóság folyamatszerűsége folytán itt különleges nehézségekkel is kell számolni és a társadalmi kutató a jobb megfigyelési lehetőség érdekében nem tud a folyamatokon kívül helyezkedni. Éppen ezért észlelhető az, hogy a jelenkor szociológiájában rendkívüli mértékben óvatossákká lettek a korábbi törvény- és rendszeralkotókkal szemben és megelégednek a "közepes hatótávolságú elméletekkel" /theories of the middle range/ /95/, amelyeket azután igyekeznek igazolni vagy megcáfolni. Egy olyan 3. lépést még csak tervbe is alig vettek, amely a térbeli elhelyezkedésük szempontjából tekintett társadalmak és csoportok típuselméletének kialakulásához vezetne majd. - Ehhez képest tehát a geográfusoknak még egy kis türelemmel kell lenniük, ha el is kell ismerni azt, hogy már ma is rendelkezésre áll elegendő mértékű részeredmény és ösztönzés. Fordítva viszont a földrajz is nagyon messze van ma még attól, hogy egy tájtipológiával szolgáljon, amelyre nyomban alkalmazhatók volnának a társadalmi jelenségek.

Az egyik oldalon tehát azt kell majd kikutatni, hogy miként alakítják ki a csoportokban tevékenykedő emberek a világrészeket, országokat, városokat és lakótelepeket, továbbá hogy miként kell azokat kialakítani és miként lehet azokat majd a jövőben elkészíthető prognózisok figyelembevételével továbbalakítani. A másik oldalról pedig tanulmányozni kell a kis csoportok, a községek, a társaságok és a világ lakossága szerkezetét és funkcióját a folyamataik keretében, ugyancsak elsősorban a jelenre vonatkoztatva, de történelmileg és előretekintően is. Mindkét kutatást a térben és az időben lefolyó változás figyelembevételével kell folytatni. Így azután széles feladattér tárul fel a közös erőfeszítések számára mind az elméletek kiépítésében, mind a gyakorlati kutatások területén.

A szövegben előforduló utalások:

- 1/ Éppen ez volt az oka annak, hogy ezt a cikket is a fenti formában készítettük el. Azon csekélyszámu németnyelvű kiadvány közül, amelyek a mi témakörünkkel foglalkoznak, a két legfontosabbként a következő munkákat lehet kiemelni: Karl Gustav Specht munkái: Ökológia /Ökologie/. A Handwörterbuch der Sozialwissenschaften /A társadalomtudományok kézikönyve/ című összeállításban, Tübingen, 1961, 8. kötet, 45-51. old. és korábban: Az ember és a térbeli környezet /Mensch und räumliche Umwelt/, a Soziale Welt, Dortmund, 1953. évi 4. számában, továbbá Amos H. Hawley munkáját /8/. Az elsőnek említett munkák - véleményünk szerint - túlságosan csekély mértékben hangsúlyozzák az amerikai fejlődést, míg az utóbb említett munka túlságosan ragaszkodik egy meghatározott irányzat /a neo-ortodox irányzat/ követéséhez. - Ennek folytán indokoltnak látszik egy további, átfogó jellegű taglalás,
- 2/ A fentemlített 1866- s év helyett - érdekes módon - mind a német, mind az amerikai kiadványok egyöntetűen a helytelen 1869-es évet jelölik meg idézeteikben.
- 3/ A klasszikus filozófia álláspontjához képest, amely szerint minden egyes tudománynak az elhatárolás céljára szüksége van egy anyagi és egy teljes mértékben saját jellegű formális tárgyra, a holisztikus ökológia meglehetősen nehéz helyzetbe jutna. A "saját környezetében tekintett teljes élet" mint anyagi tárgy olyan határozatlan, elmosódó és az alacsonyabbrendű szervezeteket, valamint az embert egymással egybevetve annyira eltérő jellegű, hogy konkrét síkon mindezzel nem sokat lehet kezdeni. A környezet részéről kiinduló befolyások, a szimbiózis /biológiai együttélés/, az alkalmazkodás, mint formális tárgyak csak megfelelő élesség nélkül vannak meghatározva és - az embernél mindenesetre - különböző tudományágak szakterületéhez tartoznak.
- 4/ Az egyéni és csoportos emberi magatartás közötti különbségtétel csupán elvont, absztrakt jellegű, minthogy az ember mindenkor egyszersmind a csoport által meghatározottan vagy legalább is a csoporthoz kapcsolódóan cselekszik, minthogy az ilyen jellegű cselekvés felel meg a természetének, amellyel mint személy és mint társas lény rendelkezik.
- 5/ Nem tévesztendő össze a kulturantropológiával vagy a társadalomantropológiával /szociálandropológiával/, amely /az etnológiai irányzatára tekintettel/ pontosan a második szempontot emeli ki. Lásd G. Heberer és mások, Antropológia /Anthropologie/, Fischer-Lexikon/, Frankfurt/M, 1959, 296. oldal
- 6/ Nem kívánunk itt belemélyedni abba a vitába, amely akörül folyik, hogy a latin szógyöknek /socius, socialis/ melyik formáját helyes alkalmazni /szocio. . . vagy szociál. . ./. Lásd erre vonatkozólag A. Geck tanulságos tanulmányát /7/.

- 7/ A jelen cikk szerzője George A. J. Theodorsonnak, a Pennsylvania State University professzorának - aki 1962/63-ban vendégprofesszorként részben adott elő - köszönettel tartozik a vele folytatott beszélgetésekért, a tőle kapott számos ösztönzésért és azért a részletközlésekért, amelyek az említett professzor "Studies in Human Ecology" /Tanulmányok az emberi ökológia - társadalomökológia - köréből/ című előadásgyűjteményéből származnak /Evanston III. /Elmsford N.Y. 1961/. Ebben ugyanis /részben kivonatossan/ újból való kinyomatásra került számos jelentős, na már eredetiben nehezen hozzáférhető cikk.
- 8/ Lásd Burgess gyűjűit.
- 9/ A gazdaságot illetően is ugyanilyen következetességgel történt meg a különbségtétel; eszerint csak a "biological economics", a biológiai gazdaságtan vonandó vizsgálat alá.
- 10/ A Puget Sound Region-ra /Puget Sound körzet/ vonatkozó tanulmányai /15/ szolgáltak alapul egyébként az egymásra következés /egymásutániség, szukcesszivitás/ fogalmának kialakulására, amelyet park a későbbiek során beiktatott az elméletébe.
- 11/ C.A.Perry /21a/ végzett munkát azt illetően, hogy a kutatás eredményei átvihetők legyenek gyakorlati térre is. Ez az alapja annak a tervnek, amelyhez képest az ipari üzemektől elkülönülő új lakónegyednek központját kell kialakítani általános iskolával és üzletekkel, a környező területeket pedig el kell látni gyalogjáróutakkal és játszóterekkel.
- 12/ A szerzőnek nem volt módja arra, hogy az összes említett munkákat eredetiben megszerezze. Az említett munkák felsorolása egyébként is csak példászerű válogatás.
- 13/ A további szakirodalmi utalásokra vonatkozóan lásd G.A. Theodorson már idézett művét, A.H.Hawley idézett művét és E.E.Bergel munkáját /36/.
- 14/ Lásd az 5. /1926/ és 7. /1930/ Német Szociológusgyűlés irodalmi hivatkozásait.
- 15/ Amennyire ez általunk megítélhető, Bobek annak idején - annak ellenére, hogy ismerte a chicagói iskolát /lásd Mitt. Geogr. Ges. Wien 1930 - a Bécsi Földrajzi Társaság 1930. év közleményeit/ - eleinte anélkül járta az utját, hogy közelebbi kapcsolatba lépett volna a társadalomökológiával. Ez a körülmény valószínűleg csak elősegítette azt, hogy tisztázódtak a térben elhelyezkedő társadalomra vonatkozó tipikusan földrajzi kérdésfeltevérek. - Másfelől viszont egy olyan gyűjteményes műben, amely kifejezetten a szociológia és a földrajz összekapcsolásán fáradozott, nevezetesen Theodorson előadásgyűjteményében /Reader/ /VI. old., 443. és köv. old./ Bobek életműve még a szakirodalmi összeállításban sem került említésre.
- 16/ Például annyiban, hogy figyelembe vett egyes, tipikusan városi foglalkozásokat, amelyek a belső forgalomra vannak alapítva, a városi hatás hatótávolságának mértékeként /269. old./ vagy a politikai választóközönség térbeli megoszlásának felmérése /lásd 346. és köv. old./

- 17/ Ezel egyszerűsödni helyesbítésre kerül egy íráshiba, amelyre az "Innsbruck" című cikkemben került sor, amely cikk az Osztrák Földrajzi Társaság közlemények /Mitt. d. Öst. Ggr. Ges./ 1959. évi III. számában /6. ábra/ jelent meg. A helyes hivatkozás: Hoyt 1939.
- 18/ Erre Sir célzott Paul Vidal de La Blaches is a "földrajzi possibilizmus" gondolatának felemlítésével.
- 19/ Ugyanennek a felismerésnek figyelembevételével a geográfusok is a fáradtságos, de eredményes eljáráshoz folyamodtak, amelynek lényege a hátrahátra történő részletelemzés; lásd E. Lichtemberger /54/.
- Még korábban /1952/1953-ban/ a szerző is nyomon követte három, közbe nem tett tanulmánya keretében az ingatlan tulajdoni viszonyok egymásra következését egy külső bécsi kerületben, áttekintve egy százéves időszakot. A nyomonkövetési vizsgálat parcellánként következett be és feltárta a bevándorló lakosság az egyes házasságkötések során kialakuló előzőlő jellegű népmozgalmát. /55/.
- 20/ Hawley cikke, amely König kézikönyvében jelent meg /korábban idézve/ feltárja előttünk ezt a nem egészen új, de módszertanilag nagyon is ösztönző jellegű irányzatot.
- 21/ Ez a nézőpont - az osztályadalmi szerkezetek sikjáról szemlélve - emlékeztet Conrad Arensberg fogalomalkotására, amely szerint a község bizonyos meghatározott társadalom "paradigmájának" minősíthető /70/.
- 22/ A nálunk végzett tipologizáló kísérletek önmagukban véve nem is túlzottan eltérő jellegűek. Nem is szólva most a statisztikai alapanyag hiányosságairól, az említett kísérletek keretében alig került sor a társadalom szerkezeti ismérveinek figyelembevételére, hanem túlnyomó részben a társadalomnak, mint olyanak, gazdasági, földrajzi, sőt adott esetben esetleg csupán magyarázó /marginális/ tényeit vették igénybe ipizálási célra.
- 23/ A "panel" angolosított kifejezése olyan vizsgálatokat kíván megjelölni, amelyeket a folyamatok felismerése végett ugyanazon csoporton különböző időpontokban hajtanak végre. /A "panel" angolul egy kiválasztott csoportot is jelent, például az esküdtek "panel"-e az a személyi csoport, amelyből az esküdtek kiválasztása megy végbe. Az OFFI jegyzete./ Tekintettel arra a körülményre, hogy a "panel" szó a középkori latin nyelvből, illetőleg az általánosan használt - társalgási - nyelvben a francia nyelv kerülő útján, közvetítésével a flamand-holland nyelvből került átvételre, a német kifejezést "Panel" formában és az általánosan ismert kiejtéssel alkalmazzuk.
- 24/ Ezeket mindazokat a tudományágakat értjük, amelyek illetékesnek érzik magukat ezen a területen és amelyek egyben tényleges hozzájárulással is tudnak szolgálni a feladatok megoldásához.

25/ Lásd az Otremba által az 1961. évi Földrajzi Kongresszuson
emelt kifogásokat, id. munka, 166. és köv. old., valamint
Bobek viszonzását /Fel tudja-e szivni a gazdasági föld-
rajz a társadalomföldrajzot? - Kann die Sozialgeographie
in der Wirtschaftsgeographie aufgehen? - Erdkunde, XVI kö-
tet, 2. sorozat, Bonn, 1962, 119-126. old./

Irodalmi utalások

- /1/ Milla A. Alihan, Social Ecology. A Critical Analysis. New York 1938, S XI.
- /2/ E.Hackel, Generelle Morphologie der Organismen, Berlin 1866, II. t., 286 p.
- /3/ W.P.Taylor, What is Ecology and what good is it? = Ecology XVII évf., 1936, 335 p.
- /4/ J.W.Bews, Human Ecology, London 1935, 1 p.
- /5/ Amos H.Hawley, Human Ecology: A Theorie of Community structure, New York 1950, 3 p.
- /6/ Willy Hellpach, Geopsyche, Stuttgart 1950 (új kiadás)
- /7/ L.H.Adolph Geck, Über das Eindringen des Wortes sozial in die deutsche Sprache, Göttingen 1963
- /8/ Amos H.Hawley, Theorie und Forschung in der Sozialökologie. Handbuch der empirischen Sozialforschung-ban, összeáll. R.König, I. t., Stuttgart 1962, pp. 480-497
- /9/ Robert E.Park - Ernest W.Burgess, An Ingroduction to the Science of Sociology, Chicago 1921
- /10/ R.E.Park, E.W. Burgess - R.D.McKenzie, The City, Chicago 1925
- /11/ Hawley, Handbuch der empirischen Sozialforschung-ban, 480 p.
- /12/ Robert E.Park, Human Ecology. = The American Journal of Sociology, XLII, 1936 július, 1-15 p. (ujranyomás Theodorson-nál, pp. 22-29.)
- /13/ Hawley, Handbuch der empirischen Sozialforschung-ban 488 p.
- /14/ Roderick D. McKenzie, The Concept of Dominance and World Organisation = American Journal of Sociology, 33, 1927 július (Hawley után idézve)
- /15/ Ua. Ecological Succession in the Puget Sound Region, Publications of the American Sociological Society, XXIII, 1929 október, pp. 60-80 (hivatkozás Theodorson-ból 25 p.)
- /16/ E.W.Burgess, The Growth of the City: An Introduction to a Research Project. The City gyűjteményes kötetben, 47 p.(lásd fent!)
- /17/ "This chart represents an ideal construction" és ... neither Chicago or any other city fits perfectly into this ideal scheme". v.ö. 51 f.
- /18/ Harvey W. Zorbaugh, The Natural Areas of the City. Publications of the American Sociological Society XX (1926), pp. 188-197. (Ujranyomás Theodorson-nál)
- /19/ Ua., v.ö. (Theodorson után idézve, 47 p.)
- /20/ V.ö. The Gold Coast and the Slum, a Sociological study of Chicago's Near North Side. Chicago 1929
- /21/ Ua. The Natural Areas of the City -ben (Ujranyomás Theodorson-nál 49 p.)

- /22/ Nels Anderson, *Hobohemia, the Home of the Homeless Man. = The Hobo, Chicago 1926*, pp. 3-57.
- /23/ James H. S. Bossard - Thelma Dillon, *The Spatial Distribution of Divorced Women: A Philadelphia Study. = The American Journal of Sociology XL, 1935 január*, pp. 503-507
- /24/ H.W. Dunham, *The Ecology of the Functional Psychoses in Chicago, Americ. Sociological Review, II, 1937 augusztus*, pp. 467-479.
- /25/ C.R. Shaw, *Delinquency Areas, Chicago 1929*
- /26/ Walter C. Reckless. *The Distribution of Commercialized Vice in the City: A Sociological Analysis, Publications of the American Soc. Society XX (1926)*, pp. 164-176. (Ujranyomás Theodorson-nál)
- /27/ Harland Bartholemew, *Urban Land Uses. Cambridge Mass. 1932.*
- /28/ Homer Hoyt, *One Hundred Years of Land Values in Chicago. Chicago 1933.*
- /29/ A.B. Hollingshead, *Changes in Land Ownership as an Index of Succession in Rural Communities. Americ. Journal of Soc. XLVIII, 1938 március*
- /30/ Raymond V. Bowers, *Ecological Patterning of Rochester, New York. Americ. Soc. Rev. 1939, április*. pp. 180-189.
- /31/ William T. Chambers, *The Gulf Port City Region of Texas = Economic Geography VII, 1931 január*, pp. 69-83.
- /32/ Preston E. James, *Vicksburg, A Study in Urban Geography. Geogr. Review XXI, 1931 április*, pp. 234-243.
- Robert E. Dickinson, *The Metropolitan Regions of the United States. Geogr. Rev. XXIV, 1934 április*, pp. 278-291 (v.ö. Mindkét ujranyomat Theodorson-nál)
- /33/ Asael T. Hansen, *The Ecology of a Latin American City. = Race and Culture Contacts, Összeáll. E.B. Reuter, New York, 1934*, pp. 124-142.
- /34/ Erdman D. Beynon, *Budapest, An Ecological Study. Geogr. Rev. XXXIII, 1943 április*, pp. 256-275 (ujranyomat Theodorson-nál)
Fred Ch. Iklé, *The Effect of War Destruction upon the Ecology of Cities. Social Forces XXIX, 1951 május*, pp. 383-392
- /35/ Radhakamal Mukerjee, *Ways of Dwelling in the Communities of India. = Asia XL. 1940 (ujranyomat Theodorson-nál)*
- /36/ Egon E. Bergle, *Urban Sociology, New York 1955*
- /37/ Th. Petermann (Összeáll.), *Die Grossstadt. Vorträge und Aufsätze zur Städteausstellung. Jahrbuch der Gehe-Stiftung 9. Dresden 1903.*
- /38/ S. R. Steinmetz, *Die Stellung der Soziographie in der Reihe der Sozialwissenschaften. Archiv f. Rechts- und Wirtschaftsphilosophie VI, 1913. Ujra publikálta: S.R. Steinmetz, Gesammelte kleinere Schriften zur Ethnologie und Soziologie, t. III, Leiden 1935.*

- /39/ Maurice Halbwachs, Chicago, expérience ethnique = Annales d'histoire économique et sociale, 1932 (január-február)
- /40/ U.a., Gross-Berlin: Grande agglomération ou grande ville = Annales d'histoire éc. et soc. 1943, pp. 547-570.
- /41/ Hans Bobek, Grundfragen der Stadtgeographie, Geogr. Anzeiger, t. 28, 1927
- /42/ U.A., Innsbruck. Eine Gebirgsstadt, ihr Lebensraum und ihre Erscheinungen. t. 25, 3. f.l. = Forschungen zur deutschen Landes- und Volkskunde, Stuttgart 1928
- /43/ W.Christaller, Die zentralen Orte Süddeutschlands. Jena 1933
- /44/ Maurice R.Davie, The Pattern of Urban Growth = Studies in the Science of Society, összeáll. G.P. Murdock, New Haven 1937, pp. 131-161 (ujranyomat Theodorson-nál)
- /45/ Homer Hoyt, The Structure and Growth of Residential Neighborhoods in American Cities. Washington D.C. 1939.
- /46/ Walter Firey, Land Use in Boston. Cambridge Mass. 1946. Előzőleg: Sentiment and Symbolism as Ecological Variables = Amer. Soc. Rev. X, 1945 április
- /47/ Warner E.Gettys, Human Ecology and Social Theorie = Social Forces XVIII, 1940 május, pp. 469-476 (ujranyomat Theodorson-nál)
- /48/ A.B.Hollingshead, A re-examination of Ecological Theory = Sociology and Social Research XXXI, 1947 január-február, pp. 194-204 (ujranyomat Theodorson-nál)
- /49/ W.S.Robinson, Ecological Correlations and the Behavior of Individuals = Amer. Soc. Rev. XV, 1950 június, pp. 351-357 (ujranyomás Theodorson-nál)
- /50/ Otis D. Duncan und Beverly Duncan, An Alternative to Ecological Correlation = Amer. Soc. Rev. XVIII, 1953 december, pp. 665-666.
- /51/ Paul Hatt. The Concept of Natural Area. Amer. Soc. Rev. XI, 1946, augusztus, pp. 423-427 (ujranyomás Theodorson-nál)
- /52/ Michel Quoist, La ville et l'homme (Rouen) Paris 1952
- /53/ P.H. Chombart de Lauwe, Paris et l'agglomération parisienne. t.2., Paris 1952 (34 p.)
- /54/ Elisabeth Lichtenberger, Der strukturwandel der sozialwirtschaftlichen siedlungstypen in Mittelkärnten = Geogr. Jahresber. aus Österr. t. XXVII, 1957/58, pp. 61-128.
- /55/ Erich Bodzenta
 a) Meidling. Sein Wandel vom Dorf zum Grossstadtbezirk, 244 p. 3 térk., Phil. Diss. Wien 1952
 b) Meidlings Siedlungsgeograph. Entwicklung im 19. Jh., 86 p. 12 térk. Wien 1952
 c) Die Bevölkerung von Meidling 1784-1848 nach den Trauungsmatriken. 120 p. Wien 1953.
- /56/ René Köng, Grundformen der Gesellschaft: Die Gemeinde, Hamburg 1958
- /57 - 58/ v.ö. 58 - 59 p.

- /59/ v.ö. Theodorson 129 p
- /60/ James A. Quinn, Human Ecology, New York 1950
- /61/ Amos H. Hawley, Human Ecology, New York 1950
- /62/ U. a. An Ecological study of Urban service Institutions. Americ. Soc. Rev. VI, 1941 október, pp. 629-639 (ujranyomat Theodorson-nál)
- /63/ J. B. Fleming, An Analysis of Shops and Service Trades in Scottish Towns. Scottish Geographical Magazine, LXX, 1954 december, pp. 87-106 (ujranyomat Theodorson-nál)
- /64/ Otis D. Duncan - Beverly Duncan, Residential Distribution and Occupational Stratification. The Amer. J. of Soc. LX, 1955 március, pp. 493-503 (ujranyomat Theodorson-nál)
- /65/ Ugyanazok. The Negro Population of Chicago. A Study of Residential Succession, Chicago 1957
- /66/ Otis D. Duncan, Residential Segregation and Social Differentiation - Internationaler Bevölkerungskongress, Wien 1959, pp. 571-577
- /67/ Eshref Shevsky - Marilyn Williams, The Social Areas of Los; Analyses and Typology. Berkeley 1949
- /68/ Wendell Bell, The Social Areas of San Francisco Bay Region. Amer. Soc. Rev. 18, 1953 február, pp. 39-47
- /69/ Eshref Shevsky - Wendell Bell, Social Area Analyses; Theory, Illustrative Application, and Computational Procedures. Stanford 1955
- /70/ Conrad M. Arensberg, Die Gemeinde als Objekt und als Paradigma. = R. König, Hb. d. emp. Sozialforschung, I. t., pp. 498-521
- /71/ Albert L. Geeman, Communities in the Salt Lake Basin. = Economic Geography XIV, 1938 július, pp. 300-308 (ujranyomat Theodorson-nál)
- /72/ Charles Bettelheim - Suzanne Freres, Une ville française moyenne: Auxerre. Paris 1950
- /73/ I. Gadourek, A Dutch Community, Leiden 1956 (38 p. ff.)
- /74/ Francois Goguel, Géographie des élections françaises. De 1870 a 1951. Paris 1951.
- /75/ Gabriel Le Bras, Etudes de Sociologie religieuse, t. II.: De la morphologie a la typologie. Paris 1956
- /76/ Francois Houtart et alii, Bruxelles, CERES-Bericht Nr. 42, Brüssel 1958
- /77/ Max Leutenegger, Grosstadtsoziologie. Probleme der Stadt Zürich. Diss. 1952 (König után idézve, Gemeinde, 188 p.)
- /78/ R. Mackensen, J. Papalekas, E. Pfeil és mások, Daseinsformen der Grosstadt, Tübingen 1953
- /79/ Walter Menges, Wandel und Auflösung von Konfessionszonen. = Die Vertriebenen in Westdeutschland. Összeáll. Eugen Lember - Friedr. Edding, t. III, Kiel 1959, pp. 1-22.
- /80/ Hans Carol, Industrie und Siedlungsplanung. = Z. Plan, 8. évf. 1951, Nr. 6 (Nov.-dec.) pp. 191-209

- /81/ Simon Nieuwolt, Die funktionelle Gliederung von Wien. = Geogr. Jahresberichte aus Österreich X VII, Wien 1960
- /82/ Hans Linde, Grundfragen der Gemeindetypisierung. = Forschungs- u. Sitzungsber. d. Akademie der Raumforschung u. Landesplanung, t. III. 1952, "Raum und Wirtschaft", pp. 58-121
- /83/ Hans Bobek, Alb. Hammer, Rob. Ofner, Beiträge zur Ermittlung von Gemeindetypen. Klagenfurt 1955
- /84/ Erich Bodzenta, Innsbruck. = Mitt. d. Österr. Geogr. Gesellschaft. t. 101, III. füzet, Wien 1959, pp. 323-360
- /85/ U.a., Die Katholiken in Österreich, Wien 1962 (34 p., 72 p.)
- /86/ U.a., Industriedorf im Wohlstand, Mainz 1962 (67 p., 94 p.)
- /87/ Leopold Rosenmayr, Gustav Krall, Anton Schimka, Hans Strotzka, Der Aufbau-Monographie 8, Wien 1956
- /88/ Joh. Heinr. v. Thünen, Der isolierte Staat in Beziehung auf Volkswirtschaft und Nationalökonomie. t. 3., Hamburg-Rostock 1826-63.
- /89/ Emile Durkheim. De la division du travail social. Paris 1893
- /90/ Hans Bobek, Gedanken über das logische System der Geographie. Mitt. d. Geogr. Ges. Wien, t. 99, II/III füzet, 1957, 122 p.
- /91/ U.a., Über den Einbau der sozialgeographischen Betrachtungsweise in die Kulturgeographie. = Tagungsbericht des Deutschen Geographentages in Köln 1961, pp. 148-165. v.ö. még előbb; Stellung und Bedeutung der Sozialgeographie, Z. Erdkunde, t. II, Bonn 1948
- /92/ R. König, Soziologie, Fischer-Lexikon. 7 p.
- /93/ Karl G. Specht, Ökologie. = Handbuch d. Sozialwiss., t. 8. Tübingen 1961, 47 p.
- /94/ H. Bobek, Begriffe und Aufgaben der Sozialgeographie = Anzeiger der phil.-hist. Klasse der Österr. Akademie der Wiss. 1953 évf., Nr. 9, Wien 1953, 135 p.
- /95/ Robert K. Merton. Social Theory and Social Structure. Glencoe/III. 1957. (3. kiad.) pp. 5-10.

A társadalmi térkutatás^x

(A szerző tanulmányának bevezető részében a tervezés társadalmi fontosságáról és a kutatónak ezzel kapcsolatos felelősségéről ír, megállapítva, hogy véleménye szerint a tervezés - a szó tágabb értelmében - politikai tett is. A tér-, illetve területtervezés az összervezés követelményeitől függ, amelynek döntéseiben politikai megfontolások is érvényesülnek. A tértervezés arra kell, hogy törekedjen, hogy annak a térbeli szerkezetnek, amelyben a társadalmi élet folyik, irányvonalakat adjon; kísérletet tesz arra, hogy a társadalom élő szövedékének a kibontakozás céljára szükséges lehetőségeket a rendelkezésére bocsássa)

I. A társadalmi /szociológiai/ térkutatás helye
egyfelől a tervezés, mint politikai tevékenység más-
felől a város- és területtervezés, mint technika között

A társadalmi térkutatás egyik jellemző vonása az összes szempontok átfogó figyelembevétele. Ez a fajta kutatás valamely meghatározott városban, vagy vidéken kialakult társadalmi életnek, mint dinamikus társadalmi szerkezetnek tanulmányozására irányul, vagyis olyan társadalmi folyamatok önálló egészének tanulmányozására, amelyeknek egy részét valószínűleg lehet irányítani. Amennyiben mód van a társadalmi folyamatok - a növekedés vagy változások - befolyásolására, adva van a tervezés lehetősége. Amennyiben ugyanis irányítjuk a legfontosabb társadalmi folyamatokat, bizonyos módon és irányban biztosítva van a társadalmi szerkezet befolyásolása.

Az illető vidék /város vagy falu/ kialakult szokásai, gyakorlata fontos társadalmi folyamat, mert minden városnak és minden falunak /vidéki körzetnek/ megvan a maga specifikus természetes környezete /környéke/, specifikus tere, amely bizonyos specifikus, konkrétan körülírt segélyforrásokat, előforrásokat kínál mind a gazdaság, mind a társadalmi élet, mind a kultúra számára. A város vagy a falu /vidéki

^x A cikk eredetije megjelent a: "Physical Planning Survey" /Social-Spatial Research/. CP 14-es számú értekezés, Institute of Social Studies /Társadalomtudományi Intézet/, Hága, 1961. okt. 17.-i számában. Rövidített anyag. (A szerkesztő megjegyzése.)

körzet/ lakossága felhasználhat, ezeket az erőforrásokat, de mindezek többé-kevésbé ritka előfordulásúak. Következésképpen mindenkor bizonyos kiválasztással, választással kell élni. Tekintettel arra, hogy a kiválasztás műveletének lebonyolítása politikai tevékenység, a politikusoknak és a magán gazdasági szektorban működő vezetőknek /managereknek/ rájuk van arra, hogy ezt a fontos folyamatot beilleszték a tervezési politikájuk egészébe. A politikusok - a választási lehetőségeket illető ismereteiknek, tudásuknak megfelelően - felelősnek érzik magukat az alakítható társadalmi folyamatokra vonatkozólag. Még abban az esetben is felelősök a döntéssért, ha a döntés úgy alakul, hogy nem hajtanak végre bizonyos választási, kiválasztási tevékenységet, hanem a kiválasztást rábizzák a városban vagy a falusi körzetben érvényesülő bizonyos számú társadalmi erőkre. Eppen ezért a politikusok nemcsak a tervezés lehetőségeinek problémájával kerülnek szembe, hanem azzal a szükségességgel is, amelyhez képest kiválasztást kell eszközölniük tervezési politikájuk teljes komplexumában, azaz magának a tervezésnek szükségességét illetően.

Ez a szükségesség igen lényeges érvként jelentkezik azt illetően, hogy a rendszeres társadalmi térkutatás /társzociológiai kutatás/ legyen az alapja mindenfajta tervezésnek, főként pedig a város- és a falutervezés területén. Ez a szükségesség védelmet nyújt a társadalmi térkutatás részére a város- és a falutervezés területén az építészek és más ilyen jellegű tervezők irányából gyakorolt gyámkodással szemben. A társadalmi térkutatás egyre inkább önálló szakterületté, szaknává változik a vezetéssel közvetlenül érintkező határterületen, sőt meg lehet állapítani, hogy az ilyen jellegű kialakulás már be is következett.

Az a szolgálat, amelyet a társadalmi térkutatás a politikusok és más vezetők részére teljesíteni tud, abból áll, hogy felvázolja egyfelől a mai valóságos társadalmi szerkezetet, továbbá a rendelkezésre álló társadalmi segélyforrásokat /erőforrásokat/, végül pedig egy jövőbeli társadalmi szerkezet lehetséges tervezési modelljeit. Ezeknek a képeknek a felvázolása azt a célt szolgálja, hogy a politikusok ilyen módon elláthatók legyenek azokkal az információkkal, amelyek szükségesek a tudatos és helyesen mérlegelt választás megejtésének céljára. Az a szolgálat, amelyet a társadalmi térkutatóknak a politikusok részére teljesíteniük kell, az informálás, a tájékoztatás és nem a tanácsadás, véleményezés.

Steigenga azt javasolta, hogy a társadalmi térkutatást "social engineering"-gő, "társadalmi technológiává" kell továbbfejlesztetni.^{2/} Én nem értek egyet ezzel a felfogással. A "social engineering" a társadalomtechnológia a politika egyik része és éppen ezért a politikusokra és más vezetőkre /manager-ekre/ kell azt rábízni. A társadalmi térkutatásnak úgy kell alakulnia, hogy az a tudósok ügye legyen, sem nem több, sem nem kevesebb. Ellenkező esetben a társadalmi térkutatás maga is politikai döntéssé válnék és megfosztaná a tervezést attól a lehetőségtől, amely szerint a tervezési elhatározásokat általánosan elfogadott tudományos információkra alapítsa. Ez azt jelentené, hogy a gyereket is kiöntjük a fürdővízzel együtt.

^{1/} Steigenga, id. mű, 5. old.

^{2/} Steigenga, id. munka, 17. old.

A társadalmi térkutatás és a város-, illetőleg falutervezés közötti kapcsolat egészen más, mint a társadalmi térkutatás és a vezetés közötti kapcsolat. Ebben az összefüggésben a legfőbb probléma nem az, hogy mennyire kívánatos és nehézségekbe ütköző a különböző származású férfiak és nők közötti együttműködés. A legfőbb kérdés - anint arra Groenman is rámutatott - a következő: "A társadalom tölti-e ki a formát /tértervet/ vagy pedig a tartalmat /a társadalmi szerkezetet/ az anyag művi termékeivel /mesterséges gyártmányaival/ kell-e betölteni és kifejleszteni." ^{3/} Véleményem szerint a válasz a kérdés mindkét részét illetően igenlő lehet. ^{4/} Amennyiben megfelelő az együttműködés. Az előfeltétel az, hogy a tértervet felül kell vizsgálni abból a szempontból, hogy alkalmas-e a jövőbeni társadalmi szerkezetet visszatükröző tervezési modellek céljára. Az említett feltétel fennállását nem tudhatja sem a város- és falutervező, sem a társadalomkutató megítélni, a megítélést fenn kell hagyni a politikus részére. Következésképpen nem volna helyes a társadalmi térkutatást, valamint a város- és falutervezést együttesen, összeolvasztva kezelni, hanem ezeknek külön szakterületeknek kell maradniuk.

II. A társadalmi térkutatás folyamata /eljárása/

Steigenga a már idézett írásművében a társadalmi térkutatásban a következő három szakasz között tesz különbséget: ^{5/}

a/ az első a "leíró szakasz", amelyben a közvetlenül észlelhető kapcsolatok leírására történik kísérlet arra a célra, hogy eljussunk egy elsődleges problémamegfogalmazásig és hogy teljes, átfogó képet tudjunk adni a terepről, amely azután a tervezés kiindulópontjává válik", ebben a szakaszban a kutatás "felületes leírást ad arról, amely közvetlenül megfigyelhető,

b/ A második szakasz a "vagy az alkalmazott vagy az alapvető /alap-/ elemző kutatás szakasza", amelynek célja az, hogy ilyen módon feltárható legyen a tényleges társadalmi szerkezet és felfedhetőek legyenek a tényleges társadalmi erők és irányzatok,

c/ a harmadik a szintézis stádiuma, amelynek keretében egy jövőbeni társadalmi szerkezet olyan tervezési modelljeit állítják elő, amelyek a tényleges társadalmi szerkezet alapján kerülnek kialakításra és amelyek városi vagy falusi tervekbe változtathatók, ezeket a társadalmi tervezési modelleket olyan konstrukcióként kell elképzelni, amelyek tudományos módon a társadalmi szerkezetben észlelhető dinamikát illető

^{3/} Groenman, "Bevezetés a nagy városok problémáival foglalkozó négy tanulmányhoz." Megjelent holland nyelven, 1958.

^{4/} Steigenga /id. munka, 18. old./; "A technikai szakember nem formákat alkot a társadalom számára, hanem használati tárgyakat, amelyeket a társadalom teljes mértékben magáévá tesz, "szocializál"."

^{5/} Steigenga, id. munka, 11. - 13. old.

különleges feltevésekre épülnek, a modelleket a b/ alatti szakaszban végzett elemzés eredményeinek igénybevételével konstruálják meg és töltik meg tartalommal; az elemzés tehát egy olyan kerülő út, amelyre a tervezési modellek előállítására véget van szükség.

Az említett kutatási folyamat keretében a legfontosabb pont természetesen a jövő társadalmi szerkezet és a társadalmi folyamat előre való kiszámítása. A kutatási folyamatnak ezt a részét nevezik prognózisnak. Az én véleményem szerint a prognózis nem a matematikának, vagy az "engineeringnek", a technológiának alkotórésze, hanem a társadalomkutatás integráns része. A prognózisnak ugyanis a társadalom fejlődésével kell foglalkoznia. Az minden bizonnyal igen jól elképzelhető, hogy a prognózisalkotás keretében értékesek lehetnek a matematikai modellek. Nem a számok azonban azok, amelyek döntő fontosságúak a prognóziseredmények értékelését illetően. Az értékelésnél a mértéket a társadalomért való felelősségnek kell szolgáltatnia. Az emberek nem sakkfigurák. A társadalomkutatóknak soha nem szabad erről a tényről megfeledkezniük.

Tekintettel arra, hogy térbeli szempontból sok ember és a legtöbb nép létóhatára gyorsan bővül és kiterjed - "egy lesz az egész világ" - így egyre nagyobb jelentőségűvé válnak a prognózisalkotás során a gazdasági elemek. Igaz ugyan, hogy az emberek vándorlása ma már csak csekélyebb mértékben tapasztalható, viszont a javaknak és a gondolatoknak vándorlásán alapuló befolyás jelentőségét nem lehet eléggé hangsúlyozni. Éppen ezért a csak demográfiai alapra helyezett prognózis ma többé már nem nyújt elegendő mértékű biztonságot, még akkor sem, amikor nagy városokról vagy nagy vidéki körzetekről van szó. A gazdaságban és a kultúrában várható változásokat és növekedési szempontokat ugyancsak bele kell építeni a jövő társadalmi szerkezetet visszatükröző kívánó tervezési modellekbe. Ilyen szempontból tekintve egyre nagyobb jelentőségű követelménnyé válik az, hogy a prognózis lehető legnagyobb számú elemet felölelje magában.

Különösen abban az esetben, ha kis városokról vagy városrészekről van szó, továbbá kevésbé vagy alig benépesített falusi körzetekről vagy vidékekről, helyeződik át a probléma helyes megközelítése a nagy társadalomról egy kis társadalomba. Ilyen esetekben az elemző kutatást magában foglaló kutatási szakaszban a figyelmet a problémának nagyobb mértékben szociológiai és szociálpszichológiai síkra megvilágítására és feltárására kell fordítani, abból a problémából indulva ki természetesen, amelynek megfogalmazására a leíró szakaszban került sor.

Ez a példa szemléletessé teszi az alkalmazott társadalmi térkutatás jellegét. Az arra irányuló szükségesség ugyanis, amely szerint tervezési modelleket kell megszerkeszteni a jövő társadalmi szerkezet visszatükrözésének érzékeltetésére - tervezési modelleket, amelyeknek próbaköveknek kell lenniük a technikai-esztétikai jellegű város- és falurendezési tervek számára - megkívánja a megfelelően mérlegelt és kellő becsléseken felépülő prognózist, a jól alkalmazható prognózis szükségessége a ténylegesen fennálló társadalmi szerkezet felvilágosító elemző vizsgálatát teszi szükségessé; az ilyen jellegű vizsgálat szükségessége pedig a társadalmi tervezési program világosan szabatos; a tényeknek meg-

6/ steigenga, idézett munka, 2 - 3. old.

felül megfogalmazását követeli meg. A társadalmi térkutatás keretében a ténylegesen fennálló társadalmi szerkezet elemzése nem öncél, hanem az eszközként szolgál annak érdekében, hogy a jövő társadalmi szerkezetét visszatükröző tervezési modelleket lehessen szerkeszteni. Steigenga - Mannheim-nel együtt - teljesen joggal hangsúlyozza, hogy a társadalmi térkutatás különböző társadalontudományok módszereinek és fogalmainak integrációját kívánja meg. Ehhez én még azt szeretném hozzáfűzni, hogy minden egyes társadalmi tervezés keretében szükséges a különböző társadalontudományokból a módszereknek és a fogalmaknak külön - a tervekészítő által végrehajtott - kiválasztása és integrálása, koordinálása. Egyetlen társadalontudományt sem lehet úgy tekinteni, mint amelyet kizárólagos jog illetve meg a társadalmi tervezés problémáival kapcsolatban. Éppen ezért a társadalmi térkutatásnak önálló alkalmazott társadalontudományként van meg a létjogosultsága.

Nem is szükséges külön hangsúlyoznunk azt, hogy a prognózisnak semmiféle köze sincs a jövődőléshez. Nincs valójában olyan ember, aki tényleg meg tudná mondani a jövő alakulását. Az ismert holland társadalomfilozófus és kulturszociológus, F.L.Polak /holland nyelven/ két vastag kötetből álló művet írt a következő témakörben: "A jövő a múlt." Polak azt igazolja, hogy minden egyes jövődőlésnél a kívánság a jövődőlés szülőanyja. Az utópizmus - úgy mondhatnánk - a vágyálmok elképzelésének, a vágyálmokban való gondolkodásnak egyik fajtája. Tudjuk, hogy ez a vágyálmokban való gondolkodásnak igen értékes és nagy hatóerejű módja, olyasvalami, amit nem is tudunk nélkülözni. Az én véleményem szerint a tervezésen bizonyos fajta világiasított utópizmust kell érteni, amely a racionalizálást és a demokratizálást egybehangolja egymással, a politikusokban és más vezetőkben pedig joggal láthajtuk ennek a modern utópizmusnak a prófétait. A tervezési technikusok ilyen háttérrel szemlélve valósággal utópisztikus technikai szakembereknek minősülnek, a társadalmi térkutatás pedig utópisztikus alkalmazott tudománynak. Ennek folytán tehát a társadalmi térkutatás ténylegesen gyakorlati tudománynak tekinthető, semmiestre sem valami akadémiai, elméleti jellegű tudomány, még abban az esetben sem, ha olykor akadémiai, főiskolai szinten, egyetemi katedrán kerül oktatásra.

Igy azután világossá és érthetővé válik, hogy minden tervezés olyan döntések függvénye, amelyeket politikusok és más vezetők hoznak meg, figyelemmel a világi jellegű utópizmusból eredő tervezési célokra, tervezési módszerekre és tervezési eszközökre. Ebben a szerkezetben szemlélve a jövődőlés egy teljesen idejét multa gondolkodásmód atavizmusa.

7/ Steigenga, id. munka, 22. old.

8/ W. Steigenga, van sociale analyse naar sociaal-ruimtelijke constructie /A társadalomelemzéstől a társadalmi térkonstrukcióig/. Egyetemi székfoglaló beszéd, Amsterdam, 1962. november 19, Tijdschrift voor Economische en Sociale Geographie, 1962.

III. A társadalmi térkutatás feladatai

A társadalmi térkutatásnak - véleményem szerint négyeszeres feladatot kell megoldania;

a/ A tényleges társadalmi szerkezet, segélyforrásai /Erőforrásai/ és irányzatai, irányvonalai valóság-hü képét kell megalkotnia. ennek a feladatnak az a célja, hogy helyesbitsék és a társadalmi valósággal összhangba hozzák azt a képet, amelyet a politikusok és más vezetők a társadalmi szerkezettel kapcsolatban maguknak kialakítottak. Ennek a feladatnak megoldása azért fontos, mert igen sok a sablonszerű felvázolás a legfontosabb képzeteket, képalkotásokat illetően és mert ezeknek a képalkotásoknak helyesbitésére - amennyiben azt maguk a politikusok és más vezetők végzik - mindig túlságosan későn kerül sor. A társadalmi térkutatás elsőrendű feladatai közé tartozik, hogy mindenkor megfelelő támogatást nyújtson a szabvány-felvázolások, sztereotip megfogalmazások leleplezéséhez és ilyen módon lehetőség nyíljen a társadalom képének emberibb jelleggel - a tényleges helyzetnek megfelelően - való ábrázolására.

b/ El kell készíteni a jövő társadalmi szerkezet tervezési modelljeit. Ezeknek az a feladata, hogy lehetőséget nyújtsanak a politikusoknak, amely lehetőség keretében megfelelően választani képesek majd reális tervezési célok, reális tervezési módszerek és reális tervezési eszközök között. Ennek a feladatnak a megoldására azért van szükség, hogy a politikusok megfelelő "engineer"-ek, "mérnökök", "technológusok" lehessenek.

c/ A megvalósított, realizált tervezési szakaszokat ki kell értékelni. Ez arra a célra szolgál, hogy a tervezési folyamatot - annak előrehaladása során és mértékében - ellenőrizni lehessen. Ezen a módon válik lehetségessé az, hogy a politikusok megfelelő tájékoztatást kapjanak az esetleges hibás, téves számításokról, a rosszul felbecsült és figyelmen kívül hagyott társadalmi erőkről és társadalmi folyamatokról, a helyesbités lehetőségeiről és végül arról, hogy milyen módok kínálóznak jobb visszacsatolási módszereknek a tervezési folyamatban való alkalmazására.

d/ Általános érdeklődést és érdekelttséget kell kelteni a városi és a falusi /vidéki/ lakosság körében. Ez a feladatkör annak folytán rajzolódik ki, hogy a társadalmi térkutatás emberek közötti tevékenység; a kikérdezés és az interjú ugyanis azzal a hatással jár, hogy az emberek elgondolkodnak a vita tárgyául szolgáló témakörökön és ilyen módon új, hatékony momentumok keletkeznek; a közvéleménykutatás azzal az eredménnyel jár, hogy kifejtesíti a közvéleményt bizonyos kérdésekben és elősegíti azok megérését. A társadalmi térkutatásnak ez a vonatkozása tehát közvetve vagy közvetlenül jelentőséggel bír a közvélemény kialakulását illetően és ennek alapján egy újabb fegyverül szolgál a diktátori jellegű tervezéssel szemben. Ennek a feladatkörnek a betöltése előmozdítható olyan módon, hogy nagy gondot fordítanak a társadalmi térkutatás eredményeinek széleskörű ismertetésére, különösképpen a jövő társadalmi szerkezetet feltűntető tervezési modelleket és a modellek elkészítésének alapjául szolgáló előfeltételeket illetően.

Ismét hangsúlyoznom kell azt, hogy a társadalmi térkutatásnak ez a négyféle feladatköre az összes funkciót és szakaszait illetően tudományos feladatnak minősül. Mind a dilettantizmus, mind az em-

litett feladat értéksz. pontjai helyes felismerésének hiánya veszélyes, sőt olykor egyenesen veszélyes az említett feladat szempontjából és az annak megoldásával megbízható kutató részére. Éppen ezért ismét helytelenül kell azt, ha az említett feladattal vagy annak egyes részével kapcsolatban a "social engineering", "társadalmi technológia" elnevezést alkalmazzák.

IV. A társadalmi térkutatás megszervezése

A társadalmi térkutatás külső szervezését /szervezetét/ egyfelől az határozza meg, hogy a politikusok milyen fokban rendelkeznek ismeretekkel a fent megjelölt feladatkörökkel illetően, másfelől, hogy milyen jelentőséget tulajdonítanak a közvetlen informáltságnak.

Hollandiában városi statisztikai hivatalokat vagy járási statisztikai hivatalokat létesítenek, társadalmi és gazdasági vizsgálatokat folytatnak le, társadalmi dokumentációt és társadalmi információt készítenek. Ugyancsak létesítenek társadalomkutatási osztályokat a városi közmunkahivatalokban, a várostervezési hivatalokban vagy a városi irodákban.

A társadalmi térkutatás abban az esetben tudja a feladatát a legmegfelelőbben teljesíteni, ha önálló szakterületként kerül megszervezésre. Amennyiben azt a munkát közhivatali intézményekben tanácsadó vagy végrehajtó feladatkörként szervezik meg, ez azzal a következménnyel járhat, hogy a nagyközönség körében zavart kelthet és a munka kivitelezését megnehezítheti, mert a lakosságnak ebben az esetben úgy tűnhet, hogy a társadalmi térkutatás nem szabad és tudományos jellegű foglalkozás, hanem a politikusok által az operatív tervezés céljára szolgáló eszköz. Ilyen helyzetben az lehetne a megoldás, hogy autonómiával /önigazgatással/ ruházzák fel a társadalmi térkutató osztályt és a kutatási jelentéseinek teljes nyilvánosságot biztosítanak. Az ilyen jellegű szervezés azonban mindössze pótszerűül szolgál az ideális megoldás helyett.

Az én véleményem szerint csak azzal biztosítható a társadalmi térkutatás ideális megszervezése és szervezete, ha a politikusok és a többi vezetők ezt a munkát lényegesen fontosnak minősítik a kormányzati munka szempontjából és nem csupán egy kevésbé fontos tevékenységnek. A társadalmi térkutató a hivatásánál fogva ténylegesen arra van kötelezve, hogy kritikus, bíráló legyen és nyíltan, kérések nélkül beszéljen a politikusokkal. Amennyiben ezt a szerepkört tisztességesen és méltányosan töltik be és ezt a magatartást a másik fél is elismeri, a társadalmi térkutatást tudósokból álló független eszközként lehet megszervezni, olyan módon, hogy a tudósokat, tudományos dolgozókat a város vagy a járás fizeti.

A társadalmi térkutatás figyelem nélkül az ideális megszervezésre hajlik, afelé, hogy egy mindent átfogó szociális kutatássá fejlődjen. Olyan helyeken, ahol az ilyen jellegű fejlődést a politikusok megengedik, sőt ahol a politikusok egyenesen ösztönzően lépnek fel ilyen irányban, az volna a helyes megoldás, ha a társadalmi térkutatást elkülöní-

9/ Erre már mintegy harminc évvel ezelőtt dr. W. E. Boerman professzor /Rotterdam/ is rámutatott.

benők a város-tervezési hivataltól, a közmunkaügyi hivataltól vagy a városi irodától. Tekintettel arra, hogy a társadalmi térkutatás a tervezésnek a maga egészében alapjául szolgál, nem volna helyes az említett fejlődési iránnyal szemben akadályozólag fellépni, minthogy a város- és falutervezés kétségtelenül jobb eredményekkel szolgálna abban az esetben, ha a társadalmi térkutatásnak módjában volna sokoldalubb munkát végezni.

Tartományi /landi, megyei, körzeti/, állami /szövetséges állami/ vagy országos szinten a társadalmi térkutatást csaknem minden esetben a külön /saját/ város vagy falutervezési hivatalra bizzák, ahol annak céljára legtöbbször egy külön osztályt szerveznek. Tekintettel arra, hogy a gazdasági tervezés megszervezése más hivatalokban kerül előkészítésre és a társadalomtervezés /szociális tervezés/ harmadik fajta /tipusu/ hivatalokban kerül megszervezésre, a társadalmi térkutatás túlságosan szűk térre szorul. Következésképpen ezt a munkát a tartományi /landi, megyei, kerületi/, állami /szövetséges állami/ vagy országos szinten csak részben lehet elvégezni és így előfordulhat az is, hogy a munka eredményeként téves következtetéseket vonnak le. Az ilyen jellegű baj ellen alkalmazható egyszerű eszköz az, ha a különböző hivatalokban működő kutatási osztályokat összefogják, összekapcsolják vagy az említett osztályok számára szolgáló kutatási programokat közösen dolgozzák ki.

Az ilyen jellegű javítási munkálatok végrehajtását illetően a legnagyobb nehézségként és hátráltató körülményként az jelentkezik, hogy számos hivatalvezető álláspontja szerint a kutatási tevékenységeket gyakorlati szakemberek ellenőrzése alá kell helyezni. Bizonyos szempontból van igazság és helyesség ebben az álláspontban. Joggal tehetem fel azonban azt a kérdést, nem gondolnak-e arra, hogy az említett hivatalok számára mennyivel több gyakorlati hasznot jelentenének a társadalmi térkutatás eredményei abban az esetben, ha a fentiekben részletezett javítások véghezvitelére sor kerülne. Mindaddig, amíg az említett javítások véghezvitele elmarad, a tartományi /landi, megyei, kerületi/, állami /szövetséges állami/ vagy országos szinten folyó társadalmi térkutatás nem lesz olyan hasznos és eredményes, mint amilyen egyébként lehetne.

Ami a társadalmi térkutatás belső szervezetét /szervezését/ illeti, ez alkalmas ad számomra, hogy a különböző társadalomtudományok támogató szerepével foglalkozzan.

a/ Társadalomföldrajz, ideértve a társadalmi környezettant /társadalomökológiát/ is. Az én véleményem szerint a társadalomföldrajz éppen annyira alapja a társadalmi térkutatásnak, mint egyben középpontja is. Ennek két oka is van, egyfelől a társadalomföldrajz érdeklődésének előterében az ember és a környezet közötti kölcsönös kapcsolat áll /a tér a környezet egyik eleme/. Másfelől a társadalomföldrajz maga is egy integráló tudomány, ennek keretében ugyanis konkrét városokról és vidékekről alakulnak ki szintetizáló és átfogó jellegű képek. Eppen ez az oka annak, hogy Hollandiában a társadalomföldrajzzal foglalkozó szakemberek a társadalmi térkutatás keretében nyernek alkalmazást, olykor egyes-egyedül osztályvezetői minőségben.

b/ Gazdaságtan. Annak folytán, hogy a prognózis, az előbecslés is megfelelő része a társadalmi térkutatásnak, szükséges az is, hogy a gazdaságtan is szerepet kapjon ezen a területen. Ez a tudományág szolgál például elemzéssel és előre való kiszámítással a jövőben majd

rendelkezésre álló munkahelyek számát, a majdani rendelkezésre álló tőke-
eszközök volumenét, a közületi és magánjellegű költségfordításokat ille-
tően és ugyanez a tudományág foglalkozik a tervezési programok finanszíroz-
si problémáival is. Mindenképp a jövőbeli társadalmi szerkezet alterna-
tív jellegű tervezési modelljeit kell közgazdászokkal együttműködve előké-
szíteni és megszerkeszteni.

c/ Szociológia és szociálpszichológia /társadalom-
pszichológia/. Ott, ahol a társadalmi térkutatás a kis társadalom problémá-
irányul, a szociológia és a szociálpszichológia /társadalompszichológia/
szükségképpen lényeges hozzájárulással és támogatással fog szolgálni, főké-
nt a leíró és az elemző szakaszban. Ezeknek a tudományágaknak a modellek elő-
készítésénél való felhasználása legtöbbször a társadalomföldrajz közvetli-
tésével megy végbe. Ezenfelül akkor is sort kell keríteni a társadalom-
pszichológia alkalmazására, amikor a társadalmi térkutatásnak együtt kell
járnia közületi tevékenységgel; ebben az esetben a közület, közösség meg-
szervezése hivatalos részévé válik a szakterületnek. Ezek az esetek nem kor-
látozódnak a kis társadalom társadalmi térkutatási problémáira, a társada-
lompszichológiának beható fázisozásokat kellene végeznie a nagy társadalom
problémáit, valamint a fejlődésben visszamaradt területek fejlesztését
illetően.

d/ A fiziógráfia. Nem szabad elfeledkeznünk arról a
támogatásról sem, amelyet a fizikai földrajz /a fiziógráfia/ nyújthat egyes
társadalmi térkutatási problémák helyes megfogalmazását és megoldását ille-
tően. Ugyanúgy, ahogyan a társadalomföldrajz, a szociálgeográfia sokoldalú
abból a szempontból, ahogyan valamely adott társadalomnak a maga térbeli
elhelyezkedése körében jelentkező problémáit közelíti és ragadja meg,
ugyanúgy a fizikai földrajz sokoldalú abból a szempontból, ahogyan megkö-
zelíti annak a társadalomnak anyagi környezetében adódó problémákat, ide-
értve a természeti segédforrások, erőforrások problémáit is. A társadalom-
földrajz legtöbb szakembere a fizikai földrajz területén is járatos, de
ebben a tudományágban azért nem tekinthetők specialistáknak. Számos eset-
ben helyesnek bizonyulna az, ha felkérnék a fizikai földrajz /fiziógráfia/
szakterületén járatos szakembereket arra, hogy a társadalmi térkutatás
programjai keretében segítséget nyújtsanak. A földrajznak, mint egésznek
lényeges hozzájárulása a térkutatás problémáihoz az a felismerés, hogy az
ember és a tér egymással való kapcsolata többé helyesen már nem lehet az
erőforrások önző kiaknázása és kimerítése, hanem a célnak arra kell irá-
nyulnia, hogy az említett erőforrások fennmaradjanak.

e/ Jogtudomány. Tekintettel arra, hogy a tervezés
egy adott társadalmi szerkezetben belül gondosan kiválasztott társadalmi
erők megerősítésére is kiterjed, fel kellene venni a jogtudományt is a tár-
sadalmi térkutatás folyamatába. A jogászok véleményének súlya van a jöven-
dő társadalmi szerkezet tervezési modelljeinek elkészítése során. Csaknem
minden egyes esetben helyes az, ha tanulmányozzák a különböző olyan városi
vagy falusi csoportok erőmérlegét, erőegyensúlyát, amelyek nyomást fejte-
nek ki a kormányzat irányában, és ugyancsak szükség van arra is, hogy az
említett vonatkozásokat a tervezési célok szempontjából törvényes uton
befolyásolják vagy szabályozzák. A törvényes biztonság /jogbiztonság/
céljára szükséges intézkedéseket be kell építeni a jövőbeli társadalmi
szerkezetet visszatükröző alternatív tervezési modellekbe.

Csupán a teljesség kedvéért kell megemlítenünk azt, hogy az általános mérnökök /technikai szakemberek/, a közlekedési szakemberek /mérnökök/ és az építészmérnökök /építészmérnökök/ fontos szolgálatokat tudnak a társadalmi térkutatás céljára teljesíteni. Az említett technikai szakemberek támogatása mindenképp az igen fejlett civilizáció területeken szükséges. Ugyanígy segítséget nyújthatnak a társadalmi térkutatás részére a statisztikai, a térképészeti és a grafikai szakemberek is.

B. Záró megjegyzések

A társadalmi térkutatás tárgya az ember és a környezet /tér/ egymásra gyakorolt hatása. Ennek az egymásrahatásnak, "játéknak" a alkalmazása a társadalom és a tér megszervezésében megnyilvánuló szabad kiválasztás, megemlítve, hogy a társadalom és a tér kölcsönös függő viszonyban vannak egymással. A "játékszabályok" lényege a tervezés, mint politikai tevékenység és a közvélemény kikutatása. Ebben a "játékban" a társadalmi térkutatás fontos szerepet játszik, nevezetesen annak keretében készülnék el a jövőbeli társadalmi szerkezetet visszatükröző reális tervezési modellek. Ezekben a modellekben szemléltethetjük meg a társadalomnak a környezetében való elhelyezkedését és a társadalom elemeinek elhelyeződését mint az emberi elhelyezkedés, differenciálás, tájékozódás és érintkezés megoldandó problémáját.

A társadalmi térkutatás és a tervezési folyamat eredménye lesz majd az, hogy az illető város vagy az illető vidék a megelőző helyzethez viszonyítva nemcsak bensőségesebben, hanem szilárdabban kapcsolódik a környezethez. Ez szabad és el nem mellőzhető választások láncolatának keretében megy végbe.

A társadalmi térkutatás tehát egy olyan hivatás, amely az ahhoz tartozókra hatalmas felelősséget ró. Természetesen nem lehet tökéletes munkát várni, minthogy mindenfajta tevékenység emberi jellegű és éppen ezért nem tökéletes. Ennek ellenére el kell végezni azt a munkát. Akkor ezután majd a tervezés politikai tevékenysége áldássá válik a város és a falu számára.

Erich Ditttrich;

Kísérlet a térkutatás rendszertanának kidolgozására

A Német Szövetségi Köztársaság térrendezésére
vonatkozó szakértői vélemény szempontjai

A. Előzetes megjegyzések

A német szövetségi kormány az 1955. november 25-én a térrendezés aktivizálásával kapcsolatban meghozott határozatában többek között a következőket fejtette ki: "Annak érdekében, hogy a szövetség a térrendezés területén gyümölcsöző és eredményes tevékenységet fejthessen ki, szükség van a szövetségi kormány világos térrpolitikai célkitűzésének kialakítására és arra, hogy megegyezés jöjjön létre az erre a célra alkalmazandó módszereket illetően, annál inkább, mert az egyes szakszerveknek eddigi nyilatkozatai és a tudomány, valamint a gyakorlat által a német tér célszerű rendezésével kapcsolatban támasztott követelmények még nagymértékű eltéréseket mutatnak. A szakhivatalok ennek folytán tulnyomó részben azt a felfogást képviselik, hogy mindenekelőtt a szövetségi kormány részéről gyakorlatilag alkalmazható irányelveket /modellt/ kell kidolgozni, amelynek segítségével koordinálhatók legyenek a szövetségi kormány részéről meghozandó térvonatkozású intézkedések. A jövőben ezekhez az irányelvekhez kell hozzáigazítani a szövetségi szervek által megteendő és a térben ható intézkedéseket. Tekintettel arra, hogy a modellnek /irányelveknek/ a kidolgozása egyfelől a térrendezés területén fennálló szakismereteket igényel, másfelől emellett több szövetségi szerv /szakminisztérium/ hatásköre érintett, célszerűnek látszik, ha az említett feladat elvégzését nem egyetlen szakszervre /szakhivatalra, szakminisztériumra/ bizzuk rá, hanem egy olyan szakértői bizottságra, amely szakképzett szakemberekből tevődik össze."

Ez a rendelkezésrészlet, amelyet még személyes utasítások is kiegészítettek, azzal az eredménnyel járt, hogy a szakértői bizottság alkalmazása és a részére adott feladatok összeállítása tudatosan és szándékosan gyakorlati eredmények elérésére irányult, amint azt egyébként természetszerűen várni is lehetett. A bizottság tagjainak az volt a feladata, hogy szakértői véleményt adjanak és a közigazgatás számára gyakorlatilag alkalmazható irányelveket határozzanak meg. Erre a célra a bizottsági tagok összességének rendelkezniük kellett közigazgatási jellegű szakismeretekkel felül - amelyek főként a leginkább érdekelt szakhivatalok /szakminisztériumok/ területére eső szakismereteket öleltek fel - tudományos jellegű ismeretekkel is. A szakértői bizottságot ezeknek a szempontoknak megfelelően állították össze. Elvi szempontból azonban - és ezt a körülményt ismét szükségesnek tartjuk hangsúlyozni - nem tudományos tanulmány elkészítését kívánták tőlük, hanem éppenséggel

1/ A térrendezés a Német Szövetségi Köztársaságban. A térrendezési szakértői bizottság szakvéleménye. /Die Raumordnung in der Bundesrepublik Deutschland. Gutachten des Sachverständigenausschusses für Raumordnung/. Stuttgart, 1961, 7. old./

azt, hogy szakértői sikora állást foglaljanak egy gyakorlati feladattal kapcsolatban.

B. A térkutatás rendszertana

I. Az előfeltételek

A szakértői bizottság behatóan megvizsgálta annak lehetőségét, hogy miként tudna eleget tenni a feladatának egyfelől a hivatalosan megszabott formában és azoknak az értelmező kiegészítéseknek megfelelően, amelyeket a későbbiek során az irásbeliséget intéző szakminisztérium, a Belügyminisztérium irányadó képviselői részéről adott közlések útján kapott. Az említett értelmezésekkel kapcsolatban, minden szükséges elhangzott, a modelltől szóló egyik összefoglaló tanulmány keretében. Az ahhoz képest az említett hivatalos körök a szakértői bizottság szakvéleményétől alapjában véve azt várták, hogy az az említett szakkörök által folytatandó térrendezési politika számára egészen konkrét tartalmu irányelvek katalógusát tartalmazza, vagyis egy olyan kezelési utasításul szolgáljon, amely mindenfajta lehetséges esetre vonatkozólag tartalmazza majd a megoldást vagy legalább is a megoldás elemeit.

Az említett helyen részletes kifejtésre került, hogy a szakértői bizottság által adott szakvélemény, megfelelően nyomós okokkal, elhárította a részre adott megbízás ilyen jellegű értelmezését. Annak érdekében azonban, hogy a szakértői bizottság megfelelően megoldhassa azt a feladatot, amelynek keretei a szövetségi kormány részéről adott és a bevezetőben idézett megbízásból kivehetőek, a szakértőknek mindenelőtt azt a problémát kellett vizsgálatuk tárgyává tenni, vajon a térrendezésre és a térrendezési politikára vonatkozóan kialakult megvitatás már ez idő szerint lehetőséget nyújt-e arra, hogy kellő mérleget lehessen megvonni és abból a feltejt kérdést illető választ megfelelően kiolaszni. Az említett vizsgálat eredményeképpen az mutatkozott meg, hogy a térrendezésre, a térrendezési politikára, a térkutatásra vonatkozó elvi jellegű megvitatások, valamint azok a különleges vitaszempontok, amelyek a térrendezéspolitikai intézkedések lehetőségeit és hatásait taglalják, még nem csekély mértékben voltak távol az akár csak ideiglenes jellegű lezárás elérésétől is. Számos részletet illetően lehetett ugyan ténylegesen bizonyos uralkodó véleményről beszélni, de ez nem volt elégséges ahhoz, hogy arra a kívánt keretek között mozgó szakértői véleményt lehessen alapítani.

Az a nehéznek minősülő helyzet, amelyben a szakértői bizottság tagjai a munkájukat illetően magukat találták, mindenelőtt abban leli a magyarázatát, hogy az alatt a viszonylagosan rövid idő alatt, amelynek tartamában a korszerű térrendezéspolitika és térkutatás fejlődésnek indult, még szükségképpen nem kerülhetett sor kívánatos és szükséges mértékű, szilárdan megvont elhatárolásokra, szabatos célkitűzésekre és kipróbált

2/ Erich Dittlich, Térrendezés és modell. /Raumordnung und Leitbild/. Schriftenreihe des Instituts für Städtebau, Raumplanung und Raumordnung an der Technischen Hochschule in Wien /a bécsi műegyetem városépítészeti, tértervezési és térrendezési intézetének kiadványsorozata/. 2. füzet, Wien, 1962. 5. old.

bevált módszerekre. És az is bizonyos, hogy ilyen kifejlődést a zavaros időszakról tekintettel valójában nem is lehetett elvárni. Nem állt rendelkezésre egy olyan elismert hagyomány, tradíció, amely bizonyos megtámasztás, kiindulópontot lett volna képes szolgáltatni. Ezzel együttesen hiány volt olyan fogalmak komplexumában is, amelyek, amellett, hogy bizonyos módosításokon, változtatásokon át is mentek és mennek, mégis a magukat, lényegüket illetően szilárdak, szabatosan körülhatároltak maradtak volna. Sok esetben valóságos fogalmi zűrzavar, kaotikus helyzet keletkezett, amennyiben minden egyes szerző újra megalkotta a saját fogalomrendszerét. Ennek keretében csak szerűnek látszik az, ha különbséget teszünk kétfajta fogalmkategória között. Az első fogalmkategóriába azok a fogalmak tartoznak, amelyek a térrendezési politika bizonyos eszközeit jelölik meg, és amelyek megfelelően alkalmasak törvényes meghatározások képzésére, míg a második fogalmi kategóriába azok a fogalmak tartoznak, amelyek gyakorlati és tudományos vitaterületeken a térbeli síkon szemlélt életfolyamatokkal foglalkoznak és ennek a folyamatnak során bizonyos mértékű tartalmi és jelentőségi változásokat szenvednek.

Amennyiben a második világháború megindulása előtti éveket vesszük figyelembe, megállapítható, hogy a német térkutatás Lössch és Christaller ismert munkáiban, továbbá Ritterbusch fáradozásai keretében igen fontos megindulásokat mutathatott fel - majd a későbbiekben rá fogunk mutatni arra, hogy éppen Lössch működése fontossá és lényegessé vált a szakértői bizottság munkálatait illetően - de az említett szerzők munkái keretében felvett szálak a továbbiak során elszakadtak és ennek folytán a térkutatás és a térrendezési politika részéről a háború utáni első években még csak arról volt szó, hogy mindenekelőtt egyáltalán igazolni és bizonyítani tudják a létjogosultságukat. A dolgoknak ez a szemlélete bizonyos fókuszra még a szakértői bizottság véleményében is érezhető. A szakvélemény bevezető részében ugyanis - amelynek címe: "A térrendezés funkcionális helye" - nem lehet figyelmen kívül hagyni azt az alapvető vonást, amelyhez képest a szakértői bizottság szükségesnek látta igazolni és bizonyítani a térrendezés és a térrendezési politika szükségességét. Ez a szempont minden bizonnyal még erősebben kifejezésre jutott volna, ha a szakvélemény elkészítésére nem az 1961-es év közepén, hanem példának okáért 1955/56-ban került volna sor.

A szakértői bizottság tagjainak tehát mindenekelőtt szükségképpen meg kellett teremteni azt a helyzetüket, álláspontjukat, amelyből kiindulva azután meg tudhatták majd közelíteni a tulajdonképpeni feladatukat. "Tekintettel a szakértői bizottságnak rendkívüli mértékben bonyolult, sokrétű és már eleve számos vitás kérdéssel és területtel megterhelt feladatára, amelynek megoldása keretében az anyagát illetően semmiféle német uttörőkre, előzetes munkálatok elvégző szakemberekre nem tudott hivatkozni, szükségesnek látszott az, hogy a feldolgozási munka első szakaszában a lehető legátfogóbb mértékű áttekintést tudjon magának a megvizsgálandó problémakörrel illetően biztosítani. A bizottság tagjai különböző tevékenységi területeket képviseltek, amely tevékenységek ugyan valamennyien közel álltak a térrendezés problémáival foglalkozó foglalkozási körhöz, de az említett közelállás mindenestre nagyon eltérő intenzitásúnak volt minősíthető. Éppen ezért mindenekelőtt arra volt szükség, hogy egy megfelelő munkalétkör alakuljon ki és ugyancsak mellőzhetetlen volt az is, hogy az elképzelések világa és az új feladatok egymással való megfelelő egyeztetése, összehangolása is bekövetkezzék." ^{3/} Ez tehát azt

^{3/} A térrendezés a Német Szövetségi Köztársaságban /Die Raumordnung in der Bundesrepublik Deutschland/, id. mű, 8. old.

jelentette, hogy a bizottságnak mindenképp saját maga részére kellett számot adnia arról, hogy mi adott és mit lehetett megtalálni és ezt még azelőtt kellett megtennie, mielőtt további lépésekre gondolhatott volna. Az említett számadás elkészítése és összefoglalása azután ugyancsak belesikerült a szakvéleménybe. A szakértői bizottság az előbbi álláspontot egészen nyíltan és határozottan kifejezésre is juttatta: "A Német szövetségi Köztársaságban szükségessé váló térrendezési feladatokat illetően, továbbá arra vonatkozó modellt, végül pedig azokat az intézkedéseket illetően, amelyek az előzőek folytán szükségessé válnak, megbízható megítélést csak úgy lehet biztosítani, ha erre szolgáló alapként megfelelően felvázoljuk és elomezzük a jelenlegi térbeli elrendezést. Erre a célra viszont ismét arra van szükség, hogy feltárjuk, vajon az említett térbeli rendezésre a természet által adott térbeli körülmények figyelmenbevétele miként hatottak az iparosodási folyamatra erői."^{4/}

Lényegesnek látszik az, hogy ezt a megállapítást a maga teljes horderójában világosan felfogjuk. Az említett álláspont lerögzítése vel ugyanis a szakértői bizottság tagjai azt juttatták kifejezésre, hogy ők a feladatok megoldásának keretében elsősorban egy tudományos feladat megoldásának szükségességét látták, amely nélkül egyáltalán nem lehetett volna járható utat találni a szövetségi kormány által kitűzött feladat, mégpedig gyakorlati jellegű feladat megoldására. A feladatnak és a megoldás lehetőségének szakértői vonalú megvizsgálása szükségképpen magában rejtette azt, hogy tudományos síkon kellett állást foglalni és a megfelelő elemzést elvégezni.

Éleesebben minden bizonnyal nem is lehetett az ellenkező álláspontot kifejezésre juttatni azzal a másik elképzeléssel kapcsolatban, amelyhez képest a szakértői bizottságnak módja van arra, hogy megfelelő - vagyis ebben az esetben nem túlságosan hosszú - idő alatt kezelési utasítást készíthessen a térrendezési politika számára. Az ilyen jellegű kívánságnak való megfelelést későbbi időre, szakaszra kellett halasztani, ha egyáltalán szó lehet arról, hogy ilyen jellegű feladat megoldására lehet egy ilyen módon összeállított szakértői bizottságot helyesen alkalmazni.

A német szakértők - helyzetükénél fogva - nem vállalkoztak arra, amire hollandiai kartársaik képesek voltak vállalkozni. Ez utóbbiak ugyanis körülbelül ugyanebben az időben Hollandia részére elő tudták terjeszteni egy térrendezési terv körvonalait.^{5/} Egyáltalán figyelmen kívül hagyva most azt a körülményt, hogy a két országban rendelkezésre álló jogi alapok egyáltalán nem hasonlíthatók össze, továbbá hogy a közigazgatás felépítése is merőben eltérő, amennyiben Németország esetében egy szövetséges államról van szó, míg ugyanakkor Hollandia egy egységes állam, a hollandiai jelentés esetében az ország térrendezési politikájának kialakítása szempontjából irányadó hatóságok munkájáról volt szó. A hollandiai kormányt a holland parlament a második kamara egyik képviselője által előter-

^{4/} A térrendezés a Német szövetségi Köztársaságban /Die Raumordnung in der Bundesrepublik Deutschland/, id. mű, 13. old.

^{5/} Kormányjelentés a hollandiai térrendezésre vonatkozóan /Der Regierungsbericht über die Raumordnung in den Niederlanden/. Mitteilungen aus dem Institut für Raumforschung /A Térkutató Intézet Közleményei/, 49. füzet, 1961.

jesztett és egyhangulag elfogadott javaslat alapján arra hívta fel, hogy a parlament részére biztosítson a kormány megfelelőbb betekintést a térrendezés keretében előforduló időszerű és mélyreható problémákat illetően, amely problémák különböző minisztériumok feladatterületét érintik. Az említett jelentésnek célja tehát az volt, hogy alapos betekintést nyújtson a problémakörbe és ugyanakkor kidolgozza azokat az irányvonalakat is, amelyekhez a kormány majd igazodni szándékozik az említett problémák megítélését és felbecsülését, továbbá a megoldásuk végett szükséges intézkedések meghozatalát illetően. A jelentés megfogalmazása a Tértervezési Állami Hivatal Állandó Bizottságának közbenjöttével ment végbe és az összeállítást követően azt még a Tértervezési Minisztériumközi Tanács elé is beterjesztették áttárgyalás végett. A feldolgozásban résztvevő személyek első sorban az illetékes szaktisztviselők voltak, míg a német példa esetében ezek voltak a szakértői bizottság tagjai, akik független személyek voltak. És mindaz, ami a hollandiai központok részére térrendezési politikájukat illető munkálatokban és eredményekben rendelkezésre állt, nem volt összehasonlítható azzal a kevéssel, ami a Német szövetségi Köztársaságban volt adva. Ez utóbbinak a térrendezési politikáját ugyanis nem utolsó sorban éppen a szakértői bizottság által adott szakvélemény segítségével kellett majd megfelelő lendületbe hozni.

II. A probléma megfogalmazása

Ha tehát úgy is alakult a helyzet, hogy a német szakértői bizottság a szakvéleményének kialakítása során a fentiekben kifejtett okok alapján szükségesnek látta más utakat választani és ennek folytán talán egyes gyakorlati szakembereknek, akik számára az lett volna az érdekes, ha ilyen módon kényelmesen elérhető felvilágosításokhoz jutnak, csalódást okozott, viszont éppen ezért bizonyult a szakértői bizottság véleménye a térkutatás szempontjából rendkívüli mértékben ösztönzőnek. Ez utóbbi szempont lesz az alábbiakban következő fejtegetéseinknek is a témája. Minden bizonynyal tulságosan messze mennénk abban az esetben, ha a szakértői bizottság által adott véleményt a térkutatás tankönyvének kívánnánk tekinteni. Egy ilyen jellegű munka készítése teljes mértékben kívül esett volna a szakértői bizottság fáradozásainak körén. Amennyiben közvetlenül ezzel a problémával állították volna őket szembe, feltehetően elzárkóztak volna egy ilyen jellegű feladat megoldásának munkája elől, mert egy ilyen feladat megoldásának munkája elől, mert egy ilyen feladat megoldása lényegesen nagyobb ráfordítást igényelt volna, mint amilyennek engedélyezése biztosítható lett volna. Minthogy azonban kényszerítve voltak arra, hogy tudományosan nyilatkozzanak és számvetést adjanak a térrendezési politika módszereit és lehetőségeit illetően, mert egyébként egyáltalán nem lettek volna képesek arra, hogy megindulhassanak a számukra hivatalosan kitűzött feladat megoldása lényegének irányában, ilyen módon váratlanul eljutottak a térkutatási feladatok körülírásához és ahhoz, hogy kialakítsák három fontos problémakörüket. Ha ugyanis szennőgyre vesszük a szakértői bizottság által kialakított hármas tagolást, amelynek részei: a térbeli rendezés, a modell és a térrendezési politika, megállapíthatjuk, hogy az tartalmazza mindazt a három tudományos rész-szakterületet, amelyek együttesen felölelik a térkutatás kutatási területét. Megállapítható még ezenfelül az is, hogy mindaz, ami a szükséghelyzet nyomása alatt kívül maradt a szakértői bizottság által adott szakvéleményen, minden nagyobb fáradság nélkül beilleszthető az említett hármas felosztás kereteibe. Ezt egészen világosan bizonyították

azok a munkálatok, amelyeknek alapján a Térkutatási Intézet szakirodalmi indexének /Bibliographischer Index des Instituts für Raumordnung/ felülvizsgálat alatt álló és a közeli jövőben megjelenő új kötetét az említett hármasság beosztás szerint fogják tagolni. A nagyterjedelmű szakirodalmi anyagot minden erőszakolt megoldás nélkül is be lehetett sorolni az említett három alcsoport keretébe. Ez a hármasság tagolás tehát többet jelent, mint annak az anyagnak csupán célszerű felosztását, amelyet a szakértői bizottság tagjai feldolgozni kívántak. Inkább arról van itt szó, hogy a szó általános értelmében vett térkutatás anyagát tagolták ilyen módon csoportokba. Ezzel tehát tulajdonképpen rendszertani szempontoknak tettek eleget.

Mármost a szakértői bizottság által adott szakvélemény maga foglal állást a térkutatás szempontjából. Ez a legnagyobb mértékben kiemelendő módon a szakvéleménynek harmadik, tehát a térrendezési politikának szentelt részében következik be, mégpedig a következő alcím alatt: "Eljárási intézkedések". A térkutatásnak a szakértői véleménybe való beiktatását illető ez a módszer csak akkor válik érthetővé, ha magát a kiindulási szempontot, tehát a szövetségi kormány által kitűzött feladatot vesszük figyelembe. A szövetségi kormány által kitűzött feladat határozottan gyakorlati célú volt és az említett gyakorlati feladatot vették tekintetbe akkor is, amikor különleges és elhatárolt formában sor került a térkutatás által nyújtott segítség igénybevételére is.

Eppen ezért találhatunk a szakértői bizottság véleményében ezen a helyen^{6/} olyan közlést, amelyhez képest a térrendezési politikának általában és a tértervezési eljárásnak különösen egyik előfeltétele a beható tényállásfelvétel. Ebben az összefüggésben rámutatnak arra is, hogy a mai időkben általában észlelhető a közigazgatási tevékenység tudományos jellegének egyre nagyobb mértékű fokozódása. Eppen ezért a térrendezési politika céljára nélkülözhetetlen a térkutatás által nyújtandó segítség. A térkutatás ennek keretében a térrendezési politikához hasonlóan "az elemeit különböző konkrét tudományágakból állítja össze és az említett elemeket azután egy új egységgé olvasztja össze. A térkutatás a térrendezési politika számára megvilágítja az említett összeállítás alapján keletkező új szempontokat és összefüggéseket, sőt sok esetben kizárólag a térkutatás teszi alkalmassá a tekintetet az újszerű jellegű távlatok áttekintésére és teszi azt a megfelelő irányban fogékonyá. A térkutatásnak ilyen értelemben vett lényeges támogató tevékenysége nem az, hogy kiszélesíti a szakismerteket, hanem az, hogy ismereteket közvetít a kölcsönös regionális függőséget és annak gyakorlati következményeit illetően, továbbá közvetíti az egész komplexumot magában foglaló elképzeléseket."

A fentiekkel tehát nem az volt a cél, hogy a térkutatás maga teljes tartalmában leírásra kerüljön, hanem csupán az, hogy megfelelő kiemelést nyerjen az a különleges szerep, amelyet betölt a kitűzött gyakorlati feladatok megoldásával kapcsolatban. Eppen ezért a szakértői bizottság is ilyen irányban fejt ki szakvéleményét akkor, amikor mármost magával a tényállásfelvétellel kapcsolatban fejt ki az állásfoglalását; "Az általános jellegű tényállásfelvétel, mint a térben jelentkező, térbeli szempontból vett adottságoknak és fejlődési irányoknak megállapítása és felmérése,

^{6/} A térrendezés a Német Szövetségi Köztársaságban /Die Raumordnung in der Bundesrepublik Deutschland/. Id. munka, 134. és köv. old.

a térbeli kapcsolataival egyúttal szemlélt társadalmi életéről alkotott elképzelések közvetítése tudományos jellegű feladat. Ezt a feladatot, mint olyat, éppen ezért tudományos szabadságban kell megoldani. A munkát illető azokat az elhatárolásokat, amelyek a kitűzött cél, a tervezési feladat megoldására irányulnak, a térkutatásnak kell meghatározni, a munkálatok ugyanis az ilyen módon nyert anyag kifejező erejéhez igazodnak." Ezeket a mondatokat, valamint azokat a mondatokat is, amelyek az említett gondolatsort tovább folytatják, a tapasztalat diktálta. Az említett gondolatoknak célja az volt, hogy egy hivatalos szakértői véleményben félre nem érthetően kifejezésre juttatva támogatást nyújtsanak a térkutatásnak és ugyanakkor figyelmeztetést intézzenek a feladatot szolgáltatató gyakorlat számára is. A gyakorlat kétségtelenül kitűzhet feladatokat a térkutatás elé és kérdéseket is feltehet megválaszolás végett, de azt viszont, hogy a válaszadás megtörténik-e és hogyan, továbbá főként, hogy milyen eszközök igénybevételével kerül majd sor arra, a térkutatásra kell rábízni. Az a beteg, akit műtétnek kell alávetni, szintén nem írhatja elő a műtétet végző sebészorvosnak, hogy milyen módszereket, eszközöket tartozik felhasználni a műtét végrehajtásánál. Ugyancsak nem szabhat a beteg feltételeket előzetesen az orvos számára azt illetően sem, hogy a diagnózisának megállapítása érdekében milyen segédeszközöket jogosult majd igénybe venni. Bármely, ilyen jellegű beavatkozás csak eltorzítaná és megcsorbitaná a helyes diagnózist, bajmegállapítást. A tudományos munkának a térkutatás keretében bekövetkező ilyen jellegű eltorzítása és megcsorbitása szükségképpen a nem megfelelő tényállásfelvételek következményével jár, és "vajon hogyan vállalhatná valaki is a felelősséget azért, hogy meg nem felelő, elégtelen teherbíróképességű alapzatra építse a döntését?"

A szakértői bizottság által adott szakvélemény ezután még azt is kifejezésre juttatja, hogy a tényállásfelvétel csupán egyik részmunkája a térkutatásnak. "A térkutatás munkája nem merül ki a tényállásfelvétel elvégzésével. A térkutatásnak ezenfelül még egyéb és fontos feladatokat is el kell látnia." Ennek a megállapításnak is tapasztalati, gyakorlati alapjai vannak. Ez a felfogás elhárítja azokat az elképzeléseket, amelyekhez képest egyesek az instrumentálisan elképzelt tértervezés keretében a térkutatást is csak az említett tértervezés egyik részeszközének, részinstrumentumának kívánják minősíteni és ezzel megfosztják azt minden tudományos jellegétől és méltóságától. Nem látjuk szükségét annak, hogy ezen alkalommal részletesen foglalkozzunk a korábban sorra került vitákkal. Az egyéb ilyen jellegű elképzeléseket a tudományos vita során hátrították el. A szakértői bizottság által adott szakvélemény egyszerűen a jelenleg fennálló állapotot, helyzetet rögzíti le.

A térkutatás rendszertanával kapcsolatban tehát semmit sem lehet megtudni a szakértői bizottság által adott véleménynek kizárólag azokról a részeiről, amelyek kifejezetten a térkutatással foglalkoznak. Ebből a szempontból arra van szükség, hogy - amint arra korábban már rámutattunk - hogy a szakvéleményt a maga teljességében vegyük figyelembe és az egész mű rendszertanát tekintsük.

77 Lásd például Erich Dittich: Térkutatás és térrendezés. Vitairat. /Raumforschung und Raumordnung. Ein Diskussionsbeitrag. /Institut für Raumforschung /Térkutatási Intézet/. Informationen, 3. kötet /1953/, 42/42, 281. és köv. old.

III. A térrendezésről foglalkozó szakvélemény tartalma

Amint korábban már említettük, a szakértői bizottság által adott szakvélemény hármas tagolása. A három rész a következő: a térbeli rendezés, a modell és a térrendezési politika. Ezuttal az látszik szükségesnek, hogy először is leírjuk ennek a három szakterületnek a tartalmát. Ennek az a célja, hogy ezután fel tudjuk tenni a kérdést, vajon az említett hármas tagolás alapjául szolgál-e egy, a törkutatás értelmében vett, megalapozott rendszer vagy pedig csupán arról van-e szó, hogy kényelmesen és célszerűen kivánták a szakterületet a feladatul szolgáló szakvélemény szempontjaira tekintettel tagolni, ami pragmatikus megfontolások eredménye volna tehát, szemben az előbbi, rendszertani szempontú megfontolásokkal.

1. A térbeli rendezés /rend/

A beosztáshoz képest az első rész, amelynek címe: A térbeli /el/rendezés /rend/ /Die räumliche Ordnung/, a következő témacsoportokat foglalja magában: a természetben adott térbeli előfeltételek, a térszerkezetnek az iparosodási folyamat keretében bekövetkezett változásai, a térbeli /el/rendezés a jelenkorban. Az említett témakörök egymásutánjának ilyen formában való kialakítása elsősorban a szakértői bizottság azon feladatában leli a magyarázatát, amelyhez képest az volt a cél, hogy gyakorlati javaslatokat tegyenek a szövetségi kormány térrendezési politikája számára. A feladat tehát úgy volt meghatározva, hogy nem kellett történelmi vizsgálatokat lefolytatni. A jelenleg kialakult helyzetet kellett a javaslatok kiindulópontjául választani. Ezt a jelenlegi helyzetet azonban csak úgy lehet felfogni, ha egyfelől a természet által adott térbeli adottságokból indulunk ki, másfelől pedig mindenekelőtt azokból az irányzatokból, tendenciákból, amelyek az adottságokat ilyen jellegűvé alkották és azokat a továbbiakban is megfelelő hatás gyakorlásával - ilyen módon igyekeznek megőrizni.

Azt, amit éppen most a jelenlegi helyzet kifejezésével illetünk, a szakértői bizottság által adott szakértői vélemény Lösch ismert könyvéhez igazodva a következőképpen jelöli meg: A térbeli /el/rendezés /rend/.^{8/} A térbeli rendezés /rend/ az a mindenkori konkrét állapot, amelynek megfelelően viszonyulnak az emberek valamely meghatározott közület, közösség /állam, közigazgatási kerület, község/ teréhez, térbeli viszonyaihoz. Ebben a vonatkozásban semmiféle szerepet nem játszik az a körülmény, vajon ez az állapot megfelel-e valamely normatív modellnek és ha igen, milyen mértékben, ennek folytán tehát a térbeli elrendezés /rend/ a modell szempontjából tekintve esetleg rossz lehet, de valamiképpen úgy foglaltatnak benne a tényleges állapotban egyes rendelkezésképzések és rendfeltételek is, hogy a "térbeli elrendezés", "térbeli rend" megjelölés igazoltnak tekinthető, noha az nem felel meg az uralkodó modellnek.

Amennyiben tehát a szakértők által készített véleményt úgy kívánták kialakítani, hogy az hordozóképes, teherbíró alapot szolgáltatasson a térrendezési politika céljára, ebben az esetben a véleménynek a

^{8/} A térrendezés a Német Szövetségi Köztársaságban. /Die Raumordnung in der Bundesrepublik Deutschland/. Id. mű, 10/11. old.

szövetségi köztársaság jelenlegi térbeli rendezését történelmileg is meg kellene alapozni. Ennek keretében - figyelemmel a kitűzött gyakorlati feladatok kereteire - nem volt szükség arra, hogy a történelmi megalapozás megsze visszanyúljon a múltba, hanem teljesen kielégítő megoldást szolgáltatott az, ha azokból az állapotokból indulnak ki, amelyek Németországban az iparosodási korszak megindulása előtt, tehát a 19. század kezdetén álltak fenn.

Ezzel az eljárással egyébként mellesleg egy igen fontos tudományos ismeretet is közvetítették, nevezetesen azt, amely szerint változások keletkeznek a térbeli rendezésnek a természettől, a földrajzi adottságoktól való függésében. Ez elsősorban a földrajz tudományát érintette. Teljesen jogosan fejtették ki azt, hogy a modern iparosodás kezdetén fennálló említett kiindulási korszakban az ember nagy mértékben függött a természettől és ennek folytán a lakosság megoszlása a maiánál sokkal nagyobb mértékben volt a természet által adott viszonyoknak a függvénye. Ezt a tényt úgy is kifejezhetjük, hogy a térbeli elrendezés annak idején sokkal szorosabban igazodott a természet által meghatározott viszonyokhoz vagyis sokkal inkább volt a természeti viszonyok függvénye, míg ma ugyancsak a térbeli elrendeződés sokkal inkább technikai /műszaki/ gazdasági és társadalmisopolitikai szempontok szerint igazodik. Ha a modell megszerkesztésének szempontjából kívánunk kiindulni, helyesebben fejezhetnénk ki magunkat akkor, ha azt mondanánk, hogy a társadalmisopolitikai momentumok a tér irányában gyakorolt hatásaikat illetően annak idején inkább és hatékonyabban ütköztek a természet által adott korlátokba.

A szakértői bizottság által megfogalmazott vélemény megelégszik azzal, hogy igen tömören összefogott bemutatását adja a természet által adott térbeli előfeltételeknek, hogy azután majd annál szélesebb körben foglalkozzék a gazdasági életben jelentkező hajtóerőkkel, a lakosság és az ipar új megoszlásával, elhelyezkedésével. Ez utóbbiak keretében foglalkozik azok kísérőjelenségeivel, majd pedig - záró fejezetként - a tömörülés, összpontosulás és a decentralizáció problémáival. Egy egészen nagy fejezet szolgál arra a célra, hogy megtárgyalja a tömörülés és a decentralizáció problémakörét. Ez a problémakör az, amelyet a szakértői vélemény a térbeli rendezés és ezzel együtt a térrendezési politika legfőbb témakörének tekint, amely a szövetségi köztársaság viszonyainak figyelembevételével kétségtelenül indokolt vélemény.

A jelenleg fennálló térbeli rendezés a témája egy záró fejezetnek, amely a következő részbe való átmenet célját szolgálja, amennyiben a fennálló állapotot meghatározó tényezők összefoglaló ismertetése mellett az említett helyzetet a gazdaságosság, az életviszonyok, a védelmi készütség és a tájmegóvás szempontjából is megítélés alá vonja.

2. A modell

Az előző részhez csatlakozik - a szakértői bizottság szakvéleménye felépítésének megfelelően teljesen következetesen, a modellel foglalkozó fejezet. Amennyiben az a feladat, hogy javaslatok készüljenek a térrendezési politika számára, ebben az esetben legelőször a térbeli tényállást kell összefoglalni, majd pedig azokat az elveket, amelyeknek a térrendezési politika keretében érvényesülniük kell és ebből a két előző tételből kell végezetül levezetni a javaslatokat. Ez a fejezet - anint arra már más összefüggésben korábban rámutattam - még egyáltalán nem te-

tekinthető véglegesen kialakultnak.^{9/} Ez természetesen nem is várható el, már csak azért sem, mert itt - a térbeli /el/rendezés /rend/ bemutatásától eltérően - nem áll rendelkezésre egy nagy, a részleteket is átfogó szakirodalom. Sokkal inkább az volt a lényeges - ismét tekintettel a szakértői bizottság különleges feladatkörére - hogy az arra vonatkozó, bizonyos mértékű elvi megállapítást követően, vajon milyennek is kell lennie a modellnek, a modell /irányelvek/ jelentőségét a térrendezés keretében vett egyes példákon bemutassák. Ezzel azonban gátat kellett vetni a viták sorra keletkező fogalmi zürzavarnak is, amely annak folytán állott elő, hogy a "modell" szót a térrendezés keretében önkényesen és gyakran gondatlanul, valamint ésszerűtlenül alkalmazták a térrendezés keretében. A Német Szövetségi Köztársaságban érvényesülő térrendezés kérdéseivel foglalkozó szakértői véleményben szigorúan ragaszkodtak ahhoz a modell-/irányelv-/ fogalomhoz, amelyet mindjárt az elején bevezettek a szakkérdésekkel kapcsolatos vitába^{10/}. Ezzel a szakértői bizottság tulajdonképpen módosította a megbízatását, a megbízónak a modellel kapcsolatos elképzelései ugyanis eltérően alakultak, minthogy aszerint a következtetéseket, vagyis a modelleből a térrendezéspolitikai gyakorlat számára kichomozendő irányelveket szintén modellek minősítették. Azonban éppen ennek az eltérésnek a kiemelésével nyílt mód elsősorban arra, hogy a modell tulajdonképpeni jellege világosan ki legyen mutatható.

Amennyiben tehát vitákra is került sor a megbízóval, azaz a gyakorlati szakemberekkel, amely viták tartalmilag lényeges vonatkozásokban megadták az irányvonalat a szakértői véleménynek a modellelről szóló fejezetét illetően, ezzel együttjárt az az eredmény is, hogy sor került egy tudományos álláspont körülhatárolására. Ennek lényege abban áll, hogy a modell fogalmát a társadalompolitikából vonták le.

3. A térrendezési politika

A modellelről szóló fejezethez, amely már a kitűzött feladatra tekintettel is központi helyet foglal el a szakértői bizottság által adott vélemény keretében, csatlakozik logikusan a harmadik rész, amely a térrendezési politikával foglalkozik. Ebben a témakörben - hasonlóan az első, tehát a térbeli elrendezést vizsgálat alá vető résszel kapcsolatban széleskörű szakirodalom állt rendelkezésre. A szakértői bizottság által szerkesztett szakvélemény mindenekelőtt egy "általános részt" tartalmaz, amelynek keretében a szakértői bizottság a modellel a térrendezési politikára való átmenetet taglalja. Ennek keretében mindenekelőtt bizonyos elvi élő megállapításokra kerül sor a térrendezési politikával, mint ki-egyenlítő állami funkcióval kapcsolatban, majd pedig a térrendezés és a társadalmi piacgazdálkodás között fennálló kapcsolatot taglalják, amely

^{9/} Erich Dittlich: Térrendezés és modell. /Raumordnung und Leitbild/. Schriftenreihe des Instituts für Städtebau, Raumplanung und Raumordnung an der Technische Hochschule in Wien /A bécsi Műegyetem városépítészeti, Tértervezési és Térrendezési Intézetének kiadványsorozata/. 2. füzet, Wien, 1962. 17/18. old.

^{10/} Ennek a cikknek keretében nem kívánunk foglalkozni azzal, hogy miként került bele a modellfogalom a térrendezéssel kapcsolatos megvitatások körébe. Ezt a problémát a fent idézett munkámban taglaltam, amelynek címe: Térrendezés és modell /Raumordnung und Leitbild/ és erre munkára ezen a helyen is visszautalok. Ugyanott megtalálhatók a szakirodalmi utalások is.

kapcsolat megvitatása a különleges német politikai és gazdasági viszonyok figyelembevételével lényeges. Ezt követőleg következik be a pénzügyi kiegyenlítéssel kapcsolatos viszony és az eddigiekben folytatott térrendezési politika megbeszélése. Ezek a részek szolgáltatják a bevezetést az ezután következő és még mindig az elvi megállapításokat tartalmazó fejtegetésekhez, amelyeknek tárgya a térrendezési politikára vonatkozó irányelvek. Ezek a fejezetek azonban részben - és erről nem szabad megfeledkezniünk - ismét foglalkoznak azokkal a korábban a szakértői véleményben már kinyilvánított gondolatokkal, amelyeknek tárgya a térrendezés igazolása, jogosultságának megállapítása. Csupán ezután következnek egy új fejezetben kimerítő és részletes fejtegetések a konkrét térrendezéspolitikai intézkedéseket illetően. Ezek közé tartoznak a következők: határozott célú térrpolitikai akciók, különösen pedig a "regionális gazdaságfejlesztés", egyes szakmai területek térrendezéspolitikai befolyásolása, a teljesítménycsökkenés /teljesítményesés/ kiegyenlítése, a tértervezés, a szövetség jelenlegi térrendezéspolitikai feladatai. Amikor a szakvélemény a határozott célú akciókkal kapcsolatban a "térrpolitikai" megjelölést alkalmazza, nyilvánvalóan elirásról van szó. A szakértői bizottság által készített szakvélemény terminológiájának megfelelően minden bizonnyal helyesen a "térrendezéspolitika" kifejezést kell itt is használni.

Amennyiben tehát a feladatot a szakértő bizottság szövegéből és felfogása szerint vesszük figyelembe, a szakvéleménynek itt felvázolt felépítése önmagában indokolt és megalapozott volt. Vajon hogyan alakul most a helyzet a rendszertanát illetően akkor, ha azt tudományos szempontból vesszük vizsgálat alá és azt a kérdést tesszük fel, hogy milyen jelentősége van mindennek a térkutatás szempontjából.

IV. A szakértők által adott szakvélemény rendszertana

Mindenekelőtt azt kell nyilvánvalóan egyáltalán vizsgálat alá vonni, vajon melyik tudományág vagy mely tudományágak játszották a szakértői vélemény felépítésével és megszerkesztésével kapcsolatban a döntő - vagy ha ez tulságosan messzemenő megállapításnak bizonyulna, lényeges mértékű együttes hatást gyakorló - szerepet vagyis más szóval melyek azok a tudományágak, amelyeket a fentiek alapján alkotó szerep illet meg a térkutatással kapcsolatban.

Az egészen bizonyosra vehető, hogy a szakértők által elkészített szakvélemény minden egyes elfogulatlan olvasójának az lesz a benyomása, hogy a lényeges mértékű együttes hatást gyakorló szerep a gazdaságtudományoknak jutott osztályrészül. A gazdaságtudományoknak a térbeli valósággal és az azokkal kapcsolatos problémákkal való szembesítése vörös fonalként húzódik végig a szakértők véleményén annak kezdetétől egészen a végéig. Tulságosan egyszerű volna a magyarázat akkor, ha a szakvéleménynek ezt a jellemző sajátosságát a szakértők körének személyi összetételével próbálnánk megindokolni. Az bizonyos, hogy a szakértők sorában a nemzetgazdaság szaktudományával foglalkozó személyek csoportja a legnagyobb, de ezek a szakértők nem tették ki az összes tagok felét. Már ennek folytán is ki volt zárva az, hogy a közgazdászok többségbe kerüljenek a többi tagok felett, "leszavazzák" azokat, egészen eltekintve attól, hogy ilyen kísérletre soha nem is került sor. Ezenfelül bármely kisebbségi csoportnak mindenkor megvolt a lehetősége arra, hogy egy kisebbségi szakvéleménnyel /különvéleménnyel/ kinyilvánítsa az eltérő álláspontját. Azonban ez sem következett be. Ennek folytán tehát megállapítható, hogy az összes tagokat ille-

tőn egyöntetűség és egység uralkodott a szakértői vélemény beállítottságát és kivitelezését, megfogalmazását illetően,

Sokkal inkább egy másik oldalról lehetne közelőbb firtetni annak megmagyarázásához, hogy miért vívott ki magának olyan uralkodó helyzetet a gazdaságtudományok komplexuma. Ez a szempont annak megállapításában volna kifejezhető, hogy a szakértői bizottság tagjainak többsége különlegesen szoros kapcsolatokkal rendelkezett a térrendezés gyakorlatának irányában, mégpedig egyfelől olyan formában, hogy a tagok egy része a minisztériumi állásaikból vagy az egyes Landok tervezési központjaiból közvetlenül kapcsolódott be a gyakorlati munkába, másfelől pedig olyan formában, hogy a tagok más része a tudományos tevékenységének keretében különlegesen el volt kötelezve a gyakorlat számára. Számomra úgy tűnik, hogy ezeket a szempontokat mindenképp a szakvéleménynek ezekben a tudományelméleti vonatkozásokban való megítélésével kapcsolatban kellene figyelembe venni, és amennyiben ilyen módon járunk el, egészen más jellegű távlatok nyílnak meg a feltett kérdés megválaszolását illetően. Ebben az esetben azután egy alakul a helyzet, hogy nem a bizottsági tagoknak a nemzetgazdaság területéről való érkezése, tehát egy nagy mértékben személyes jellegű momentum magyarázza meg a szakértők véleményének említett jellegzetességét, hanem a gyakorlattal való kapcsolat, tehát egy tárgyi jellegű momentum.

A gyakorlat, tehát a térrendezési politika ehhez képest döntően meghatározta azt, hogy a szakértők által adott vélemény keretein belül a gazdaságtudományok, illetőleg a gazdaságtudományi gondolkodásnód előnyös helyzetet élvezett. Ha mármost ebből a szempontból vizsgáljuk meg azt, hogy a térrendezéspolitikai intézkedésekkel foglalkozó fejezetben milyen intézkedésekről van szó, a következő, határozott célú intézkedések állapíthatók meg különösképpen: a regionális jellegű gazdaságfejlesztés, továbbá az olyan szakterületek befolyásolása térrendezéspolitikai szempontból, mint a szerkezetátépítés, a lakásügy szabályozása, a magánüzemek székelyhelyével /telepítésével/ kapcsolatos költség- és jövedelmi viszonyok befolyásolása, a közvetlen állami hatékonyság /termelékenység/ befolyásolása. Ugyancsak ide tartozik a pénzügyi kiegyenlítés egész komplexuma is. Ezek a problémák mind elsősorban gazdaság- és pénzügypolitikai problémák, amelyek a szakvélemény keretében a térrel kapcsolatos vonatkozásaikat illetően kerültek megvitatás alá.

Ennek keretében azonban még feltétlenül szükség van arra, hogy egy további korlátozó momentumot is figyelembe vegyünk. A szakértők által adott szakvélemény minden bizonnyal másként festene abban az esetben, ha elsősorban a községtervezés, majd pedig azt követően másodsorban a kisebb vidékek, körzetek, területek tervezése egészen az egyes szövetségi Landok tervezéséig erőteljesebb hangsúlyozást és kezelést nyert volna. Ez azonban nem volt benne a kitűzött feladatban, illetőleg erre nem terjedt ki a megbízás. A szakértőknek az volt a feladata, hogy a szövetségi kormány számára dolgozzanak ki szakvéleményt és erre a célra figyelembe kellett venniük például a hatásköröknek a szövetség, a Land-ok és a községek között fennálló megosztását, valamint az egyes szintek tervekészítési, tervezési lehetőségeit. Az természetesen igaz, hogy az említett hatásköri határokat a szakértői bizottság nem tudta teljes mértékben tiszteletben tartani. Pontosan annak következtében, hogy a szakértői bizottság tagjai szűkelegképpen sokkal mélyebben és alaposabban merültek bele tudományos kérdések és problémák tanulmányozásába, mint ahogyan az talán a megbízó eredeti elgondolásainak megfelelő, nem volt mód arra, hogy az említett közigazgatási hatásköri határvonalakat mindenkor és mindenütt teljes mértékben

tiszteletben tartásuk. De az említett korlátozó határok mégis csak éreztették a hatásukat. Nem lehet meg nem látnunk az ilyen jellegű helyzet kialakulását. Ez a körülmény mindig előfordul az ilyen jellegű szakvélemények adásánál. Az ugynevezett Luther-bizottság /Luther-Ausschuss/ keretében folytatott egy üttműködésből - amely bizottságnak az volt a feladata, hogy a szövetségi államterületnek az Alaptörvény /Grundgesetz/ 29. szakasza értelmében volt újratagolásával foglalkozzék - jól ismert tény előttem az, hogy ebben a belpolitikai okokból különösen kényes helyzetben igen szigorúan meg volt tiltva az olyan eljárás, amelynek keretében a bizottság munkája a szövetségi Landok újratagolásán túlmenően a közigazgatási kerületek /Regierungsbezirke/ és a járások belső igazgatási tagolásának problémájára is kiterjeszkednek. Ámbár a lehetőség mégis állandóan adva volt arra, hogy a Landok határainak helyesbitése a közigazgatási kerületek és a járások területi szerkezetét számottevő mértékben érintse vagy bizonyos ilyen jellegű változásokat hozzon létre és ezeket a következményeket is teljes terjedelemben figyelembe kellett venni a megfontolások keretében. Ebben az említett konkrét esetben igen pontosan örködték azon, hogy a Luther-bizottság ne térjen el a Landok újratagolásának az Alaptörvény 29. szakasza által meghatározott meggyejétől, illetőleg hogy ne tegyen valamiféle kitérést a közigazgatási kerületek és járások belső területi újratagolásának körében.

A térrendezési kérdésekkel foglalkozó szakértői bizottságot nem fogták emnyire szigorúan pórázra. A bizottság azonban a szakvéleményében az egyik helyen valami olyan kijelentést tett, ami az itt felvetett probléma megértése szempontjából lényegesnek bizonyult. A tértervezéssel foglalkozó fejezetben a szervezési intézkedésekkel kapcsolatos fejtegetések keretében a bizottság a térrendezési szervek /hivatalok, hatóságok/ belső tagolására vonatkozólag azt a kijelentést tette, hogy a szövetségi szinten a súlypontnak anyagi szempontból helyesen a közgazdászoknál kell kialakulnia, míg jogi-szervezési szempontból a jogásznál.^{11/} Ez egyben a kulcsot is szolgáltatja a szakértői vélemény megértéséhez. A többi szinteken ugyanis bizonyos eltolódások vannak át a kapcsolatok, és a várostervezést, valamint a regionális tervezést illetően, illetőleg az ezeknek megfelelő szinteket illetően kifejezetten a technikai szakember előkelőbb helyzete és fontossága kerül hangsúlyozásra. Amennyiben a fenti személyzetpolitikai síkú szóhasználatról a szakmai szintű szóhasználatra térünk át, akkor úgy fejezhetjük ki megfelelően magunkat, hogy azok a térrendezéspolitikai feladatok, amelyek a szövetség szempontjából merülnek fel, elsősorban a gazdaságtudományok és a társadalomtudományok, valamint a jogtudomány területére tartoznak.

Amennyiben a fenti tényekből levonjuk a megfelelő következtetéseket a térkutatást illetően, minden óvatosság és fenntartás mellett is meg lehet állapítani, hogy a gazdaságtudományoknak a térkutatás szempontjából vett jelentősége a szakértői bizottság által adott szakvélemény keretében és az abban foglalt megítélés szerint erősebben az előtérbe helyezkedik, mint ahogyan az a térkutatás egész komplexumának megfelel. Ennek oka az, hogy a szakértői bizottság a szakvélemény megszerkesztése során a problémákat mindenkor elsősorban a szövetségre tekintettel, annak

^{11/} A térrendezés a Német Szövetségi Köztársaságban /Die Raumordnung in der Bundesrepublik Deutschland/. Id. mű, 133. old.

szempontjából veszi figyelembe. Egészen világossá és kétségtelenné válik ez a körülmény akkor, ha figyelmesen átolvassuk a szakértők által adott szakvélemény harmadik részét, vagyis azt a részt, amely a térrendezési politikával foglalkozik.

A szakértői bizottság azonban a szakvéleménye keretében a szakmai vonatkozású fejtegetéseit az első részben - amely térbeli /el/rendezés témakörével foglalkozik - a természet által adott térbeli feltételek, körülmények rövidre fogott, tömör leírásával kezdi. Ez más szóval - a tudományos területek szempontjából tekintve - annyit jelent, hogy bizonyos mértékig a földrajz az, amely megtervezi és felállítja azt a színpadot, ahol azután majd a színdarabnak ki kell bontakoznia. Ebből a szemszögből szemlélve azután érthetővé válik az, hogy a természet által adott térbeli körülményekből, tagolásokból, megoszlásokból kell kiindulni; az éghajlatból, a talajviszonyokból, a domborzati viszonyokból, "amelyek - az egyes helyek, területek szerint különbözően - az egyik helyen csak szűkös alapokat nyújtanak az életlehetőségekre, megélhetésre, míg más helyeken a gazdagság forrásai. A természeti körülmények által meghatározott ellentéteket, különböző alakulásokat a technikai, gazdasági és társadalmi intézkedések soha nem képesek teljes mértékben kiegyenlíteni."^{12/}

Az említett közlések és megfogalmazások azonban ugyanakkor érintik, megfelelő megvilágításba helyezik a térkutatás és a földrajz viszonyát, kapcsolatait is. Már eleve nyomatékosan hangsúlyoznunk kell a következőket, az említett két megjelöléssel nem valamely egyetlen tudományszakot kívánunk megnevezni, két eltérő elnevezéssel. A térkutatás és a földrajz nem azonos tudományszakterületek, amely körülmény egészen világosan kitűnik a szakértői bizottság szakvéleményének fejtegetéseiből. Gyakran fordul elő az, hogy a két fogalmat - a "tér" fogalmából kiindulva - azonosnak veszik, majd pedig úgy érvelnek, hogy a földrajz a tértudomány, amellyel szemben nem lehet semmit sem ellenvetni, és ehhez képest a térkutatás a földrajz egyik részterülete volna, alkalmazott földrajznak minősülne. Amennyiben azonban figyelemmel kísérjük és elfogadjuk a szakértői bizottság által adott szakvéleményben található fejtegetéseket - és ilyen fejtegetésrészleteket különös meggyőző erő kifejezésével találhatunk nem utolsó sorban a felhozott példák nagy száma folytán - akkor nem helyeselhetjük a fenti felfogást. Ugyanugy, ahogyan a térkutatás a fentiekben elmondottak teljes elismerése esetén sem minősülhet gazdaságtudománynak, éppen úgy nem tekinthető földrajznak sem.

A szakértői véleményben foglaltakból semmiféle ellenséges érzület nem csendül ki a földrajzzal szemben. Magas rangú és kiváló hírnevű földrajztudósok tagként szerepeltek a szakértői bizottságban és az ügyet elősegítő módon működtek együtt a többi tudományszakok képviselőivel. A szakértői bizottság a térrendezéssel foglalkozó szervek /hivatalok, hatóságok/ belső tagolására vonatkozó fejtegetései keretében kísérletet tett arra, hogy a geográfusnak megfelelő helyet biztosítson a hivatali szervek kiépítésének során. Ki kell emelnünk emellett azt is, hogy éppenannyira igazságtalan, mint amennyire nem okos dolog volna az, ha el akarnánk hallgatni azt az igen nagy segítséget, amelyet a földrajztudomány nyújtott annak idején egyfelől a térkutatás, másfelől a térrendezési politika ki-

^{12/} A térrendezés a Német Szövetségi Köztársaságban /Die Raumordnung in der Bundesrepublik Deutschland/. Id. mű, 13. old.

fejlesztésével kapcsolatban, és amely segítség a jövőben sem lesz nélkülözhetetlen. És éppen annak folytán, hogy a gazdaságtudományoknak olyan előkelő, tulsúlyban lévő szerep jutott a szakértők által adott szakvéleményben, nem szabad elhallgatnunk azt a körülményt sem, hogy a földrajz lényegesen nagyobb figyelmet szentelt és szentel a térkutatás problémái megoldásának, mint amelyen figyelmet észlelhetők volt és észlelhetők a gazdaságtudományok részéről. A gazdaságtudományok uralkodó irányzatai, nevezetesen a neoliberais iskola és az ökonometria - megjegyezve azt, hogy a kivételek a szabályt erősítik - kevésbé foglalkoznak a térkutatás problémáival és kevésbé állnak ilyen problémák rendelkezésére.

Mindennek ellenére a szakértői bizottság által elkészített szakvélemény gondos átolvasása és megvizsgálása után mégis az a benyomásunk keletkezik, hogy a térkutatás a politikai tudományok keretébe tartozik, egy része a politikai tudományok teljes komplexumának, és az kétségtelen, hogy mindez a földrajzról nem mondható el. Ezen a tényen az sem változtat semmit, hogy a legújabb időkben a felsőbb iskolák felsőbb osztályai számára összeállított tantervekben a földrajzot, a történelmet és az állampolgári jogokról, valamint kötelességekről szóló ismereteket egy tantárgyba, a közösségi /közületi/ ismeretek tantárgyába szokták összefoglalni. Eltekintve attól, hogy ezzel a bizonyos mértékig erőszakolt kombinációval egyáltalán nem tettek jó szolgálatot a földrajznak, sőt azt inkább a lényegét illetően nem megfelelően közelítették meg, még ezzel sem vált a földrajz politikai tudománnyá, legfeljebb csak egy segédtudománnyá. Ezzel szemben viszont az ilyen jellegű kombinációk következményeképpen ismét olyan elképzelt területet érintettek, amelyek az egykori geopolitika területéhez esnek közel, és egy ilyen jellegű fejlődés aligha állhat a földrajz érdekében.

A térkutatás rendszertanának körébe eső fejtegetéseink alapjául szolgáló megállapításainkat - mindenkor a szakértői bizottság által adott vélemény keretében maradván - bizonyos mértékig továbbfejlesztve kell előterjesztenünk. Ennek során a térrendezésből és a térrendezési politikából kell kiindulnunk. Itt van az a motor, amely a térkutatást is mozgásba, lendületbe hozta. Ezt az utóbbi megállapításunkat - amint erre már korábban utaltunk - semmiestre sem szabad azonban úgy értelmezni, mint ha ezzel azt kívánnánk kifejezni, hogy a térkutatás feladata csupán abban merülne ki, amely szerint üzenanyagot kellene szállítani a térrendezési politika, mint motor számára. Ilyen helyzetek mindenesetre keletkeztek számos tudományág kezdeteinél, így a térkutatás megindulásánál is, de ezek az idők és viszonyok már régen elmúltak, meghaladottá váltak. A térkutatás már nem az országtervezés szolgálója, mindenese. Sokkal inkább a térrendezés és a térrendezési politika voltak azok a momentumok, amelyek a problémáikon keresztül egyáltalán elsősorban juttatták be a nagyközönség és a tudományos elmékedések tudatába térbeli vonatkozású és kapcsolatu tények és kapcsolatok, társadalmi és közgazdasági jellegű összefüggések komplexumát. Ezzel és nem egyes speciális témakörű szakvélemények adására vonatkozó konkrét felhívásokkal került sor a térkutatás tudományos területének nagyjából való kitűzésére és a témakörök feldolgozására való ösztönzésre. Ez az ösztönzés mind a kezdeményező, mind a kezdeményezés címzettje részére annál is inkább jelentett bizonyos nehézségeket, mert ennek keretében ki kellett jelölni a hatásköri korlátokat, mint a szaktudományok határait.

A szakértői bizottság által elkészített szakvélemény a térrendezést normatív kategóriának fogja fel és ennek folytán azt a politika területére, pontosabban kifejezve a társadalompolitika területére

utalja. Ezek a normák a modellben csapódnak le, ott tükröződnek vissza. A szakértői bizottság a szakértői véleménye keretében kísérletet tesz arra, hogy megfogalmazza ennek a modellnek /irányelvkomplexumnak/ egyes lényeges részleteit. Amennyiben pontosabban akarjuk kifejezni magunkat, azt mondhatnánk, hogy a társadalmi térbeli rend /elrendezés/ modelljének egyes részleteit fogalmazza meg a mi korszakunk kifejeződésének biztosítására, tulajdonképpen az lett volna a helyes, ha a szakvélemény a "társadalmi térrend /térrendezés/ modelljének" kifejezését választotta volna megfogalmazásul. A szakértők által összeállított szakvélemény a modelltől szóló részében azt kívánja kifejezésre juttatni, hogy vannak egyes olyan társadalompolitikai elképzelések és követelmények, amelyek erőteljesen megvalósulni kívánnak. És az ilyen jellegű megvalósulás azután a térrendezési politika útján több, kevesebb sikerrel és eredménnyel ténylegesen be is következik. Ezzel azonban az is kifejezést nyer, hogy nem a tér az, amely az okot szolgáltatja, hanem a változó társadalompolitikai elképzelések és alakulások. A térrendezést belehelyezik a történelmi folyamatba.

Igen helyesnek fog bizonyulni az az eljárás, ha a "társadalompolitika" fogalmát ennek keretében nem fogalmazzuk meg tulságosan szűkreszabottan. Amennyiben azt a fogalmat ebben az összefüggésben alkalmazzuk és nem elégszünk meg egyszerűen a "politika" fogalmával, ezt mindenekelőtt azért tesszük, mert az említett kifejezés-toldal, a "társadalom"-oldal útján olyan folyamatokat is bevonni kívánunk a vizsgálati körbe, amelyekre egyébként általában nem szoktunk gondolni olyankor, amikor politikáról beszélünk. Éppen ezért van szükség a fogalom kiegészítésére. Egyes vonatkozásokban azonban még ebben az esetben is meg kell említeni azt, hogy a "társadalompolitikai" fogalomkör sem teljes mértékben kielégítő, mert az ugyan fedi a lényeges területeket, de korántsem öleli fel az összes összefüggéseket.

Az az eljárás, amelynek keretében különbséget teszünk egyfelől a liberális térrendezés modellje, másfelől a társadalmi térrendezés /térrend/ modellje között, azokra a vonatkozásokra utal, amelyek ugyan végső soron a politika bizonyos stílusának kialakulásában tükröződnek vissza, de amely vonatkozások még egy egész sor más kapcsolatot is magukban foglalnak, mégpedig olyan kapcsolatokat, amelyekre az ember nem gondol minden további nélkül akkor, amikor egyszerűen a politika fogalmát említi.

Amennyiben azonban a társadalompolitikai változások és fejlődések a mindenkori konkrét modell /irányelvek/ kifejeződésében meghatározó jellegűek a térrendezés /térrend/ és a térrendezési politika szempontjából, ebből azt a további következtetést kell majd levonni, hogy elsődlegesen ezek a társadalompolitikai változások és fejlődések bírnak kihatással az egyes életterületeken, tehát a társadalmi életben, a gazdasági életben - annak minden elágazásával, szétágazásaival együtt - a jogfejlődésben, a szokásokban és a divatban és így tovább. Ez a megállapítás lényeges. Igaz ugyan, hogy az említett állásfoglalás nem jött ilyen élességgel a szakértők által adott véleményben kifejezésre, de a vélemény ennek ellenére át van hatva az említett szemponttól.

A szakértőbizottság által készített vélemény hangneme nagy mértékben mutat arra, hogy az említett problémák megközelítése a gyakorlat oldaláról következik be. Ebben az esetben az a kiindulási pont, hogy elsődlegesen az egyes szakhatáskörök /szakminisztériumok, szakhivatalok/ szakfeladatai az adottak. Foglalkozniuk kell például az agrárszektorban kialakuló szerkezeti változásokkal, a világkereskedelem tartalmában

és irányában bekövetkező változásokkal, az emberia területén bekövetkezett korszakváltásokkal, stb. Ezeknek a folyamatoknak megvannak a maguk saját kiindulási pontjai és motívumai, saját tulajdon törvényeik, továbbá az eltérő fejlődési ütem nagyságrendjük és eltérően mutató eredményeik. Minden kétfélette azonban mindezeket a saját szakterületükön kell szemlélni és megérteni.

A térrendezés, a térrendezési politika és a térkutatás kiindulási pontja egyaránt az, hogy mindezeknek a folyamatoknak megvannak a maguk térbeli vonatkozásai. Az említett folyamatok nem légtüres térben zajlanak le, hanem konkrét felületekre, valamint azoknak a természet által adott feltételeire, körülményeire, az éghajlatra, a talajra, a domborzati viszonyokra, végül mindezek jogi kapcsolataira, kötöttségeire vannak vonatkoztatva. És ezek az említett felületek - mindenekelőtt a felmerülő igényekkel, követelményekkel egybevetve - szűkre szabottak és tetszés szerint nem bővíthetők, sokasíthatók. A talaj minősége, az ingatlanra kapcsolatos jog és a terület szűkre szabott volta a társadalompolitikai követelményekkel és igényekkel való konfliktusában, mindezek kiindulási pontok, meghatározó szempontok a térrendezés, a térrendezési politika és a térkutatás tudománya számára.

Mindenekelőtt a követelményeknek és igényeknek a térrészekkel való összekötésében mutatkozik meg a kiindulási pont a térrendezés számára. Ennek keretében a térrészeket az ingatlanra vonatkozó jogszabályok és a talaj minőségi körülményei a térrészek uralkodó jellegű hatásait illetően felfokozzák, illetőleg a térrendezési politika szempontjából fontos jelenséggé alakítják. Mármost azután szükség van arra, hogy az érdekeket illetően bizonyos kiegyenlítődés jöjjön létre, az érdekek között bizonyos elsőbbségi sorrend kerüljön megállapításra, vagyis rendet kell teremteni az igényeket és a terveket illetően. Az említett rendet, rendezést illetően kell bizonyos általános irányításnak, modellnek rendelkezésre állnia. Rendezni ugyanis csak abban az esetben lehet, ha az embernek van bizonyos elképzelése a rendezést illetően. Az említett rendezés, elrendezés megvalósításának céljára azután számos lehetőség kínálkozik a konkrét modellhez, az adott államszervezethez és a közigazgatásszervezéséhez kapcsolódóan, az intézkedések összességét pedig - tekintettel arra, hogy azok felsőjogi jellegűek - térrendezéspolitikai megjelölés alá foglaljuk.

A térrendezési politikának kiindulópontja tehát az egyes szakterületek intézkedéseiben keresendő és található meg. Ha szabad így kifejeznünk magunkat, a kiindulási pontot a szakintézkedések és a szaktervezés jelentik. Ebben rejlik az a jelentős előrehaladás, amelyre a korszerű közigazgatás a 19. század vége óta szert tett, nevezetesen az, hogy megtörtént a szakhatáskörökre, szakterületekre való hatásköri tagolás. Erre az alapra épülve ésszerűen nem kell zavaroktól, akadozásoktól tartani. Ez azonban ugyanakkor azt is jelenti, hogy ennek a szakterületi szervnek /szakhivatalnak, szakminisztériumnak/ gondolkodási menetében a szakszempontnak van elsőbbsége. Ez a tény az, amely a térrendezési politika céljára kiindulásul szolgál.

Az összes szakmai intézkedéseknek megvannak a maguk térbeli kihatásai. Itt kezdődik a térrendezési politika szerepe. Az említett térbeli, térrel összefüggő kihatások lehetnek szándékosak, de lehetnek akaratlanok is, a szakhivatal, a szakszerv ugyanis először nem is gondol ezekre a kihatásokra. Mindenkor minden olyan esetben is azonban, amikor a térrendezési politika bekapcsolódik a szakszempontú intézkedések keretébe, vagyis amikor az említett intézkedéseket az eszközeivé akarja tenni, feltétlenül figyelembe kell venni azt, hogy a területi, térbeli szempont

egyike azoknak, amelyeket a politikának tekintetbe kell vennie, és hogy sor kerülhet olyan intézkedésekre, amelyeket illetően a térbeli szempontnak helyzet összpontosított felbecsülése folytán az egyéb szempontokkal szemben vagy a sorrendben előbb kielégítendő szakérdekek következtében engednie kell, vissza kell vonulnia.

Ugy vélem, hogy mostmár eleget tárgyaltuk ezt a témakört. Nem áll szándékunkban, hogy részleteikben tárgyaljuk ezeket a problémákat, amelyek mindaddig időszortűk lesznek, amíg csak olyan államok léteznek, amelyek a politikájukat a különböző érdekek harcában és kiegyenlítésében kénytelenek kialakítani. A fenti fejtegetéseink más célt szolgáltak, azt nevezetesen, hogy bebizonyítsuk a térkutatásnak azt a jellegét, amely szerint az része a politikai tudományoknak; a térkutatás tárgya ugyanis a térbeli elrendezés /rend/, a modell, a térrendezési politika.

Ilyen szempontból a szakértői bizottság által készített szakvélemény lényeges mértékben hozzájárult az említett kérdések tisztázásához. Természetesen még továbbra is felmerül a kérdés, vajon a fentiekben említett három komplexummal részleteiben kimerítve körül van-e írva a térkutatás tárgyköre. Ennek a kérdésnek eldöntésére ez idő szerint nem kerülhet sor, mert a jelen cikk keretében a szakértői vélemény által biztosított hozzájárulás, többlettismeret az, amiből ki kell indulnunk. Mindenesetre az a megjegyzés, amelyhez képest a szakértői bizottságnak a szakvéleményének adása során a térrendezési politikát az államszövetség szempontjából kellett tárgyalnia és hogy ennek során egyes vonatkozásokat figyelmen kívül kellett hagyni, vonatkozik a térkutatásra is. Amennyiben azonban ehhez képest hézagokra is kerülhetett sor a szakértők által adott vélemény során, ez a körülmény helyesen a legesekélyebb mértékben sem érintheti a rendszertani szempontokat, ezzel kapcsolatban azonban mindenesetre annyit meg kell jegyezni megvilágításként, hogy egy ilyen három részre osztott rendszertani szerkezetbe csak abban az esetben lehet beilleszkedni, ha a térkutatást történelmileg meghatározott tudományágként fogjuk fel. Ennek a feltételnek a szakértői bizottság a modell megalkotásával tett eleget, amelyet úgy szerkesztettek meg, ahogyan az megfolelt a társadalmi elképzelésekben és célkitűzésekben bekövetkezett változásoknak.

Fel lehetne vetni esetleg azt az ellenvetést, hogy először kellene a modellel foglalkozni és azután kellene a módszertani szempontokat átalakítani; végül is ugyanis a térbeli rendezés felvázolásával egyidejűleg be kell kapcsolni a modellel kapcsolatos elgondolásokat is, annak konkrét megjelenési formáiban. Ennek a kifogásnak helyt kell adni, azzal a megjegyzéssel azonban, hogy az említett kifogás minden részletet illetően áll és éppen ezért önmagát helyezi hatályon kívül. A modell elgondolásának mindenkor benne kell lennie az elképzelésekben.

Eszerint tehát egy önmagában zárt rendszertan keletkezik, amely az első részében az építőelemeket állítja össze, a másodikban a rendezés tervét tartalmazza, a harmadikban pedig a rendezési terv alkalmazásával foglalkozik.

Ö zsefoglalás

Ha ezek után végezetül arra teszünk kísérletet, hogy a szakértők által összeállított szakvélemény három forrásából és az egyes részek által taglalt tudományos tárgyól kielemezzük a tudományos feladatot és annak a tudományok rendszerében elfoglalt helyzetét, mindenekelőtt a társadalomtudományok és a gazdaságtudományok említett tulsúlyának figyelembevétele mellett azt a következtetést kell levonni, hogy a térkutatás nem a szó szigorú értelmében vett alaptudomány és nem is lehet az, mint ahogyan alaptudománynak minősül például a matematika vagy az egyes nyelvtudományok. A térkutatásnak az a tulajdonsága, amelyhez képest nem minősül alaptudománynak, azonos a földrajz és a történelem jellegzetességével, amelyekhez egyébként szoros kapcsolat is fűzi. Mindezek a tudományágak mindenkor különleges módon a tér vagy az idő által vagy mindkettő által egyidejűleg vannak meghatározva, nem pedig valamely szakterületi tárgy által.

Korábban már kísérletet tettem arra, hogy a térkutatás jellegzetességét az egyes rész tudományok együttműködésében határozzam meg. Ugy tűnik azonban számomra, hogy ezzel a megjelöléssel inkább a munkamenetet az együttesen végzett munkát, a csapatmunkát juttattam kifejezésre. Amiről tulajdonképpen a lényegét illetően szó van, az eddig kifejtettek szerint nyilvánvalóan a következő: a térkutatás tárgya olyan komplex valami, hogy azt egyetlen szaktudomány nem tudja teljes mértékben átfogni. Éppen ezért ennek a szakterületnek a feldolgozásához több szaktudomány igénybevételére van szükség. De ezeknek a közreműködése szintén nem úgy alakul, hogy az illető konkrét tudományág teljes mértékben igénybevételre kerüljön, hanem csupán az illető szaktudomány bizonyos meghatározott részei azok, amelyekre a térkutatás tárgyának feldolgozását illetően szükség van. Erre a szempont-ra a szakértői vélemény egészen világosan rámutat.

Az egyes tudományágak részleges igénybevételének lényeges szempontja azonban abban mutatkozik meg, hogy az igénybevétel nem elszigetelten áll fenn, nem egyszerűen hozzáadásban fejeződik ki, hanem a többi tudományágak rész-igénybevételével összeolvad és csak az összesekkel való kapcsolódása folytán tesz szert a valóságos kifejező erőre. A térkutatásnak ez a jellegzetessége a kifejtettek szerint teljes mértékben érthető, mert a tárgya nem határozható meg szakszempontból elkülönítve, hanem a tér szempontja az, amely tudományágként összetartja.

A részben igénybevett egyes tudományszakoknak az illető kapcsolatát - amint arra már fentebb rámutattunk - a saját jelentőségét illetően ki kell emelni. Lényegesnek tűnik az a szempont, hogy nem egyszerű összegező műveletről van szó. Nem az a helyzet, hogy az egyes tudományágak eredményeit mindössze egymás mellé kell helyezni és azzal már meg is kaptuk a megfelelő kifejező erejű összeredményt. Nincs lehetőség arra, hogy a földrajz eredményeit minden további nélkül odaállítsuk a szociológia vagy a

13/ /Lásd az 55. oldalt/. Erich Dittich; A bevezetéshez /Zur Einführung/; a következő összeállításban; A Térkutatási Intézet szakirodalmi összeállítása és szakirodalmi jelentése /Bibliographischer Index und Literaturbericht des Instituts für Raumordnung/. Bad Godesberg, I. füzet, 1951. július, I. oldal.

a gazdaságtudományok redireyei melé. Ilyen módon nem számíthatunk eredményre.

Ugyanugy, ahogyn az élet a térben egészként jelentkezik, amely egészben belefoglaltatnak az egyes megnyilvánulások, ugyanugy egésznek kell lennie a térkutatás részéül jelentkező közlésnek is, amely magában integrálja és koordinálja az egyes tudományágak közléseit.

Ebből az integrációból azonban az is következik, hogy az integráció visszahat az egyes tudományágak részéről megmutatkozó kérdésfeltevésre és a közlésre is. Az egyes konkrét tudományágakhoz intézett kérdést nem csupán az említett konkrét tudományág problémakörének tartalma fogja meghatározni, hanem az is, hogy milyen kapcsolatok állnak fenn a többi, együttműködő egyes tudományágak kérdésfeltevéseit illetően. Lényegileg tulajdonképpen arról van szó, hogy egyfelől a gazdaságtudományi és a társadalomtudományi tudományágak, másfelől a földrajz hatnak kölcsönösen egymásra, amelynek keretében a kérdések az első helyen megnevezett tudományágaktól fognak kiindulni, mert azok társadalompolitikai vonatkozású szakterületek. Ez a tétel a most tárgyalt rendszert illetően mindenekelőtt arra a részére vonatkozik, amely a térbeli /el/rendezéssel, tehát a tudományos tényállásfelvétellel foglalkozik, míg a rendszer harmadik részében a térrendezési politikában a gazdaságtudományi és társadalomtudományi szakterületek általában a közigazgatástudománnyal és a jogtudománnyal kerülnek vitakapcsolatba.

Ilyen módon jön létre azután az említett kölcsönös kapcsolatokból az, amelyet illetően most már méltán beszélhetünk a térkutatás tudományáról. A térkutatás még kétségtelenül fejlődőben van és éppen ezért még nem alakult ki megfelelően a profilja a tudományok körében. Ez a profilkialakulás - amennyiben a kezdeti szakaszt vesszük figyelembe - abban mutatkozik meg, hogy egyre fokozódik a koncentráció és az önkorlátozás és ugyanakkor leválasztódnak a marginális területek. A térkutatás egyes különböző tudományágaknak visszaszolgáltató olyan részeket, amelyeket kezdetben kizárólag magának tartott fenn vagy amelyeket lényeges részeikben a maga részére is igényelt. Ez a feloldódás egészen világosan megmutatkozik akkor, amikor a városépítészeti és a várostervezés vizsgálat tárgyait vesszük szemügyre. De ugyanez a folyamat éppen most zajlik le a térkutatás és a földrajz viszonylatában is. A térkutatás éppen ezért, az említett összes indokokra tekintettel nem rendelkezik a módszereknek és az ismereteknek egy olyan gazdag tárháza felett, mint a régi, érett tudományágak. vajon milyen eredménnyel szolgál a szakértői bizottság által készített szakvélemény az említett megfontolások szempontjából? Az első rész - amely a térbeli /el/rendezéssel foglalkozik - sem nem tekinthető egy gazdasági földrajznak, sem egy történeti összeállításnak azokra a gazdasági és társadalmi állapotokra vonatkozóan, amelyek Németországban a modern iparosodás kezdeti óta kialakultak, noha mindkét terület bele van foglalva a szakvéleménybe, de viszont beleolvasztva egy olyan elméleti ábrázolásba, amely sok vonatkozásban tudatosan modell jellegű és az irányvonalát a térrendezés központi részétől és annak modelljétől kapja.

Ahhoz, hogy társadalomgazdasági ábrázolásról beszélhessünk, az illető résznek sokkal átfogóbbnak kellene lennie, mint ahogyan a térbeli /el/rendezés a szakvéleményben bemutatásra kerül. Az ábrázolásban egy sorozat olyan momentumot kellett volna figyelembe venni, amelyet a térkutatás nélkülözni tud. Annak oka tehát, hogy a gazdaságföldrajzi rész

nem kapott nagyobb helyet térbeli /el/rendezésnek ebben a tényállásfelvételében, nem abban keresendő, mintaa a terjedeleme külső okokból korlátozás alá került volna. A szakvéleménynek ezt a részét nem lehetett Németország gazdasági földrajza kompendiumává kialakítani. Ez az az első rész Németország gazdaságtörténete szempontjából sem átfogó jellegű. A gazdaságtörténetész szintén kifogásolhatja - a gazdaságföldrajz szakművelőjéhez hasonlóan - hogy sok minden hiányzik itt, amit - felfogása szerint - egy gazdaságtörténelmi összeállítás során figyelembe kellett volna venni. A szakértői vélemény elkészítői és előkészítői közül senki nem lesz, aki a két bírálónak ebből a szempontból elmondana. Azt azonban minden bizonnyal fél fogják hozni ellenvetésként, hogy az ilyen irányú bírálat kivülesik a szakértői bizottság feladatkörén és ugyancsak kivülesik a térkutatás területén is.

De a közgazdásznak és a szociológusnak is bele kell nyugodnia abba, hogy az ő tudományos alapjukból is csak bizonyos válogatásra kerül sor, amely válogatás - amint arra már bevezetőben rámutattunk - a társadalompolitikai elképzeléseknek és mindenekeelőtt a modellnek a függvénye.

Ilyen módon jutunk el az egyes szaktudományok eredményeinek közvetítésén keresztül új elképzelésekhez és fogalmakhoz, illetőleg - másként kifejezve - az egyik tudományos területről származó fogalmakat földusítják más konkrét tudományos területekről származó tartalmakkal. Az olyan fogalmak, mint a közzettávolság vagy az olyannyira nagy hevedéggel vitatott fogalma a tönörülésnek az eredetüket tekintve földrajzi jellegű fogalmak. Az említett fogalmak ebben az értelemben véve olyan fogalmak, amelyeknek egy bizonyos állapotot, mint például^a légvonaltávolságot vagy épületeknek avagy embereknek egy bizonyos konkrét térben való halmozódását kell megjelölniük. Ebből az elképzelésből indulunk ki először a térbeli /el/rendezés ábrázolásánál is. Azonban már ennél a folyamatnál is hamarosan bizonyos dinamikus jellegre tesznek szert ezek a fogalmak, bizonyos a modelleképzelésnek megfelelően alakuló hangsulyra, annak érdekében, hogy a térrendezési politika keretében politikailag jellemzett olyan fogalmakká legyenek, amelyek azután az összes ilyen jellegű fogalmak sorsát szenvedik el, amennyiben a napi politika keretében folytatott viták során számottevő hevedéggel kerülnek használatra és elköpnek.

A "térbeli /el/rendezésből", a "modellből" és a "térrendezési politikából" álló rendszeren való áthaladás során azonban ezek a fogalmak tudományosan megragadhatóak és jelentésgazdagodásukban érthetőek. A Német Szövetségi Köztársaságban fennálló térrendezéssel foglalkozó szakértői véleményben ezek a folyamatok különböző helyeken példásan felismerhetőek.

Azt mondhatná valaki, hogy meglehetősen furcsa módja a tisztelet és megbecsülés kifejezésének az, ha egy földrajztudósna, aki a kutatást és az elméletalkotást illetően már kezdettől fogva kapcsolatot tartott, egy olyan cikket szentelünk, amelynek látszólag nem sok köze van az ő szakterületéhez. Ilyen álláspont elfoglalása azonban téves következtetésen alapulna. A cikkünk keretében többször és kellő világossággal kifejezésre juttattuk, hogy a térkutatás és földrajz között különleges kapcsolatok állnak fenn. Ha azt akarjuk, hogy ezek a kapcsolatok gyümölcsözően és eredményesen alakuljanak, a földrajznak tudnia kell, hogy mire számíthat a térkutatás részéről, ez utóbbinak, mint fiatalabb tudományágnak kötelessége ugyanis az, hogy pontosan meghatározza a saját jellegzetesség-

gét és feladatát. Minél világosabban tesz eleget ennek a kötelességének - és a jelen fejtegetések szintén csak egy erre irányuló kísérletet jelentenek - annál kedvezőbb lesz a hatás a kölcsönös kapcsolatok szempontjából, amelyeknek határait mindenképp meg kell határozni. A térkutatásnak, ha a feladatkörét helyesen fogja fel és határolja el, egy egész sorozat kérdést kell feltennie, a földrajztudománynak pedig azt kell megvizsgálnia, hogy mennyiben képes a kérdésekre válaszolni. Arra, hogy ez ténylegesen lehetséges, az a tudományos személyiség szolgáltatta a legmeggyőzőbb bizonyítékot, akinek a fenti fejtegetések ajánlva vannak.

82/68

Készült a FKCS házi sokszorosítóján. Példányszám: 80
Ikt.sz.: 18/1965

A kiadásért felel: Dr. Pécsi Márton igazgató

837 csné

MINISZTER
FOLYAMATI
KÖNYVTÁR

